

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKIMĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	19
'Aho	Tūsite, 2 'Okatopa 2018

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea e Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Samuela 'Akilisi Pōhiva

'Eiki Tokoni Palēmia

Sēmisi Lafu Sika

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tuku'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa

Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Dr. Tu'i Uata

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmāte Afi, Tānaki Pa'anga & Kasitomu

Māteni Tapueluelu

'Eiki Minisitā Lao & Pīlīsone,

Sione Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

Sēmisi Tauelangi Fakahau

'Eiki Minisitā ki he Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Mo'ui & Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

Dr. Saia Ma'u Piukala

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Penisimani 'Epenisa Fifita

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngaue Fakalotofonua

Losaline Mā'asi

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Ma'afu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Tongatapu

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Vava'u.

Lord Tu'i'afitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Nuku

'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 3, Tongatapu

Siaosi Sovaleni

Fakafofonga Fika 11, 'Eua

Tevita Lavemaau

Fakafofonga Fika 12, Ha'apai

Mo'aleFinau

Fakafofonga Fika 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Fika 15, Vava'u

Sāmiu Kuita Vaipulu

Fakafofonga Fika 16, Vava'u

'Akosita Lavulavu

Fakafofonga Kakai 17, Ongō Niua

Vātau Hui

**‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 19/2018
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA**

*‘Aho : Tusite 02 ‘Okatopa, 2018
Taimi : 10.00am.*

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me‘a ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fika 4/2018 – Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (fekau’aki mo e Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 16/2018, 18/2018 mo e 20/2018)
Fika 05	:	KOMITI KAKATO
		5.1 Lipooti Hono ‘Atita ‘o e Ngaahi Ngaue Fakapa’anga moe Faipau ki he Lao 2016/2017
		5.2 LIPOOTI ‘O E ‘A’AHI KI HE NGAahi VAHENGa FILI 2018
		5.2.1 Vava’u 15
		5.2.2 Tongatapu 8
		5.2.3 Tongatapu 9
		5.2.4 ‘Eua 11
		5.2.5 Tongatapu 6
Fika 06	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘oTonga.....	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	6
Fakama’ala’ala fekau’aiki mo e Tu’utu’uni Kapineta Fika 436.....	7
Tokanga fekau’aki mo e tu’unga ‘i ai nō <i>SPPD</i>	13
Tali Pule’anga fekau’aki mo e tu’unga ‘i ai nō <i>SPPD</i>	14
Fehu’i fekau’aki mo e 14 miliona ‘ave ki he Pangikē Fakalalakaka	17
Fakama’ala’ala fekau’aki mo e <i>TCL</i> mo e <i>Digicel</i>	29
Tokanga ki he pa’anga tokoni ‘i he afā <i>GITA</i>	32
‘Ohake tokanga fekau’aki mo e ngaahi koloa ‘oku ta’etute he tokoni afā.....	33
Tali Pule’anga fekau’aki mo e pa’anga tokoni afā ‘o <i>GITA</i>	33
Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e ngaahi koloa ta’etute tokoni afā.....	34
Lipooti Fika 4/2018 Kōmiti Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá	39
Fokotu’u ke tali Lipooti fika 4/2018 Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea	40
Pāloti’i ‘o tali Lipooti fika 4/2018 Komiti Tu’uma’u Ngaahi Totonu Fale Alea.....	40
Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 16 / 2018	41
Fokotu’u tukuhifo Komiti Kakato Fokotu’u Tu’utu’uni fika 16/2018	42
Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 18, 2018.....	42
Kole tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Fokotu’u Tu’utu’uni fika 18/2018	43
Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 20, 2018.....	43
Kole tukuhifo Fokotu’u Tu’utu’uni fika 20/2018 ki he Kōmiti Kakato	44
Me’a Sea e Kōmiti.....	44
Tokanga ki he fatongia mahu’inga ‘a e ‘Atita Seniale.....	45
Fokotu’u ke hiki ‘i ha tohi makehe hiki ai koloa Pule’anga	46
Ke lisi tohi makehe ki he mo’ua e Pule’anga.....	46
Fokotu’u ke tuku ki he Kōmiti Pa’anga Lipooti ‘Atita 2016/’17.....	47
Kole ke alea’i fakakongokonga Lipooti 2016/’17 ‘Ofisi ‘Atita.....	47
Kole ke laumālie lelei Fale ke tuku Lipooti ‘Atita 2016/’17 ki he Kōmiti Pa’anga	49
Fokotu’u timi ngāue ke fakalelei’i sisitemi ngāue lolotonga Pule’anga	49

Founga ngāue ke liliu'aki sisitemi lolotonga e ngāue Pule'anga	50
Fehu'ia pe 'e malava ke 'omai 'Atita e tu'unga totonu 'i ai ngaahi koloa/mo'ua Pule'anga ...	51
Tokanga ta'ekakato fakamatala pa'anga ki he koloa/mo'ua Pule'anga ko e 'ikai ma'u Fale Pa'anga	53
'UHINGA ki he 'ikai ma'opo'opo koloa/mo'ua e Pule'anga 'i Fale Pa'anga.....	53
Tokanga ki he fokotu'u ke tautea kau ngāue pule'anga ki hono maumau'i e tu'utu'uni ngāue	54
Tokanga ki he totongi ngaahi <i>grant</i> ki he ngaahi ako e siasi	54
Tokanga ki he hulu \$ ne totongi ki he 'apiako 'e taha 'i he \$ totonu ke vahe'i.....	55
Taukave Pule'anga 'ikai lelei ke tuku ki he Kōmiti Pa'anga ke ne 'atita'i Lipooti 'Atita.....	56
Fakamahino ko e ngāue ke fakahoko ki he kau ngāue <i>MOI</i> ke fakahoko pe he <i>MOI</i>	57
Tali ki he hoha'a 'Eua 11 fekau'aki mo e \$ tokoni ki he ngaahi 'apiako	57
Tokanga ki he 'ikai ha tokoni ki ha 'apiako faka-tohitapu	60
Kole tukuange 'isiu ki he ngaahi 'apiako ako faka-tohitapu ke ngāue ki ai Pule'anga	60
Tokanga na'a 'oku fai e alea Fale Alea 'aki e laumālie 'o e taaufehi'a.....	61
Kumi ki he mo'oni, faitotonu & ho'ata ki tu'a fai 'aki taukave alea Fale Alea.....	61
Tapou ki he Palemia ke tatau me'a 'oku ne me'a'aki mo hono tuhu hufanga he fakatapu	62
Fakamālō ki he fatongia ngāue e 'Atita	63
Tali ki he hoha'a fekau'aki mo e ngaahi 'atita kehe na'e fakahoko 'Atita	65
Pālōti'i 'o tali Lipooti 'Atita 2016/'17	66
Kole fakamolemole 'Eiki Palēmia ki he Fale Alea	67
Lipooti e ngāue kuo lava mei he Kōmiti Kakato	71
Pālōti'i 'o tali Lipooti 'Atita 2016/'17	72
Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e me'a ki he afa ko <i>Gita</i>	72
Fakamahino Palēmia ka 'i ai ha tatala'a he Lipooti 'Atita pea 'ave ki he Fakamaau'anga	73
'Ika taumu'a Pule'anga ke muimui'i founga na'e vahe ki ai \$3000 tokoni afā.....	74
Poupou ke 'ata kitu'a founga vahevahe Pule'anga tokoni \$ afā	74
Kelesi.....	75
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	Error! Bookmark not defined.

Fale Alea 'oTonga

'Aho: Monite 1 'Okatopa 2018

Taimi: 1005-1010 pongipongi

Sātini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. ('Eiki Nōpele Fakafanua).

'Eiki Sea : Mālō e laumālie Hou'eiki. Kole atu ke tau kamata'aki e Lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Na'e kau kotoa Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale he hiva'i 'a e lotu 'a e 'Eiki)

<006>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou'eiki Mēmipa

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e kakai kae 'atā ke fakahoko hono ui 'o e Fale ki he pongipongi ni 'aho Tūsite ko hono 2 'o 'Okatopa 2018

Poaki

Sea kole ke u to e fakaongo mu'a, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua. Sea ko e ngata'anga ē e tali ui 'o e Fale. Ko e 'Eiki Minisitā Fonua 'oku poaki mai kei hoko atu e poaki folau e 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilīsone pea pehē ki he Minisitā 'o e MEIDECC. Poaki me'a tōmui mai 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, poaki me'a tōmui mai mo 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, pea 'oku kei hoko atu mo e poaki 'a 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Ko etoenga e Hou'eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali mai honau ui 'oku 'i ai 'a e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē mālō 'Eiki Sea.

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: Fakatapu ki he 'afio 'a e Ta'ehāmai 'oku ne 'afio 'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'Ene 'Afio Tupou Tama Tu'i VI, tapu atu ki he Ta'ahine Kuini Nanasipau'u, tapu pea mo e Hou'eiki e fonua, tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpele, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. Hou'eiki mālō ho'omou laumālie lelei he pongipongi ni ko u fie fakahā atu 'eku loto fiefia 'i he lava lelei hono *launch* 'a e Fale Alea ma'ae to'utupu 'aneafi pea 'oku ou fie fakamālō atu ki he Hou'eiki Mēmipa na'a nau kau mai ki he polokalama, fakafiefia 'aupito ki he to'utupu pehē foki ki he kakai 'o e fonua ho'omou kau mai pea mo ho'omou poupu'i e polokalama mahu'inga 'aupito 'oku 'amanaki

ke fakahoko ‘i Nōvema pea ‘oku ou fie fakamanatu atu pē ke mou faka’ai’ ai mai ho’omou to’utupu ke nau tohi mai ki he Fale Alea to’utupu mahu’inga ‘aupito ke mou fakatokanga’i...

<008>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Sea: kamata ‘a e, hono fakaava atu ‘a e ‘ū tohi ke mou fakahū mai na’e kamata pē ‘aneafi pea toki tuku atu e faingamālie, ‘aho faka’osi ‘aho 12 pea ‘oku ‘i ai pē mo e ‘amanaki ‘i he kau ngāue pea mo e Fale Alea ‘e tokolahi e ni’ihi te nau tohi mai pehē foki ki he to’utupu ‘oku nau nofo ‘i he ‘otu motu fakalotolahi atu kia kimoutolu ke mou feinga mai ki he polokalama ko eni. Hou’eiki mou mea’i pē ko ‘etau ‘asēnita eni ko e Līpooti Fika 4, 2018 kuo ‘osi tufa atu ke mou me’a ki ai ko e me’a eni mei he Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea kae kimu’a pea tau afe ki he’etau ‘asenita ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a makehe pē na’e poaki mai ‘uluaki mei he ‘Eiki Palēmia. Ua ki ai ‘oku ‘i ai e tokanga makehe mei he Fakafofonga Ha’apai 13 pea ‘e toki tuku leva ‘a e faingamālie faka’osi ki he Fakafofonga Hou’eiki Nōpele mei ‘Eua kimu’a pea tau toki hoko atu. ‘Eiki Palēmia ko ho’o taimi eni me’a mai.

'Eiki Palēmia: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e toenga ‘o e Hou’eiki. Sea ko e fakafiefia ‘aupito ki he motu’a ni ‘eku fanongo mai he houa efiāfi ki he malava fakahoko e fatongia ko ia ko hono fakaafe’i mai ‘etau to’utupu ke fai ha talatalanoa mo kinautolu mo ha, ‘oange ha faingamālie ke nau mamata tonu ki he anga ‘o e ngāue ‘a e Fale ni. Me’apango pē na’e ‘ikai ke u ‘i heni ke u kaungā kau fakataha mo kimoutolu Hou’eiki. Ko e me’a hono ua ko u tokanga ki ai nau lolotonga ‘eku mama’o ko u fanongo mai pē ki ho’omou feme’a’aki pea na’e to e ‘ohake ai ‘a e *issue* ko eni ‘o fekau’aki pea mo e motu’a ni ‘o fekau’aki pea mo e naunau fale. Sea na’a ku, Hou’eiki na’a ku tufa mai e Tu’utu’uni Kapineti ‘e ua ‘aneuhu ki he ‘Eiki Sea pea ko u faka’amu mai ‘oku mou ma’u pea nau kole mai ke tufa’i e Tu’utu’uni Kapineti ko ia ke tau fononga fakataha pē pea mo e me’a ko ē na’a mou tokanga ki ai. Pe ko u kole atu Sea pē na’e tufa mai e Tu’utu’uni Kapineti?

'Eiki Sea: Ko ia, ‘Eiki Palēmia ko e Pepa Kapineti ko eni ‘oku ‘i he lea fakapapālangi ‘oku ke mea’i pē ko ‘etau pepa kotoa pē ‘oku tufa ‘oku pau ke faka-Tonga ...

Fakama’ala’ala fekau’aki mo e Tu’utu’uni Kapineti Fika 436

'Eiki Palēmia: Sai mālō mālō ka neongo ia ‘e toki tufa mai kau ‘oatu pē ha ki’i faka-Tonga pē ko e ‘uhinga pē ke tokoni ki he, na’a to e mahino ange ‘a e hoha’a ko eni ‘oku fuoloa ‘ene toka mai he Fale ni. Ko e ‘uluaki Tu’utu’uni Kapineti Hou’eiki ‘oku Tu’utu’uni Kapineti Fika 436 ‘o e ‘aho 24 ‘o ‘Epeleli 2015. Pea ko e Tu’utu’uni Kapineti ko eni na’e tufa atu ia ki he Sekelitali ko ē ‘o e *Foreign Affairs, CEO* ko ia ‘o e *Ministry of Finance and Planning* pea mo e *CEO* ko ia e *Infrastructure* pea mo e ‘Atita Seniale mo *Lord Chamberlain*. ‘A ia ko ‘eku tui kuo a’u e me’a ko eni ki he ‘Ene ‘Afio. Ko e konga ‘uluaki ‘o e, ‘oku ‘asi he tu’utu’uni ko eni ko hono fakahā faka’ofisiale Minisitā Polisi ‘a e vela ‘o e nofo’anga ko eni ‘a e motu’a ni. Ko e konga hono ua ko hono *approve* ‘a e *Infrastructure* pē ko e Potungāue ko eni *MOI* ke nau kumi ha pa’anga, to’o mai ha pa’anga mei he *emergency fund* ‘o ngāue’aki ia ‘a ia ko e pa’anga ‘e taha kilu valu mano ke fakalelei’i ‘aki ha kuata ‘a e Pule’anga ke fokoutua ai ‘a e ‘Eiki Minisitā ko eni ‘oku mōfia hono

fale. Pea ke fai e ngāue ko ia ‘e he *Ministry of Finance* ke na fengāue’aki mo e *Infrastructure*. Ko e tolu ke, hili hono *approve* e me’a ko eni pea kuo pau leva ke kamata ‘a e ngāue ‘o hangē ko ia ‘oku ‘asi he kongā ‘uluaki. Ko e fā na’e to e tali pē he Kapineti ‘a e Potungāue ko eni *MOI* ke nau hanga ‘o *implement* ke nau hanga ‘o fai e fo’i ngāue. Pea ko e nima ‘e fakato’oto’o ‘a e ngāue ko eni ...

<009>

Taimi: 1020 – 1025

'Eiki Palēmia: Na’a nau fengāue’aki pea mo e *procurement*, ngaahi fakahoko ngaahi me’a ko iá. Sai, ko e me’a ‘oku mahino hení ‘a ē na’e fai ki ai hono ‘o hake ko e vela ‘a e falé, uá, ngāue Pule’angá, *action* leva e Pule’angá ke fakalelei’i ha kuata ke ‘alu ki ai e Palēmiá. Tolú, to’o mai e pa’anga mei he *emergency fund* ke ngāue’aki, fā, fakataha mo e Fale Pa’anga ke *facilitate* fo’i ngāue ko ení ke to e vave ange. ‘I he ‘aho 3 ‘o Fepueli 2017, na’e to e fai ai e Tu’utu’uni Kapineti pea na’e tufa atu ia ki he sekelitali e *Foreign Affairs* mo e *CEO* e *Finance* pea mo e *CEO* ko ia ‘o e Potungāue *Justice* pea mo e *CEO* ko ia ‘o e *MOI, Infrastructure* mo e ‘Atita Senialé mo e *Lord Chamberlain*.

Ko e tu’utu’uni eni te u lau atu.

1. Ke ngāue’aki ‘a e fale ko ia na’e nofo ai ‘a e *Chief Justice* fuoloá, Fakamaau Lahi fuoloá, ‘a ē ‘oku tu’u ko ē ‘i *Vaiola Hospital*, fale ko ē ‘oku hanga atu ko ē ‘i Kolisi Fefiné, ke ngāue’aki ia ko e fale ia ke ngāue’aki ‘e he nofo’anga ‘o e ‘Eiki Palēmia. Na’e ‘o hake me’a ko ení ‘i Fale ni. ‘A ia ko e tu’utu’uni Kapineti eni ko ē ‘o e ‘aho 3 ‘o Fepueli 2017.

2. Ko e palani ko ení ki hono fakalelei’i ko ení, ‘a tu’a mo fale ke fe’unga mo e nofo’anga e Palēmia.

Ko e 4. Pea ko e kau *staff* ko ia ‘o e, mahu’inga e kongā ko ení ke mou me’a ki ai, ‘o e *National Retirement Benefit Fund*, ‘oku ‘i ai foki e ki’i kupu e kongā e taha ‘oku nau ‘i ai, tu’utu’uni ke nau foki kātoa mai nautolu ki he *Retirement Fund Board Building* ko eni ‘oku tu’u ko eni ko eni he ‘uhilá.

Ko e Tu’utu’uni eni ‘a e Kapinetí. Ngāue’aki e fale ko iá ko e nofo’anga faka-Palēmia,

2, feinga’i ‘a loto mo tu’a ke fakalelei’i ke fe’unga mo e nofo’anga faka-Palēmia.

3. Fetukutuku mai ‘a e Va’a ko ē ‘oku nau lolotonga ‘i ai he taimi ní ki he fale ko eni ‘oku mau lolotonga ‘i ai he taimi ní.

Sai ko e me’a ‘oku hokó, na’e ‘osi tali ia ‘emautolu, ko au ‘oku Sea he *Retirement* ko iá, va’a ko iá, ‘o faka’atā ‘emautolu e fo’i *floor* ‘e taha ke nau ha’u ki ai. Ko e tuai ko ē ‘enau ha’ú ko e talangata’a ia, pea ko u faka’amu ke fanongo mai ‘a e ni’ihi ko ení. ‘Osi hanga, ‘osi fai e tu’utu’uni ‘a e Kapinetí pea ‘oku mau ‘osi faka’atā ‘emautolu mo e fo’i *floor* ‘e taha ke nau ha’u ki ai. Ko ‘enau ta’efie ha’ú pē ‘anautolu ka ‘oku sai pē ke tuku ke mau toki talanoa maoutolu ki ai.

Ngaue'aki nofo'anga faka-Palēmia

Ko e me'a mahu'inga hení, ngāue'aki 'a e nofo'anga ko ení ko e nofo'anga faka-Palēmia. Ko e hā hono 'uhingá, fale ia 'oku to e lahi ange tatau pē 'a loto pea 'oku 'i ai mo e *space* 'i tu'a ke. Ko e, ko 'eku fanongo mai ko ē 'aneafí 'oku mālie 'aupito e ngaahi feme'a'akí 'o a'u pē ki he tala e ta'efakalaó. Pea ko u tui ko e me'a lelei pē ia 'ikai ko ha me'a 'oku kovi ko e takitaha 'omai 'ene fakakaukau tau'atāina. 'E Sea, ka 'oku 'ikai ke u tui 'e lava he 'e Fale ni 'o fai ha tu'utu'uni he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakamaau heni.

Ko e me'a mālō pē ko e 'omai e ngaahi fakakaukau ke tau fanongo ki ai pea 'oku faka'ofa'ofa. Ka te u 'oatu e, ko e taimi ko ē nau 'alu ai ki he falé. Nau 'alu ki ai pea 'omai e kī kiate au pea kii'i hake falé, sai pē ia kiate au 'i he *standard* ko ē 'oku 'i ai 'oku sai pē, faka'ofa'ofa. Ka ko e ko e fale ko ení 'oku pipiki mo e fale 'e taha, hoko'i 'a 'olunga. 'Oku 'ikai ke me'a ka ko e hoko he ki'i fale ko ē 'oku tu'utu'anga ko ē. Pea ko e ki'i *space* 'i he'eku fakakaukau 'ikai ko ha *space* fe'unga ia. Mou, kapau 'oku mou me'a atu pē ki ai. Tatau pē 'a loto mo tu'a. Kaekehe, fale ia ko iá 'oku 'osi faka'ofa'ofa pē ia kiate au 'oku 'ikai ko ha palopalema ia. Ka koe'uhí, 'oku fiema'u ha fale 'oku lahi ange, tatau pē 'a loto mo tu'a. Ko ia ai na'e fai e fo'i tu'utu'uni ko ení, Kapineti ko ení, ngāue'aki e fale ko iá, fakalelei'i 'a loto mo tu'a ke 'alu 'etau Palēmia, motu'a Palēmia 'o fokoutua ai. Ko e tu'utu'uni ē. Sai, ko e me'a ko ē 'oku mahu'inga hení, ko e taimi ko ē nau hū ai ki he falé pea nau talamai leva, ko e naunau ena ke ngāue'aki 'e he Palēmiá. Nau hanga fakapipiki e naunau ki he fo'i hingoa ko e Palēmia. Hou'eiki, hei'ilo pē ko e hā e tu'utu'uni 'a e Pule'angá. 'Oku 'ikai ke to e 'i ai ha nofo'anga ia 'o e kau 'ofisa fakapule'anga 'i ha kuata pule'anga 'e 'ave ki ai ha naunau pehē ni. Ko u tui pē au na'e 'i ai pē 'uhinga lelei na'a nau fai ai e me'a ko ení. Na'a ku toki 'ilo 'aneafi ta ko e mohe'anga ...

<001>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Palēmia: ... ko u mohe aí ko e *king size*. 'Ikai ke u teitei 'ilo au ko e *king size* ia. 'Oku ou 'ohovale hono ofongi hake heni ka ko e me'a eni. Nau hanga 'o fakapipiki e naunau ki he hingoa ko e Palēmia. Ko e taimi ko ē na'e tu'utu'uni ai e Kapineti ke u hiki ko e tu'utu'uni he 2017 'aho tolu ke u hiki ki he nofo'anga ko ē ka nau hiki mai nautolu ki hē pea u pehē ke u fētukutuku. Hou'eiki ko e taimi na'a ku fētukutuku ai ko e naunau fakapipiki mai ki he hingoa 'o e motu'a ni. Ka hiki leva e Palēmia ki ha kuata 'e taha pea hiki mo e naunau ko ia ko 'eku faka'uhinga ia. Pea ko u kole fakamolemole atu kapau 'oku hala 'eku faka'uhinga. Na'e 'ikai ko e hingoa 'o'oku ia na'e 'ave naunau 'o fakapipiki ki ai. Ko e fo'i hingoa ko e Palēmia na'e 'ave naunau ko eni mo e *king size* 'o fakapipiki ki ai. 'Ikai ke u 'ilo au pē ko e hā e me'a na'a nau hanga ai 'o fai e me'a ko ia. Mahalo pē ko ha'anau ako mei ha fonua kehe Pule'anga kehe. Ka ko u kole atu kia moutolu ko e hā hono kovi ke u hiki mo e ki'i koloa ko eni ke u hiki ki he fale ko eni kuo tu'utu'uni he 'e Kapineti ke u 'alu ki ai. Hā e me'a 'oku maumau ai?

Ko u kole atu kapau 'e 'i ai ha taha 'e to e Palēmia ko u tui ko e tu'utu'uni tatau 'e fai ki ai. 'Ikai ke u tui ko au pē 'e ngāue'aki e me'a ko eni. Ko e tu'utu'uni he 'aho tolu fetukutuku ki he fale ko ē ko e fale ia te ke 'alu ki ai. Ha'u nautolu ki hē he 'oku 'i ai e *floor* 'e taha kuo 'osi faka'atā ke nau ōmai ki ai. Ko e tu'utu'uni ia. Ko e taimi ko ē na'a ku hiki ai Hou'eiki na'a ku 'ave kongá 'o

fa'ō 'i he, ka u 'alu au mo e mohe'anga ke te si'i 'alu 'o fokoutua ai he na'e vela e fale ia ko ia 'ikai ke 'i ai ha naunau ia ai. Ka ko 'eku fehu'i atu ko e hā e me'a 'oku maumau ke u 'alu 'o si'i tokotokoto he fu'u mohe'anga. 'Ikai ke u tui au 'oku 'i ai ...

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i fakatonutonu Sea ki'i fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmia tapu pea mo e Sea 'o e Fale pea mo e Hou'eiki Mēmipa. Sea ko 'eku fakatonutonu ki he 'Eiki Palēmia ko e 'Atita. Na'e fai pē tu'utu'uni ia e Pule'anga pea 'oku hokohoko atu pē ia. Ko e 'Atita 'oku ne talamai na'e tonu ke tuku pē 'a e me'a ia 'i he fale ko ē. Na'a nau ō atu nautolu ki ai 'oku 'ikai. Na'e tonu ke mou talanoa moutolu mo e 'Atita ke fakamāhino'i e me'a ko iá. Ko e 'uhinga e hoha'a 'a e Fale ia ...

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu kātaki.

Tēvita Lavemaau: He na'e līpooti mai he 'Atita na'a nau ō atu ke fai 'enau 'atita ko e koloa na'e 'ave ki he feleti ko ē 'oku 'ikai ke 'i ai. Ko e 'uhinga pē ia 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Leipa 'oku 'i ai ha'o fakatonutonu ?

'Eiki Palēmia: Ki'i maama ange pē 'etau ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Tau talanoa pē ke māhino mahalo 'oku mo'oni e masi'i. Ko u tui au na'e tonu ke fai ha fēmāhino'aki ia mo e 'Atita ke fakamatala'i ki ai e 'uhinga. Pea ko u tui ko e 'uhinga ia pea 'oku tonu pē fakakaukau ko iá. Ko u tui ko e tōnōnou faka-management pē ia faka-administration. Ka ko e pōini mahu'inga heni pē ko e hā e me'a 'oku hoko? Na'a ku kaiha'asi ha koloa 'a e Pule'anga? Ko u kole atu, 'ikai. Ko e koloa eni ko u kole atu tuku mai ki'i mohe'anga 'e taha ke u ki'i tokotokoto ai na'e vela e fale 'oku 'ikai ke 'i ai ha mohe'anga. Ko 'emau hiki pē he 'oku 'osi tu'utu'uni ia ke mau hiki ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Sea tapu pē mo e Feitu'u na. 'Eiki Palēmia 'e sai pē ke u, sai pē ke u tokoni ki he 'Eiki Palēmia fakamolemole. 'E sai pē ke u tokoni atu ki he Feitu'u na fakamolemole?

'Eiki Palēmia: ... Fakamolemole.

Lord Tu'ilakepa: 'E sai pē ke u tokoni atu ki he Feitu'u na he me'a ko eni na'a ke me'a ki ai ki he mohenga?

'Eiki Palēmia: Ki'i 'oleva pē ko e 'osi pē ko eni 'oku ke, ka u 'ai atu ai leva ke 'osi.

Lord Tu'ilakepa: 'Ikai ko u fie tokoni atu pē ki he Feitu'u na ko e 'uhinga ke me'a mai ko e hā hono kovi.

'Eiki Palēmia: 'Io pē 'i ki'i tatali pē ka u 'ai atu ke 'osi. 'Oku ou fie fakamanatu kia moutolu ko e naunau ko eni na'e 'ikai ko ha'aku kole 'a'aku ia ke kumi mai ha naunau pehē ma'aku. Ko e fakakaukau fakapotopoto pē eni ia 'a e *ministry* ke nau 'omai e naunau ko eni.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea kole pē mu’a ke u ki’i fakatonutonu pē ki he Palēmia ‘Eiki Sea. Tapu pē pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonu ki he ‘Eiki Palēmia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hamau loto ‘omautolu ia he Fale ni ki he me’a ko eni. Ko e me’a ko ē ‘oku fai ai e ...

<002>

Taimi: 1030-1035

Lord Nuku: ...’a e fepōtalanoa’aki mo e feme’a’aki ‘Eiki Sea. Ko e ‘omai ‘e he ‘Atita ki he Fale ni. Ka ko ho’o me’a mai ko eni kia kimautolu. ‘Oku mau fiefia pē mautolu he kapau na’a ke me’a pē koe mo e ‘ū me’a kā koe’uhī ko e hanga ‘e he ‘Atita ‘o ‘omai, pea kuo pau leva ke mau fakahoha’a atu ai. Ko ‘eku fakatonutonu ia ki ai Sea. Pea ko hono uá. ‘Oku ou kole atu ko e me’a ko eni ‘oku lolotonga ‘i he ‘Asenita. Kapau ‘oku me’á pea tuku mu’a ke ne toki me’a mai ai ‘Eiki Sea. He ko e me’a ia na’e fai atu ai ‘a e kole ke ‘ave ki he Kōmiti Pa’anga, ke fai ‘a e talanoa femahino’aki ‘i he ‘osi ‘a e me’a ko eni ‘oku ‘ikai hano palopalema ‘ona. Ka ko ‘eku kole atu pē ia ‘a’aku. Kapau ‘oku me’á pea tuku atu Sea, ka ko ‘eku fakatonutonu Sea, ‘oku ‘ikai hamau loto ‘amautolu ‘e taha māté ki he’ene me’a mo e mohenga, mole ke mama’o.

‘Eiki Palēmia: Ko e faka’osi pē eni Sea, kau mālōlō au ka mou hoko atu ā kimoutolu. Ko u ‘amanaki pē Hou’eiki ‘oku mahino atu ...ki ha tu’utu’uni pea mo e anga ‘eku fanongo ki he talanga ‘i he Fale ni lolotonga na’e ‘ikai ke u ‘i heni ‘aneafi. Kaekehe, ko e ngata’anga ia ‘o e ki’i fakahoha’a atu ‘a e motu’a ni. Pea ‘oku ou tui ‘oku mo’oni ‘a e Fakafofonga mei ‘Eua. Na’e tonu pē ke fai ha femahino’aki ai ‘a e ‘Atita mo e Tu’utu’uni Kapineti ko eni pea mo e anga ko eni. Ko u tui na’e te’eki ke ‘i ai ha talanoa lelei mo kinautolu, ka kuo ‘ohake ‘a e me’a ni pea ‘oku ou fakamālō’ia hono ‘ohake ke u lava atu ai leva mo ‘oatu ‘a e ‘ikai ke ngata ai mo toe fanongo mai ‘a e *Retirement* ko eni *Benefit* nau to e fanongo mai kae tu’utu’uni ai leva ke nau hiki, na’a mau tuku pē ‘emautolu ia ke ‘ai fakalelei pē ‘a e pō talanoa kā na’e tu’utu’uni ia ke nau ōmai ki hē ‘oku ava pē fu’u fale ia ko ia kaikehe Hou’eiki ko u fakamālō atu ‘i he ‘omai e faingamālie pea ‘oku ou fokotu’u atu kuo fe’unga ko u fanongo ki he faka’uhinga lao ‘oku ou mālie’ia he ngaahi faka’uhinga lao, pea ‘oku tonu pē ‘a e ngaahi faka’uhinga lao ia, ‘ikai ke kovi ia.

Lord Tu’ilakepa: Sea fakamolemole pē ‘Eiki Palēmia. Tapu mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki. ‘Oku mo’oni ‘a e Feitu’u na ia ‘oku tonu ke fe’unga. Na’e ‘ikai ke mau teitei lave ha Mēmipa kia ki he me’a ko ena ‘oku ke me’a mai’aki. Ko e Minisitā Leipa na’a ne me’a hake ‘o me’a ia ‘i he fu’u peesi 38. Kuo ‘osi ‘a e uike kuo ‘osi ‘a e fai ‘a e feme’a’aki ki he me’a ko ia. Pea kuo fe’unga ai. Pea toe me’a hake ko ē ‘a e Minisitā Leipa, ‘o ne to e langa’i ‘a e fakakaukau ko eni, lolotonga ‘oku ‘i heni ‘a e fānau pea ke me’a heni Sea. Pea ko e me’a ia na’e to e ‘ohake ‘aneafi. ‘Eiki Palēmia ki’i fakakaukau lelei pē ‘a e Feitu’u na. Na’a ‘oku totonu pē ke fakafoki mai ‘a e ‘ū naunau he ‘oku maumau ‘a e kupu 79 ..

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, fakatonutonu ‘a e Nōpeles

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Tapu mo e Hou’eiki ‘o e Fale Alea ni. Ko ‘eku fakatonutonu ki he ‘Eiki Nōpele Fika 1 ‘o Vava’u. Ko ‘ene pehē ko ē ...Ko ‘ene fakatonutonu mai ‘a e ‘Eiki Minisitā ko ē mei he Leipa. Ko e me’a ko ē na’e ‘ohake ‘aneafi. Ko e ‘isiū ia. Ko e pehē ko ē ‘oku fai ‘a e kaiha’a. Pea ko e ‘uhinga ia ‘oku tau toe talanoa ki ai he ‘aho ni. ..

Lord Tu’ilakepa: Minisitā tapu pē mo e Feitu’una. Sea, ko e fakatonutonu mu’a ē...Ko e ‘isiū ...Sea fakatonutonu mu’a ē

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tuku mu’a ke faka’osi atu ‘eku ki’i...

‘Eiki Sea: Kātaki pē Fakafofonga Nōpele Vava’u, ‘oku kei fai ‘a e fakatonutonu. ‘Oku ke mea’i pē ‘oku kei fai ‘a e fakatonutonu.

Lord Tu’ilakepa: Ko e fakatonutonu ko ē ‘oku ne ‘omai ke u ‘oatu ki he Feitu’u na ‘oku hala. Na’a tau feme’a’aki kitautolu ‘i he 74 mo e 65miliona.

‘Eiki Sea: Kātaki pē Hou’eiki. ‘Uluaki me’a mai ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga, pea toki me’a mai ‘a e Fakafofonga Nōpele Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Fakatonutonu ē he kuo ne talamai ‘oku ou hala au. Na’e te’eki ke fai ha feme’a’aki ia ...

‘Eiki Sea: Ko e fakatonutonu , tukuange hano faingamālie ke ne faka’osi mai. Minisitā Pa’anga kātaki ke ke faka’osi mai.

Lord Tu’ilakepa: Me’a mai mu’a ki he’etau Tohi Tu’utu’uni he ‘ikai ke ke fai ‘e koe ‘a e fakatonutonu kae tonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko e fakatonutonu. He na’a tau fanongo pē ‘aneafi ki ai. ‘Oku pehē ko e ‘ave ko ē ‘a e mohengaá ‘oku kaiha’a ia. Ka ko ‘eku fehu’i ko ē. Fēfē ‘a e 90 miliona? ‘Ikai lava ia ‘o talamai ...

Lord Tu’ilakepa: Sea ‘oku ou fakatonutonu atu Sea na’e ‘ikai ke mei kamata ‘a e feme’a’aki fekau’aki mo e mohenga ko hono ‘ohake he Minisitā Leipa

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Ai ke mahino ‘a e kaiha’a ...

‘Eiki Sea: Hou’eiki! ‘Oku mou maumau’i ‘a e Tu’utu’uni ‘etau Fale.

Lord Tu’ilakepa: Ko ‘etau maumau’i Sea, ko e ‘ikai ke ke fai mo ke ‘ai ‘a e fakatonutonu ke tonú. Me’a mai Fakafofonga!

Lord Tu’ilakepa: Ko e ‘isiū na’a tau mālōlō ‘i he taimi ko ia, ko e feme’a’aki ‘i he 74 miliona. Ko ‘etau foki mai pē ki Fale ni, kuo me’a hake ‘a e ‘Eiki Minisitā ...

<004>

Taimi 1035-1040

Lord Tu'ilakepa: ...'a e Minisitā Leipa 'o fokotu'u mai 'a e peesi 38 'o me'a ai, ko e me'a ia, 38. Ko me'á ia 'o toki 'ohake leva 'i he Fale ni, 'o pehē ko e kaiha'a, 'o hangē ko ho'o me'á Minisitā Pa'anga. Kae 'ikai ke fai ha feme'a'aki ia 'i he peesi 38, 'osi fe'unga 'a e peesi 38, pea ko e taha Palēmia, ko ho fu'u vāhenga 'oku lau kilu, kumi ai hao mohenga kae fakafoki mai 'a e naunau 'a e Pule'anga.

'Eiki Palēmia: Fakafofonga, sai pē ia hono 'ohake ke u lava ai leva 'o 'oatu ha fo'i fakamatala ko eni. Kapau na'e 'ikai ke to e 'ohake, he 'ikai ke 'i ai haku faingamālie keu hanga ai leva 'o 'oatu 'a e tali kakato ko eni. Ko e me'a ia na'e sai ai hono 'ohake, ka neogno ia, mou fakafiemālie'i homou lotó, tau melino pē 'oku ou tui ka to e 'i ai 'a e Palēmia hoko mai ko e me'a tatau pē te tau fai ki he Palēmia ko ia, tau 'oange ha ki'i mohe'anga, hā koā hono ui, *king size* ke si'i 'alu 'o tokotokoto ai. Ko e anga ko ē 'etau ngāue, pea 'oku ou tui 'oku pehē pē 'a māmāni fulipē. Fakamālō atu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku ou ki'i faka'osi atu ai pē fakamolemole. Ko e ki'i poini pē 'oku ou to e fie fakamanatu heni na'e te'eki ai ke pehē mai 'a e 'Atitā ia 'oku fai ha kaihe'a, ko tautolu 'i Fale ni na'a tau tala ko e kaiha'a, pea ko e me'a ia 'oku ou fakatonutonu atu ai. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku ou tui kuo fe'unga 'etau feme'a'aki 'i he *issue* ko eni, tau hoko atu ki he 'etau 'āsenita, kole atu ki he Fakafofonga Ha'apai 13, me'a mai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea kole ke u ki'i fakahoha'a atu.

Tokanga fekau'aki mo e tu'unga 'i ai nō SPPD

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Fakatapu ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Kāpineti, Minisitā kae 'uma'ā 'a e kau Fakafofonga Nōpele kau Fakafofonga 'o e Kakai.

Sea mālō 'a e laumālie lelei 'a e Feitu'u na. Ko e ki'i hoha'a pē eni ia mei he motu'a ni 'Eiki Sea fekau 'aki mo e ki'i fehu'i ko eni ki he Pule'angá mo e nō ko eni ko ē fanga ki'i nō iiki fekau'aki pea mo e masiva, pēseti 'e 1, pēseti 'e 4. Ko e kongia 'Eiki Sea 'eku fiema'u hoku vāhenga pea 'oku nau to e fetu'utaki mai, ka 'oku ou fehu'i ki he 'Eiki Minisitā kae 'uma'ā 'a e Minisitā Fefakatau'aki ko fē eni māhina Sea, toe pē 'a Nōvema mo Tīsema, pe au to e foki atu ki he kāinga, ko e kole, ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e nō ko eni, pea 'e fai fakakū, ko e 'uhinga kae me'a mai 'a e kāinga ke 'oua te nau to e hoha'asi 'a e motu'a ni Sea, ko e toki tuku atu 'etau fakataha mo e to'utupu 'anepō, to e talanoa ia ai 'i he houa ia 'e 2 ko e fetā'aki pē 'i he ngaahi fiema'u ko eni. Kā ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'á 'Eiki Sea, fakamolemole kae 'oange mu'a ha faingamālie ke me'a mai hoku kāinga ki he tali fakafiemālie 'e 'omai 'e he Hou'eiki Minisitā, mālō Sea.

Vātau Hui: Tapu mo e Sea kae 'omai mu'a ha ki'i faingamālie mo'oku.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e Fakafofonga 'o e Ongō Niua.

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'una Sea, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea.

Sea 'oku ou fiefia lahi 'i he pongipongi ni mo e pou pou ki he me'a 'oku me'a ki ai 'a e Fakafofonga ko ia 'o Ha'apai. Sea ko e fakakaukau ko ení na'e 'ohake pē ia 'i he'emaui ki'i 'a'ahi ki hoku vāhenga. 'Oku ko e fakamatala ko ē 'a e tu'unga mātu'a meia mautolu 'oku te'eki koā ke a'u hake 'a e pēseti 'e 1 ia ki Niuafo'ou mo Niuatoputapu, kā 'oku ou pou pou atu ai pē heni Sea, ke fakavave'i mu'a ke 'ave 'a e ki'i nō pēseti 'e 1 ko ení pea fakaa'u atu ke a'u ki Niuatoputapu mo Niuafo'ou ke nau 'inasi ai. He 'oku ou tui Sea mahalo 'oku lavengamonū pē 'a Tonga'eiki mo Vava'u mo Ha'apai, kā ko e kole 'a e motu'a ni, faka'ofō'ofa 'a e fokotu'utu'ú ia kae manatu'i ke a'u atu mu'a ki he Ongō Niua 'a e ki'i nō ko ení. Ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e tu'unga 'i ai nō SPPD

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Fakamālō atu ki he fehu'i 'oku fai mai.

<005>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... pea ko e mo'oni 'oku lolotonga ngāue 'a e Pule'angá ki he fakakaukau ko iá, pē ko e motu'a ni 'oku tuku mai ki aí, pea mo e 'Eiki Minisitā 'o e Leipá. Pea ko e me'a ia 'oku fakakaukau, ka 'oku 'i ai pē hono ngaahi.. Manatu'i pē na'e toki tō fokí e afā, pea hangē na'e ki'i toe hanga atu 'o tokanga'i ange 'a e toe kau mai mo e fo'i fakakaukau ko ia, ke toe ki'i langa'i hake mo kinautolu, 'a e fanga ki'i pisinisi na'e maumaú. Kaekehe, mahalo pē. Na'a ku lea'aki eni he letiō, pea u pehē pē ke fanongo mai pē 'eku kau senialé, ko eni 'oku ou lea he letiō, pea ko eni 'oku ou toe lea he 'aho ni. Ke vave mai 'a e ki'i fokotu'utu'ú, ke fai ki ai ha sio. Ko 'eku tali pē ia he taimi ni, ka 'oku fai ki ai e ngāue 'a e Pule'angá, pea 'oku 'i ai e *reform* 'a e tangata'eiki, Palēmia, 'oku 'i ai e *task force*. Hangē ko e 'ū me'a ko eni 'oku tau talanoa ko eni he līpooti 'a e 'Atitá. Ki he me'a 'oku kole mei ai, e fo'i me'a 'e 400 tupu.

Ko e *task force* ko ení, ko e me'a 'oku mau lolotonga fakakaukau'i he taimi ni, 'e iku 'o 'ai ki he fo'i *performance measurement* ko ia 'a e kau CEO, mei he ngaahi Potungāue. Koe'uhí ke fua'aki 'enau me'a ko ia he ta'ú. Ko e talu eni ia mei he ngaahi ta'u kimu'á, 'ikai ke fai ha ngāue ia ki ai. Ka ko e me'a ia'oku pau ki ai 'emaui fakakaukau, he taimi ni. Ta'u fo'ou, 'e kau ia ke liliu e *performance measurement*, ke 'alu 'o kau ai e me'a ko iá. Pau ke fakahoko mai pē ko e hā e me'a 'oku fai ki ai. Mālō. Mālō 'Eiki Sea.

Veivosa Taka : Sea, tapu mo e Feitu'u na.

'Eiki Sea : Ha'apai 13, kātaki 'o tukumai ha faingamālie 'o e 'Eua 11, pea ke toki me'a mai. Mālō.

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmia, mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé. 'Eiki Sea, 'oku ou fakamālō ki he Fakafofonga Ha'apaí, kae 'uma'ā a Niuá, he'ena tu'u hake he pongipongi ni 'o tala 'enau fiema'ú. Sea, 'oku manatu'i lelei pē 'e he Fale ni, 'a e tali ko eni 'oku fai 'e he Minisitā Pa'anga. Na'e fai e kole he taimi na'e teuteu ai 'etau 'Esitimetí, fakalahi e pa'anga ko eni 'aki 'a e 5 miliona, ko e 'uhingá ke ne feau 'a e langa ko eni 'oku fai. Ko eni 'oku kei fai pē e *review*, tau tui pē 'e a'u ki he Patiseti ko ē ta'u kaha'ú, 'oku kei fai pē e *review*, kae faingata'a'ia e kakai ia e fonuá.

Tokanga ki he te'eki tukuange Uafu fakalotofonua ke ngāue'aki he kakai

Sea, ko e ki'i me'a hono ua 'oku ou tokanga ki ai 'Eiki Sea, pongipongi ni. 'Oku fakatokanga'i pē 'e he Hou'eiki, pea mo e kakai e fonuá 'a e 'eá. Havili, pea fu'u momoko 'aupito pea 'uho'uha. Ko mautolu ko eni mei motú, 'oku mau ngāue'aki ko ē e uafú, 'aho kotoa pē, pongipongi efiáfí, faingata'a 'aupito, faingata'a 'aupito. Pea 'oku ou kole atu ki he Hou'eiki Minisitā. Mou me'a hake ki Fāua, pea mo Kuini Sālote, 'o ki'i tali vaka. Pea mou ki'i hopo mei ho'o me'alelé 'o tu'u, tali ho'o utá, mo ho'o kau pāsesé, ka ke ongo'i 'a e faingata'a ko ē 'oku fepaki mo e kakai e fonuá.

Ko e fu'u me'a'ofa ko eni na'e fai 'e Siapani ke tokoni'i e kakai 'o e fonuá, kuo lava eni e māhina e 4, 'Eiki Sea. Lava eni e māhina e 4, 'oku te'eki ai ke faka'aonga'i. Kuo 'osi maau e fu'u falé, mo e fu'u me'angāué. Ko hono 'aonga pē ko ē he taimi ni, kuo 'ave 'e he Tokoni Palēmia 'ene kau ngāue, ko nautolu eni ia kuo nau 'ela saluni nautolu he fu'u uafu ko ē na'e 'omai ke ngāue'aki ia ke talitali e kakai pea mei motú. Ko e hā e me'a 'oku hoko? Talitali ke to e fai ha me'a kehe ia, pē 'oku 'i ai ha fokotu'utu'u 'a e Pule'angá. 'Oku fiema'u ke fai mo ngāue'aki e uafu ko eni 'e he kakai e fonuá, he 'oku nau faingata'a'ia, pea 'oku 'ikai ke malu mo hao 'a e tau'anga motu'á. Mamaha. Tu'o fiha eni e maumau homau vaká, 'Eiki Sea. Ko 'ene mo'ui pē 'ana ko ē, kuo ne 'ohake 'e ia e kele mo e hā fua, nge'esi hina, nge'esi kapa. Ko e hā e ngāue 'a e Pule'angá 'oku fai ki he fale fo'ou ko eni?

'Eiki Tokoni Palēmia : Ke u tokoni atu, Sea e Falé.

'Eiki Sea : Tali pē e tokoní, 'Eua 11?

Tevita Lavemaau : Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mea mai, 'Eiki Minisitā.

Kei ngāue Pule'anga ke fakamā'opo'opo ngāue ke tuku ki ai fakalele uafu

'Eiki Tokoni Palēmia : Tapu mo e Feitu'u na, ko e ngāue ko eni, Sea, kuo ke mea'i pē, pea mea'i pē 'e he Hou'eiki Mēmipa e Falé, 'oku lolotonga fai e ngāue ki ai, ki hono fakamā'opo'opo ke tuku ia ki he ni'ihi ko ē te nau hoko atu hono fakalele e uafú, pea ne 'osi fakahoko mai ia ki he Fale ni, lolotonga ko eni e me'a atu 'a e Fakafofonga ko eni. Pea 'oku mei 'osi lelei e ngāue...

<006>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Tokoni Palēmia : ..'oku lele lelei pē, mahino pē 'oku 'i ai 'a e ngaahi tau tafoki 'i he ngaahi founga ngāué, ke fakamā'opo'opo lelei. 'Oku lave'i lelei pē 'e he Potungāue 'a e motu'á ni, pea pehē foki ki he Ko kinautolu ia 'oku 'amanaki tokanga'i 'a e uafú, pea 'oku lele lelei 'a e fakamā'opo'opoi ko ení, ko 'ene maau mālie pē kuo kamata 'a e ngāué, Mālō.

Tevita Lavemaau: Sea, fakamālō atu pē au ia. Tapu pea mo e Seá, tapu pea mo e ..

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea, ko e kolé Sea he hili mai 'a e fiema'ú, kae tukumu'a ke 'oatu 'eku *issue* ke maau ia kae toki hoko atu ki he *issue* 'a e Fakafofonga 'Eua. 'Oku lolotonga fai 'a e feme'a'aki ki he 'eku fiema'u.

'Eiki Sea : Ko ia, kātaki pē 'Eua 11 tuku ki Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Oku ou fakamālō atu he 'omi 'a e faingamālie ko eni ma'a e fiema'u ko eni 'oku hoko. Ko e ngaahi .. Ko e kolé na'a melema 'eku fiema'ú. 'Oku ou faka'amu pē Sea, ke mou foki ho'omou manatú, ki he Ta'ahine Tu'i kuo mama'o atú, pea mo 'ene ta'anga na'e fakahoko, pea 'oku kei fakatalutalu he 'ahó ni. Ko e fo'i fa'ú 'oku pehē. Talitali pē, 'Eiki Sea, 'oku ou tui ko e kongia ia 'oku ...ko e tali ia 'o e fiema'u ko eni 'a e Fo'i 'One'oné, pea mo Niua mo Vava'ú, ke mou mea'i, ko eni kuo fai 'a e ngāue, mo u tatali pē. Mou ta'anga pē mo fakahaka 'a e ki'i fo'i ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Ke u ki'i tokoni atu Fakafofonga. Tapu mo e 'Eiki Seá kae 'uma'ā 'a e kau Mēmipa. Ka u 'oatu mu'a 'a e ki'i tali mahino ko eni. 'Oku mea'i 'e he Palēmiá 'a e tangi 'a e kakai 'o e fonuá, 'oku faingata'a'ia angé. 'Oku nau faingatā'ia he'enau feinga ke ma'u ha'anau mo'ui, 'a e ni'ihi ko ia 'oku faingata'a'ia angé. 'Oku toe mea'i 'e he Palēmiá, 'a 'ene fiema'u ke fai ha *direction* meiate ia pea mo 'ene Kapinetí. Pea 'oku ou 'osi fakahū atu 'e he kau Minisitā 'a e pepa Kapineti, pea kuo tali ia 'e he Kapinetí 'Eiki Palēmiá, ke fai ha tokoni makehe, 'o fekau'aki mo e *finance* ko eni 'oku fiema'u 'e he kakai 'oku toe faka'ofa angé. Ka 'oku ou 'oatu leva 'a e tali ko ení, ki he makatu'unga 'o e tatali pē. Kuo Tu'utu'uni 'a e Palēmiá, ke fai 'a e tokoni ko ení, pea tali 'e he Kapinetí, pea 'ohifo ia ki he ngāue'angá. Pea kuo 'osi 'ave mo e silini lahi faka'uli'ulia, ka ko e hā 'a e me'a 'oku tau tatali ai pē, he ko e fu'u sisitamú, 'oku tau feme'a'aki ai hení. 'Oku 'ikai ke ne tokangaekina ia 'a e finemotu'a mo e hiapo..

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki'i fehu'i mu'a ki he 'Eiki Minisitā ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Ai ke 'osi atu Sea kae toki me'a mai ia.

Tevita Lavemaau: Sea ka u ki'i fehu'i ki he 'Eiki Minisitā ko eni. Mālō. Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipá 'Eiki Sea. Ko 'eku ki'i fehu'i 'Eiki Minisitā, ko e 'uhingá ko ho'o me'a ko ena 'o pehē kuo fai tu'utu'uni 'a e Kapinetí 'i he me'a ko eni, pea 'oku 'oange mo e fu'u silini lahi 'aupito. Ko e pehē ko ia silini lahi 'aupitó, fiha million, pea ko e to'o ia mei he Patisetí mei fē ?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō Sea, mahino 'a e fehu'í. Sea 'oku ou fakahoko atu 'i he pangikē kuo 'osi vahe'i ki ai 'a e 14 miliona. Ko e fokotu'u mai ko eni ke toe 'ave ha 5 miliona ki ai, 'oku ou fakatonutonu atu. 'Oku 'ikai ko e palopalemá ko e lahi 'o e silini 'oku 'ave ki he fu'u sisitamú.

Siaosi Sovaleni : 'Eiki Sea ki'i *follow up* pē Sea.

'Eiki Sea : Ko ho'o Fakatonutonu Tongatapu 3 ?

Siaosi Sovaleni : 'Eiki Minisitā ko e fehu'í pē kapau 'e tali 'e he ..

'Eiki Sea : Te ke tali pē 'a e fehu'í 'Eiki Minisitā ?

Fehu'í fekau'aki mo e 14 miliona 'ave ki he Pangikē Fakalalakaka

Siaosi Sovaleni : Ko e 14 milioná 'Eiki Minisitā 'oku 'i he *Vote* fē ia kātaki ? 'A eni ko eni na'e tali 'e he Fale Aleá. Kae ki'i fakahoko mai pē pē ko e *Vote* fē ia na'e 'ave mei ai 'a e 14 milioná.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō 'aupito Sea 'oku mahino 'a e fehu'í ia. Ko 'etau talanoa foki ko eni ke si'i tokoni'i 'etau kakai masivá. Pea hangē ko e fehufehu'í, pē 'oku tau fakapoto ko ā ko e Patiseti, kae tuku ke u tali atu 'a e fehu'í.

Siaosi Sovaleni : Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Tuku ke u tali atu 'a e fehu'í.

Siaosi Sovaleni : Fakatonutonu Sea. Ko e Fakatonutonu Sea ko e pehē ko ia ko e fakapoto. Ko 'etau muimui pē eni he laó Sea. Ko e Patiseti na'e tali 'e he Feitu'u na, mo e Falé ni, fakamo'oni Huaafa ki ai e Tu'í, 'one tuhu'i pau mai e sēniti ki he fakamole. Ko e 'uhinga ia e 'eké.

Tali Pule'anga ki he 14 miliona kuo fai hono fehu'ia

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Mālō Sea. Sea, 'oku 'i ai e silini ko e 14 miliona kuo *inject* 'e he Pule'angá ki he Pangikē Fakalalakaka. Ko e Tu'utu'uni ki ai...

<008>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : pēseti 'e taha pēseti 'e fā. Ko e to e fehu'í mai ko ē pē 'oku 'asi 'i he Patiseti ko e me'a ia 'oku ou tala atu 'oku fakapoto. Ke fakapoto 'oku 'osi 'i loto e fu'u silini? Ko e to e 'asi patiseti ko e hā hono 'uhinga?

Tēvita Lavemaau : Se ka u ki'i fehu'í.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Oku 'osi 'i loto e fu'u silini ia he Patiseti.

Tēvita Lavemaau: Sea ka u ki'i fehu'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'osi 'ave ki he pangikē.

Tēvita Lavemaau: Tangata'eiki Minisitā ko eni ka u ki'i fehu'i ki ai. 'Eiki Minisitā. Tapu pē mo e Feitu'u na, tapu pea mo e Sea pea mo e ... Ko u mālie'ia ho'o me'a mai ko e pangikē. Ko e fehu'i ko ē 'oku fai atu, 14 miliona ko ia ko e fiha ai 'oku kei toe ke nō 'e he kakai masiva, he fika te u tala atu e fika 'oku tonu. Talamai e fika.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea ka u tali atu e me'a 'oku fai ki ai e hoha'a. Ko e mālō eni Sea kuo lava ke ta u ...

Siaosi Sovaleni: Hoko atu 'eku fakatonutonu 'a'aku Sea. Ko e fakatonutonu ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Io Sea 'oku fakatonutonu tāpolo ia 'oku te'eki ai ke fai atu ha tali?

Siaosi Sovaleni: 'Ikai ko e poini kehekehe. Lava pē 'o to e fakatonutonu e poini ko ē mo e poini ko ē. Ko ia Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka 'oku te'eki ai, na'e 'osi fai e fakatonutonu 'anenai he ko ē kuo fakatonutonu 'a 'Eua 'a e Fakafofonga ...

Siaosi Sovaleni: 'Eiki Minisitā, ko e fakatonutonu eni Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku fiema'u ke mo ō, ongo mai pē ha taha 'ia moua.

Siaosi Sovaleni: Ko ia.

'Eiki Sea: Ko u fie fanongo ki he fakatonutonu ko eni 'oku mālie ko e 'uhinga 'oku te'eki ke me'a mai ha fakatonutonu ia.

Siaosi Sovaleni: Ko e fakatonutonu Sea na'e me'a mai Minisitā Pa'anga 'oku kei fai e ngāue ki ai 'oku te'eki ai ke mau ke 'ave ha sēniti, ko eni kuo me'a mai e Minisitā ia ko ē kuo 'osi 'ave e 14 miliona. Ko hai 'ia naua 'oku hala? He na'e toki me'a ni mai pē e Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito.

Siaosi Sovaleni: 'Oku kei fai e ngāue ki ai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito ka u, mālō 'aupito. 'E Sea, 'oku tau 'uluaki fakamālō kuo hiki 'a 'Eua ia mei he fehu'i patiseti 'o fehu'i silini 'i loto he pangikē. Mālō kuo fai e faikehekehe ko ia. Kuo to e fehu'i mai 'o fakatonutonu mai 'a Tongatapu 3 ia pē ko fē 'a e silini ko ia 'oku tau talanoa patiseti 'oku 'uhinga atu e talanoa ki he silini kuo 'osi 'ave ki loto 14 miliona

‘i he pangikē. ‘Oku te’eki ai ke tau mahino’i ‘e tautolu e poini ko ia pē ‘oku ‘osi mahino ka u hoko atu mu’a kātaki. Te u hoko atu ki he palopalema.

Siaosi Sovaleni: Sea ki’i fakama’ala’ala atu Sea e fakatonutonu. Sea tapu mo e Feitu’u na, tapu mo e Fale, ko e fakatonutonu ‘Eiki Minisitā he na’e me’a mai e Minisitā Pa’anga ‘oku kei fai e ngāue ki ai. Ko eni kuo ke me’a mai koe kuo ‘osi ‘ave e 14 miliona ia. ‘Ai ke mou femahino’aki pea mou toki me’a mai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ka u ‘oatu mu’a, ‘oku sai ‘aupito ‘etau feme’a’aki he me’a ko eni. Ko e fehu’i, kae tokoni atu pē ‘a e Fakafofonga ‘Eua ki Tongatapu 3 kuo ‘osi ‘ave ha 14 miliona ki he loto pangikē? Ko e tali ‘io. Kapau ‘oku ‘ikai ke ke mea’i ‘e koe e me’a ko ia tonu ke ai ha homueka ia ki he me’a ko ia. ‘Oku ‘ikai ke to e loi pē fehu’ia e *issue* ko ia.

Tēvita Lavemaau: Ka u ki’i fehu’i atu Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘I he ‘ave ‘a e 14 miliona ki he pangikē ...

Tēvita Lavemaau: Fehu’i atu au he 14 miliona. Fehu’i atu au he 14 miliona.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō, mālō Fakafofonga ka u hoko atu ...

Tēvita Lavemaau: ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko eni te u hoko atu. Kuo ‘osi mahino ho fehu’i ka u hoko atu Sea.

Tēvita Lavemaau: ‘Ikai ke u ‘ilo ko koe te ke fe’unga ke ke tali mai pē ko e Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko u ‘osi ma’u ‘e au ‘a e fehu’i ka u hoko atu mu’a Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eua 11 ‘oku fo’ou ho fehu’i pē ko ho’o fehu’i tatau pē ena?

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Fehu’i tatau pē.

Tēvita Lavemaau: Fehu’i fo’ou eni ia ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā ko e taimi ko ē ‘oku fai ai e fehu’i pea ke me’a ki lalo ‘o tali ke ‘osi e fehu’i pea ke toki me’a mai. ‘Eua 11 ‘omai ho’o fehu’i, mālō.

Taukave ‘ikai ha silini he pangike ke hangē ko e fakahā Pule’anga ‘i ai 14miliona

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘a e Fale ‘Eiki Sea. Ko e fehu’i ko eni ki he ‘Eiki Minisitā ko eni. Ko e 14 miliona ko eni ‘oku fakamatala ki ai, ‘oku kei tangutu e 14 miliona he pangikē pē kuo fuoloa ‘ene ‘osi kātoa ‘a’ana ki he nima ko ē kakai he ta’u ‘e nima ko eni kuo ‘osi hono nō? Ko e fo’i silini ko ē ‘oku tangutu he pangikē ko e fo’i 0 pē. Talamai ‘oku kei tangutu e 14 miliona? ‘Io pē ‘ikai ‘i he pangikē?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ko e fehu'i tatau pē 'e tolu 'oku 'omai ko ia ko hono fakalea kehekehe pē. Ka u hoko atu mu'a 'eku ki'i fakamalanga 'e 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai 'a e tokolahi 'oku nau ma'u hala ko e 'ave silini ki he loto pangikē ko e ...

Tēvita Lavemaau: Sea 'oku te'eki ke tali mai 'eku fehu'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea kātaki mu'a kae fai 'eku ...

Tēvita Lavemaau: Ko e 'uhinga e fehu'i ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku 'ikai ko e, 'e Fakafofonga te u 'eke ki he pangikē ho'o fehu'i he 'oku 'ikai ko ha tama tauhi pangikē au ka tau hoko atu mu'a ...

Tēvita Lavemaau: Mālō 'Eiki Sea. Tapu pea mo e 'Eiki Sea, ta 'oku 'ikai ke mea'i ia he 'Eiki Minisitā 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini 14 miliona ia 'Eiki Sea. Ka u tala atu ai leva ke ke mea'i he pongipongi ni.

Sāmiu Vaipulu: Ki'i kole atu Sea ...

'Eiki Sea: Vava'u 15.

Sāmiu Vaipulu: Tapu mo e Feitu'una Sea mo e Houi'eiki 'o e Fale. Sea ko e faiva fuhu ko 'ene lahi pē toto, ta'ofi na'a faifai kae mate 'aupito. Tuku ā ka tau hiki atu ki ha me'a 'e taha he kuo lahi e toto. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kapau 'oku totolo ha ni'ihi kehe ia, me'a ia 'a nautolu. Kātaki Sea ko u fiema'u au ke u 'alu atu 'eku tali ke 'oua 'e to e veiveiua ha taha ki ai. Ko e fehu'i ko ē 'a Ha'apai 'oku tali mai 'a e kāinga ...

<009>

Taimi: 1055 – 1100

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: .. ki he ki'i nō ko ē. Ka u hanga mu'a 'o fakatonutonu 'a e ni'ihi 'oku kau, ko e 'ave ki pangikē ko e palopalemá, 'ikai. Ko e palopalemá ko e 'ikai lava, sisitamú, 'o 'ave 'a e silini ki he tokotaha tau fakatātā ko ha finemotu'a 'oku ne fiema'u ha'ane sēniti ki ha hiapo.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e fu'u sisitamú 'oku palopalemá.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ka u talanoa atu mu'a ke 'osi Sea he 'oku.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā ko e fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Na'e me'a mai e 'Eiki Minisitā ko e 'ave 'a e pa'anga ki he pangikē ko e palopalemá. 'Ikai ke 'i ai ha palopalema ia 'e taha ai he ko e talu 'emau feinga atu ke 'ai ha pa'anga ke nō mei ai e kakaí.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea.

Siaosi Sovaleni: Ko e fakatonutonú ia Sea. Na'e me'a'aki 'e he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kole mu'a ke u fakatonutonu ai leva e me'a 'a e,

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga me'a mai.

Siaosi Sovaleni: Fēfē 'eku fakatonutonu Sea kae toki me'a mai ē.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e palopalemá ē 'oku 'ikai ke ma'u. Ko 'etau talanoa he *issue*, 'oku 'ikai ke tau talanoa fakafekiki noa pē, ko e *issue* he 'oku 'ikai ke a'u e seniti ki he kakai ko ia 'oku nau kei hanu pē, kakai ko ē 'oku totonu ke a'u ki aí.

Siaosi Sovaleni: 'A ia kuo hā 'eku fakatonutonu atu.

'Eiki Sea: Kātaki pē Hou'eiki 3 me'a hifo ki lalo. 'Eiki Minisitā me'a hifo ki lalo, ki he fo'i *issue*. 'E Ha'apai 13, Tongatapu 3, 'Eua 11, 'a e pa'anga he Pangike Fakalalakalaka ki he'enau vāhenga. Pea na'e me'a hake 'a Tongatapu 3 'o 'eke pē kuo, 'oku toe ha pa'anga 'i he pa'anga ko eni 'e 14 miliona na'e vahe he Patisetí pea na'e 'osi me'a mai e Pule'angá ko e pa'anga ko eni 'oku 'osi 'ave ki he Pangike Fakalalakalaka, pē ko fē, pē kuo 'i ai ha toe 'i he pa'anga ko ē 'oku vahe ki he Pangike Fakalalakaká. 'Oku te'eki ke tau fanongo mei he Hou'eiki Minisitā 'oku 'i ai ha tali kuo toe pa'anga ko íá, me'a mai pē ia 'oku maumau e sisitamú. Me'a 'Eiki Minisitā Leipa.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea pea tapu mo e Feitu'u na. Ko u ki'i tokoni atu mu'a ki he me'a 'oku me'a mai ki ai 'a Ha'apai 13. 'Oku 'ikai ke a'u 'a e siliní ki he kakai masiva hono kakaí. Ko e tangi ia 'oku faí, 'oku 'ikai ko e silini he pangikē. Na'e a'u ange ki'i finemotu'a ki hoku 'ofisí Sea 'o tangi hoku 'ofisí, ko u pehē atu, ko e hā 'oku ke tangi aí. Minisitā kuo mou talamai 'oku 'i ai e silini he pangikē pea 'oku 'i ai e peseti 'e 1, peseti 'e 4 ka ke mea'i 'oku 'ikai ke si'i tali au. Ko u talaange, heka he me'alelé ta lele ki ai he taimi ni pē. Mou sio ki ai Sea, ko e tangi 'a e masivá 'oku 'ikai ke a'u ki ai. Te u to e 'oatu e fakatātā 'e taha. A'u ange ki'i motu'a ki hoku 'apí, 'o tangi mai kiate au.

Siaosi Sovaleni: *Point of order* Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: .. ko e hā ho palopalemá.

Siaosi Sovaleni: 'A ia ko e *point of order*, 'oku te'eki ke ne tali mai Sea kātaki pē Feitu'u na pea hūfanga he fakatapu kuo 'osi aofakí. Ko e 'eké, na'a ke me'a mai, miniti nai mahalo eni 'e 10. 'Osi 'ave 14 miliona ki he pangikē. 'Oku 'i ai pē 'ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kātaki fakamolemole, kapau te tau feleleaki pē he kehekehe 'o 'etau ma'ú, he 'ikai pē fai ha fetaulaki.

Siaosi Sovaleni: 'E 'osi mai mu'a e Minisitā ke ne tali e fehu'í faingofua pē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kuo 'osi mahino e fakatonutonú, ka u tali atu ho'o fehu'í. Ka u tali atu e fehu'í.

Veivosa Taka: Sea, ki'i fakatonutonu Sea, fakatonutonu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku hoha'a mai 'a e kakaí pē 'oku a'u 'a e siliní ki he masivá.

'Eiki Sea: Fakatonutonu 'a Ha'apai 13.

Veivosa Taka: Ko 'eku fakatonutonú Sea tuku mu'a ke 'omai 'eku fiema'ú. Ko e me'a ko ē ki he toenga pa'angá e palanisi 'o e 14, tuku mu'a ke toki 'omai ia he, mei pangikē kae 'oleva ke tau mālōlō. Kae me'a mai e ongo, tokotaha ko ē ki he 'eku fiema'ú ka u fiemālie. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō Sea. Ka u hoko atu mu'a. Na'e a'u ange ki'i tama ta'u 24 pē ta'u 27 ki hoku 'apí 'aneafi pē ko e 'aho atú. Ko e fakamo'oni'i, tangi ange kiate au 'oku ne fiema'u e seniti ko e nō. Ko u pehē atu, ke sio mai ko ha pangikē au. Kole mai e leká, Minisitā, mou feme'a'aki e tokoni'i e masivá, ko e masivá au. Ko 'eku ki'i nō. Ko 'eku talanoa eni he fu'u sisitamú ke mahino e poiní. 'Oku 'i ai, ko u talaange, 'oku 'i ai silini loto, 'oku 'i ai mo e peseti 'e 1 mo e peseti 'e 4. Ko e kole mai 'a e ki'i tamasi'i toki mali ko ení mo 'ene ki'i fānaú. 'Oku talu 'eku fakahū.

Lord Nuku: 'Eiki Sea, ki'i fakatonutonu atu mu'a 'Eiki Sea ki he 'Eiki Minisitā.

'Eiki Sea: Me'a mai Fakafofonga Nōpele 'Eua.

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu atú 'Eiki Minisitā. Ko e feme'a'aki ko eni ko ē ki he 14 miliona ko ē he Pangikē Fakalalakaka 'o Tonga 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha silini pehē ia ai. Ko 'eku fakatonutonú he nau 'alu ki ai ke fai 'eku ki'i nō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u ma'u 'e au e fakatonutonú ka u hoko atu mu'a.

Lord Nuku: Ko 'eku fakatonutonú ia pea ko e tali mai ko ē 'a e pangikē, 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha silini 'a e Pule'angá. Ko e silini pē ia 'a e Pangikē Fakalalakaká 'oku kei toe ai ke fai ai e nō, 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha pēseti 'e 4 ia mo ha pēseti 'e 1. Tuku kehe kapau 'oku loi e pangikē. Ko 'eku fakatonutonu ki aí, ko e tali ia mei he Pangikē Fakalalakaká 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha silini 'i he *project* ko iá.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u faka'osi mu'a ka u me'a au ki lalo.

Lord Nuku: Pea ko e fakamo'oni....

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ‘Osi mahino e fakatonutonú ia. Ko e talanoa ki he palanisi he pangikē.

Lord Nuku: Ko e fakamo’oni ko ē ‘eku faka,..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mahino e poiní ia.

Lord Nuku: Ko e ‘uhinga ‘eku fakatonutonu ko ē ki aí ‘Eiki Sea ...

<001>

Taimi: 1100 – 1105

Lord Nuku: .. he na’e ‘ikai ke tali he ‘e Pule'angá ke to e ‘ave ha silini ‘i he ta’u fakapa’angá 18/19 ki he pangikē.

'Eiki Sea: Ko ia. Mālō kuo ‘osi mahino e fakatonutonú Fakafofonga.

Lord Nuku: .. ki he *project* ko ení Sea. Ko ‘eku fakatonutonú ia.

'Eiki Palēmia: Sea.

'Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Ka u tokoni atu au ki he Feitu'u na. Tapu atu ki he Feitu' na kae 'uma'ā e Hou'eikí. Na'a ke ‘osi me’a mai Sea kuo fe’unga pea ko u fokotu’u atu, he ‘ikai ke tau to e fetaulaki tautolu pea te tau lele tautolu he ‘aho ni ‘o po’uli. Fai mu’a ha’o tu’utu’uni ka tau hiki. 13, ke toki.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ‘oku ou tui au kuo mahino e me’a ia ko ení. Ko e fakakikihí ko e me’a mai ‘a e Pule'angá ‘oku ‘i ai e silini he pangikē. Me’a mai e pangikē ‘oku hala.

'Eiki Palēmia: Sea ko u kole atu ke fai mai ha’o tu’utu’uni.

Lord Nuku: Ko e me’a ia ‘a e Pule'angá ke fakatonutonu mai e me’a ko iá pē ko fē ‘oku tonú, he ko e pangikē ‘a e Pule'angá Sea. Mālō.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko u tali e fakatonutonú mu’a ka u hanga ‘o faka’osi atu au ka u ta’utu au ki lalo.

Siaosi Sovaleni: Sea ko e ki’i kole tokoni pē au ki he Palēmia ‘ene me’a maí.

'Eiki Sea: Kātaki pē Tongatapu 3. ‘Eiki Minisitā. Ko u kole atu au ke ke me’a maí. ‘Oku toe ha pa’anga pē ‘ikai, ‘io pē ‘ikai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Te u ‘alu ‘o ‘eke ki he pangikē he efiafi ni.

'Eiki Sea: Mālō. Hou'eiki 'e toki me'a mai e Minisitā 'osi ha'ane 'eke ki he pangikē.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u faka'osi atu pē mu'a au 'eku malangá.

Siaosi Sovaleni: Sea kole atu pē mu'a ke to'o mu'a mei he lēkootí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u faka'osi atu mu'a 'eku malangá.

Siaosi Sovaleni: 'Ene me'a na'e 'osi 'ave 14 miliona ki aí.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ka u faka'osi atu mu'a 'eku malangá.

Siaosi Sovaleni: Na'e 'asi he lēkootí na'e me'a e 'Eiki Minisitā ko ení, ko eni kuo 'osi 'ave 14 miliona ki ai, ke to'o mei he lēkootí he ko e loi ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, kole atu mu'a ka u faka'osi atu ē, te u, tuku ke tau talanoa ke mahino e *issue* ko ení ko e me'a eni ia 'oku meimei 8 mano e kakai ia 'oku nau fiema'u e fiema'u ko ení.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā te u tuku atu ho'o miniti 'e 2 ke faka'osi mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Mālō 'aupito Sea. Te u 'oatu e fo'i *example* pau.

Sāmiu Vaipulu: Sea, Sea ki'i fakatonutonu atu. Tau tuku ā 'o tī he kuo loi 'a e Minisitā. Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, mālō 'aupito. Ka u hoko atu Sea ke faka'osi mu'a 'eku miniti 'e 2. Mālō 'aupito. Sea ka u 'oatu ke mahino.

'Eiki Sea: Hou'eiki, ko u fakatokanga'i pē taimí ki he 'Eiki Minisitā ke faka'osi mai.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e tangi eni 'a e kakai. Ko 'emau ō atu 'o kole ha pa'anga 'e tahaafe. Ko e fiema'ú ia ke te 'oange, 'oku ou talanoa ki ai 'oku kole mai e kakai ke ta'ofi pea fulihí.

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu, ki'i fakatonutonu. Ki'i fakatonutonu atu 'a e kakai ko 'enau fanongo na'e 'i ai e *micro-finance* 'oku 'i he Feitu'u na.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ko e *microsoft* ko e kautaha komipiuta ia.

Lord Tu'ilakepa: Na ke me'a mai ki he Fale ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kātaki fakamolemole ki he, ko e kautaha komipiuta ia ko e *microsoft* 'oku 'ikai ko ha..

Lord Tu'ilakepa: 'Oleva mu'a Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: ... me'a faka, ko e me'a fakakomipiuta ia mālō.

Lord Tu'ilakepa: Minisitā, na ke 'osi me'a mai 'o me'a mai ko e *finance*.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku 'osi 'etau taimí, kole atu ke tau mālōlō.

(*Mālōlō ai 'a e Fale*)

<002>

Taimi: 1120-1125

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua.

(*Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki! Kimu'a pea tau mālōlō na'e faka'osi mai 'a e 'Eiki Minisitā Leipa 'o ne me'a mai fekau'aki pea mo e tokanga 'a Ha'apai 13 ki he pa'anga nō atu ki hono Vāhenga Fili. 'A ia ko e pa'anga ko eni ko e pa'anga 'e 14 miliona na'e 'ave mei he Pule'anga ki he *Tonga Development Bank*.

Mo'ale Finau: Sea. Ka u ki'i fakamalanga atu Sea.

'Eiki Sea: Kātaki Ha'apai 12 'oku kei fai 'eku lea.

<004>

Taimi 1125-1130

'Eiki Sea: ...Ko e *issue* ko eni 'oku ou tui 'oku 'osi mahino 'i he kongā faka'osi te u tuku 'a e faingamālie ki Ha'apai 13 he ko ia na'a ne 'ohake 'a e tokanga ko eni, ke ne faka'osi mai 'ene kole ki he Pule'angá. Hou'eiki he 'ikai ke to e fai ha feme'a'aki 'i he me'a ko eni, tukukehe kapau 'oku 'i ai ha tali mahino mei he Pule'anga 'i he hili pē kole ko eni 'a Ha'apai 13, te u 'oange 'a e faingamālie ki he Hou'eiki Nōpele 'o 'Eua ke me'a mai.

Tokanga ki he nō Pule'anga 'oku fakalele he Pangike Fakalakalaka

Veivosa Taka: Mālō 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Feitu'u na, tapu pea mo e Fale 'Eiki. Hou'eiki 'oku ou kole fakamolemole atu kapau 'oku hoko 'a e fiema'u 'a e Fo'i 'One'one ko ha me'a ia ke hoko ai ha hoha'a 'i he Fale ni. 'Oku ou fakamālō atu he 'oku ou ongo'i 'oku mou toka'i 'a e motu'a ni pea mo e ngaahi fiema'u 'oku ou 'oatu.

'Eiki Sea ko e poini foki 'a e motu'a ni ko e nō iiki, pe ko e nō pēseti 'e 1 pēseti 'e 4, 'oku taku ko e nō ia ki he kakai ngoue mo e toutai pea mo e lālanga, pea 'oku ou tui ko e kongā ia 'oku fai ai 'a

e fetō'aki 'Eiki Sea, 'osi mahino pē ki he motu'a ni 'Eiki Sea, ko e Pangikē ko e Pangikē fakakomesiale 'oku 'ikai ko ha *development*.

Palopalema he nō Pangike Fakalalakaka

Ko e 'uluaki palopalema ia 'Eiki Sea 'oku ou hanga 'o 'oatu 'i he taimi ni. Ko hono ua, ko e Pangikē 'oku 'i ai hono Poate pea 'oku 'i ai mo hono kakai 'oku nau pule'i, ko e longoa'a ko eni 'oku 'oatu mei he motu'a ni mo e hoha'a, ko e fehu'i ki he Pule'angá kā 'omai ha 1 kilu miliona 'o 'ave ki he Pangikē 'e a'u ki Ha'apai, 'e a'u ki Vava'u, 'e a'u ki Niua a'u ki 'Eua. 'A ia ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku ou hoha'a ai ko e pē ko e hā 'a e lahi 'o e pa'anga 'e 'ave ki he Pangikē, ko e fehu'i 'i he fokotu'utu'u 'oku mou fakahoko, 'e 'i ai ha 'inasi ai 'o Ha'apai? Pea ko e 'uhinga ia Sea, 'oku 'ikai ke u fiema'u 'e au ko e hā 'a e palanisi 'a e Pangikē. Ko 'eku 'uhingá, ka tali 'e he Pule'angá 'o fai 'a e ngāue ko eni 'o hangē ko e me'a ko ē na'a nau me'a ai ki mu'a, 'e lava 'o fakahoko 'a e me'a ko eni ke a'u ki Ha'apai?

Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'oku fai ai 'eku hoha'a pea mo 'eku 'oange ki he kāinga he 'oku 'osi 'oange 'e au 'a e me'a ko eni 'i he 'eku lele holo 'i he 'eku fakamatala 'eku 'a'ahi Fale Alea, pea ko e pole ia Sea pea mo e faka'amu 'a e motu'a ni ki he ngaahi me'a 'oku ou fiema'u ke fakahoko, mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: Sea kole ke u tali atu.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: 'Oku ou tui mahalo ko e tali eni mei he Pule'angá kuo 'osi 'oatu 'e he ni'ihī 'o e Hou'eiki Minisitā 'a e tali. Kā te u 'oatu 'a e tali aofangatuku ko eni, pea tau hiki atu ā.

Na'e 'i ai 'a e lave 'a e Minisitā ki he *Commerce* pehē ki he *Trade*, na'a ne pehē ko e *system*, kā na'a ne 'uhinga ki heni, neongo te tau 'oatu 'e he Pule'angá 'a e *policy* ke 'oatu'a e 14 'oku 'i ai 'a e founa ia 'a e Pangikē, pea ko 'enau founá 'oku nau hanga 'enautolu 'o tuku mai, 'oatu 'a e silini ka 'oku pau ke ke hanga 'e koe 'o *guarantee* 'aki 'a e me'a ko ia, 'aki ho'o malu'i, 'a ia ko e fo'i *system* ia na'e 'uhinga ko ē ki ai, 'oatu 'e he Pule'angá ia 'a e 14, sai mālō ia, kā 'oku 'i ai 'a e fo'i sino makehe ia ko e Poate ko e fo'i sino ko ia 'oku 'ikai ko ha toki fokotu'u ia 'e he Pule'anga ko eni, ko e Poate ia ko ia na'e talu pē hono fokotu'u fuoloa 'o'ona, pea ko e anga ia 'o 'enau ngāue 'oku pehē...

Tevita Lavemaau: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia: 'E tatali ke 'osi atu ē kae ...

Tevita Lavemaau: Ko e fakatonutonu. Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko 'eku fakatonutonú ko e silini ko ē 'oku 'oatu 'e he Pule'angá 14 miliona, 'oku sea pē ai 'a e Sekelitali Pa'anga mēmipa ai 'a e Talēkita *CEO* mei he Ngoue, Potungāue Leipa pea kau mai mo e Pangikē, hono fokotu'utu'u 'a e *system* pē ko e founa ngāue ko ē ke ngāue'aki, a'u ki he *guarantee*. Ko e me'a ko ē 'e tali 'e he Pule'angá ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu.

Tevita Lavemaau: ...ko e me'á ia 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke tu'utu'uni 'a e Pangikē ia ki he silini ko eni.

'Ikai pule poate Pangike Fakalalakaka he \$ nō Pule'anga he pangike

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku hala 'a e fakamatala ko eni 'oku fai mei 'Eua 11 'oku pule 'a e Poate. Pea ko e Poate ko ia 'i ai mo e *shareholder* kehe ai 'i he Poate ko ia, 'a e anga hono ngāue'i 'a e pa'anga ko ia. Pea 'oku 'i ai 'a e *contract* 'oku 'omai 'oku totongi mo 'enau ngāue, na'a nau to e hiki 'enau totongi. 'Oku ou kole pē 'oku mo'oni pē ia 'oku 'i ai 'a e Poate ko ia 'oku ne hanga 'o tokanga'i 'a e me'a, 'oku 'ikai kemau o atu 'o pule atu ai...

<005>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Minisitā Pa'anga : ... Mālō 'Eiki Sea.

Tevita Lavemaau : Sea, kole mu'a ke toe hoko atu pē. Mālō e fakatonutonu. Ko e 'uhinga ko ē 'eku fakatonutonu, 'Eiki Sea, ko e Pule'angá. Ko e pangikē eni 'a e Pule'angá neongo 'oku 'i ai e poate ai 'a e me'á, neongo 'oku 'i ai hono kau Talēkita Pule. Talēkita Pulé 'oku 'i ai mo e Fakafofonga e Pule'angá ai. 'A ia 'i hono fakalea ko ē e tahá. Ko e me'a ko ē 'oku tali 'e he Pule'angá, ko e me'a ia ko ē 'oku fakahoko 'e he pangikē. Mālō.

'Eiki Palēmia : Kole atu ke faka'osi atu mu'a ka tau hiki atu ā ki ha me'a. Ko eni kuo tokoni atu e. 'Oku 'i ai mo e ngaahi sino kehe. Ko e me'a ko ē ki he o atu 'a e Pule'angá ke kaunoa 'i ha fo'i Poate mo fai tu'utu'uni atu e me'a ke faí, 'ikai ke lava ia, 'ikai ke pehē e anga e fakalele e Pule'anga ko eni. Ke fokotu'u ha Poate, fo'i sino ke ne fai tu'utu'uni, 'osi ko iá pea toe o atu pē e Pule'anga 'o fakamālohi'i. Tuku e me'a ko ená, tuku ena, 'ai e me'a 'oku mau loto ki ai. 'Ikai ke pehē ia. Na'a ke Minisitā, 'oku ou talaatu kia koe.

Tevita Lavemaau : Sea, ki'i fakatonutonu atu ki he 'Eiki Palēmia. Kuo lahi 'aupito 'etau fanongo 'atautolu ki he faitu'utu'uni atu 'a e Pule'angá ki he 'ū Poaté, ke fai e me'a ko ē. Tau pehē pē, hangē ko eni. Tu'utu'uni pē e Palēmia ia ki he Poate Taulangá, fetuku e kelé ke 'ave 'o tanu'aki e paaka. Lahi, pea kuo tau 'osi sio tautolu he 'ū me'a ko iá. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Kātaki pē, Fakafofonga, na'e 'osi me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'angá, ko e Poate ko eni, 'oku 'i ai e kau *shareholder* kehe ia ai. Kehe ia mei he toenga e 'ū Poate ko eni 'a e Pule'angá.

Siaosi Sovaleni : Sea, ke u ki'i tokoni atu ai, Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai, Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni : Ko e Poate ko ení, ‘oku fakatau mei ai ‘a e pēseti e 15, ‘a e *National Retirement Fund*, pea ‘oku ‘ai ke fakatau e peseti e 15 he *Retirement Fund Board*. Ko e kātoa ko ení ia, ‘o kapau ‘e tu’u makehe e ongo Poate ko ē, ‘oku kei peseti e 70 pē e Pule’angá ia. Kei ma’u pē ‘e ia e mafai, ko e hā e me’a ‘e fai ‘e he Poate?

Taukave Palēmia ‘ikai nau fie kaunoa he Poate Pangike Fakalalakaka

'Eiki Palēmia :(kovi e ongo) ... Poate, ke ne ma’u e fo’i me’a ko e tau’atāina. Na’e ‘ikai ke faingata’a ia ke fai ‘e he Pule’angá, mate kātoa e ‘ū Poaté. ‘Ikai ke faingata’a ia. Ka ‘oku hanga ‘e he Pule’angá ‘o fokotu’u e Poate, pea ‘ange mo e me’a ko e tau’atāina, ‘oua ‘e ‘atu e Pule’anga ‘o pule’i e me’a kotoa ‘oku ‘aí. Ko e fo’i kī ia. Pea ‘oku ou kole atu, Hou’eiki, tau tali. Mau hanga ‘o *reform* e sistemi he taimi ni ke ‘oua ‘e toe hoko e me’a ko ení. Ko ‘emau ngāue ia he taimi ni. Koe’uhí ke lava e Pule’angá. Te u fakatātā’aki eni. ‘Aneuhu na’a ku ‘oatu ai e tu’utu’uni Kapineti, ke hiki e *Retirement*. Talamai ‘enautolu. He ‘ikai ke mau hiki kimautilu. Ko e tu’utu’uni atu ki he Pule’angá ke nau hiki, pea kuo ‘osi *vacate* e fo’i loki ke nau ‘alu ki aí, talamai ‘enautolu he ‘ikai ke nau hiki. Ko e me’a ia ‘oku hoko he Pule’anga ko ení, he taimi ni. ‘Oku mau feinga’i ke *reform*, ke fai ha *reform*, ko e ‘uhingá ke malava e Pule’angá ‘o fai tu’utu’uni he taimi ‘oku fiema’u ai ke fai tu’utu’uni. Pea ko e poiní, eni, Hou’eiki. Te mou loto ke ‘alu atu e Pule’angá, ‘osi e fokotu’u e ‘ū Poate, pea ‘alu atu pē e Pule’angá. ‘Ai e me’a ko ē, ‘ai e me’a ko ē.

Ko e me’a ko ē na’a ke lau ki ai, Tevita, ‘a e kelé. Fiema’u ‘e he Poate ke ‘ave e kelé, ki ha feitu’u, fu’u ‘efi’efi e feitu’u ‘oku fokotu’u aí. Pea ko ‘enau kole maí. Te mou lava ‘o ‘ave e kelé ki ha feitu’u, ke vahevahe atu e kelé he kuo hake a uafu. Palopalemá ia.

Lord Tu’ilakepa : Sea, ‘Eiki Palēmia, ‘e sai pē ke mau tokoni atu ki he Feitu’u na? Ko aú ‘oku ou ongo’i ‘a e me’a ko ē ‘oku me’a’aki ‘e he 'Eiki Palēmiá. Talangata’a e *Retirement*. Fai mo ke tuli nautolu, kapau ‘oku nau talangata’a kia nautolu. Kapau ‘oku nau talangata’a ki he Feitu’una. ‘Atu ki he Minisitā Leipa ‘oku poto hono tuli e ni’ihi ko ení. Ke me’a ki he *Broadcasting*, na’e ‘i ai e Minisitā ko ení. Ko ‘ene me’a pē ki aí, tu’a kātoa. *Reform*. Fai mo ke ‘ai, ko e ‘uhingá ke ne hanga ‘o ‘ai ha sisitamu fo’ou, kae tuku a e founa ko ená. Tu’utu’uni atu ‘e he Feitu’u na, ko e Feitu’u na ‘oku ke tu’utu’uni atu kia nautolu, nau toe hā ‘enau fie pule ‘oku nau fai mai ki he Feitu’u na. ‘Oatu e Minisitā Leipa, ke fekau ke nau hū kātoa kitu’a. *A3Z*, na’e toki me’a mai e Minisitā ko ení mei ai. Tu’a kātoa. ‘Oku tau kei vālau ni he fonua ni, he fo’i tu’utu’uni ‘a e Minisitā ko eni. Tuku atu, tuku atu ho’o Minisitā tulí.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea, ka u fakatonutonu mu’a e ‘Eiki Nōpele. Tapu mo e Feitu’u na. ‘Oku ou ki’i tokanga atu pē. Ngali māfana ‘etau talanoá, ‘i he’etau feinga ke liliu ha me’a. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a ‘oku faingofua ke liliu ha fōtunga e taha ki ha fōtunga e taha. Pea te u fakatātā’aki pē ‘etau liliu faka-Temokalati ko ení. Kuo ‘osi e ta’u e 30, 40. Ko e me’a ko ē ki he’etau ō atu pē, neongo ‘oku mau pēseti e 70 he pangikē, ke te ‘alu atu pē ‘o fai tu’utu’uni. ‘Oku ‘osi mea’i pē ‘e Tongatapu Fika 3. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga e pēseti ia ‘e 70, ke te tu’u pē kita ‘o talaatu hoto lotó, pea fai. ‘Ikai, ‘oku fai ‘a e talatalanoa ki ai. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ia heni, na’e hoko ia ko e fa’ahinga me’a pehē. Na’e tonu pē ke alea’i ‘e he Poate...

<006>

Taimi: 1135-1140

'Eiki Minisitā Pa'anga : ...ko ē e me'á, 'alu kita 'o 'alu ki māmāni 'o alea'i e me'a ko iá, pea 'oku lolotonga fihí ai e me'a ko iá he taimí ni. Koe'uhí, ko 'ete ma'u pē 'e kita ha lakanga he Pule'angá, pea te pule kita mei hē, mei hē ki hē. Tau talanoa tautolu he 'ū me'a..

Tevita Lavemaau: Ka u ki'i fehu'i mu'a ki he 'Eiki Minisitā. Mālō 'Eiki Sea, tapu mo e 'Eiki Sea. Minisitā, fakamolemole, ki'i talamai ko e hā e me'a na'e 'ave ki ha taha 'o alea'i 'i māmāni pea mo u fihí ai? Ko e anga ia 'o e fofola e falá ka tau aleá. Hangē ko ē 'oku 'ai fakapūpūlóu ki he Hou'eikí mo e kakai 'o e fonua. Ka ko ha fu'u me'a ena ia 'e hoko ko ha fu'u tapuaki ki he fonuá, tafe mai ai ha silini, kae hangē ia 'oku hā ngalikehé ho'o fakalea he pongipongí ni. Mālō.

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'E Sea, ko 'etau feinga pē foki eni ke faka'ei'eiki pē 'etau pōtalanoá. Te u lava pē 'e au ia 'o talaatu pē he taimí ni 'a e fa'ahinga me'a ko ia. Ka 'oku ou kole atú, 'e hā, 'e 'ai atu pē?

Tevita Lavemaau: 'Io 'ai mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko e *TCL* taha ia, 'oku te 'alu pē kita 'o fai 'a e alea ko ia.

Siaosi Sovaleni : Sea, kole ange ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá ke ne kātaki mu'a 'o me'a mai ki ai.

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'Oku 'i ai 'a e..... ki'i me'a mu'a ki lalo kau fai atu ē ka ke toki tu'u hake 'o me'a 'o tali. 'Oua te ke fu'u puna hake leva ki 'olunga ke taimí ní, 'oku ngalikehe ia he'emaui vakai atu ko ení, 'i he me'a ko ia. Ko e me'a ko ení, 'oku kau ai 'a e *Digicel* 'i he me'a ko ia. 'Oku mau 'ai eni ke totongi ki Hauai'i ko e *Huawei* koā pē ko e hā. 'Osi ko iá 'oku a'u pē ki he meimei 30 miliona, 'oku te'eki pē ke fai'aki ha ngāue ia 'a e me'a ko ia. Mo u kole atu, tau ō 'o talatalanoa ki he kakai, talaange ki he kakai ko ia he feitu'u 'oku nau 'ilo. 'Oua te te 'alu atu 'o fu'u fie pule. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia te te fu'u 'ilo kakato ki ai. Pea kapau 'oku hū 'a e *dealer* ai, 'oku 'ikai ke sai. Tapu mo e Feitu'una Sea.

Fakama'ala'ala fekau'aki mo e *TCL* mo e *Digicel*

Siaosi Sovaleni : Talaange ki he 'Eiki Minisitā ke toki me'a mai 'anai he kai ho'atā ke ma talanoa ki ai, kae sai pē ko eni 'oku me'a mai fekau'aki mo ia. 'I he me'a ko eni 'a e *Digicel* pea mo e *TCL* Sea, na'e 'osi tālanga'i pē ia he Falé ni. Na'e 'osi 'i ai 'a e Kōmiti 'i tu'a, na'e ui mai 'a e Fakafofonga mei hē, fai 'a e talanoa ki ai. Ka 'oku ou fiefia au ia ta ko ē na'e 'ikai ke ...

Veivosa Taka: Sea ko 'eku ki'i fakatonutonu atu Sea. Sea, tapu pea mo e Feitu'una, tapu mo e Fale 'eikí ni. 'Eiki Sea 'oku ou kole fakamolemole atu he fiema'u 'a e motu'á ni. Kuo mahino 'a e ngaahi me'a kuo fai ai 'a e feme'a'akí Sea, ka 'oku hangē kuo tau hē kitautolu mei he poiní. 'Oku ou si'i hangē au ha Fo'i 'One'oné si'i tuenoá ke mou me'a mai ki he'eku faingatā'ia. Ka 'oku ou fakamālō atu 'Eiki Sea he ma'u 'a e faingamālie 'a e motu'á ni ka tau hoko atu 'Eiki Sea. Ko e 'asenita kehe eni ia 'oku fai ai 'a e feme'a'aki.

Siaosi Sovaleni : Sea ‘oku ou tali ‘e au ‘a e tukuaki ko eni ‘a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, ko ē kuo lava ‘a e Fakafofonga Ha'apai ia. Na'e mea'i pē he ‘e Falé ni. Ko e Fakafofonga Nōpele mei ‘Euá na'a ne fehu'i lahi taha ‘a e me'a ko eni. Pea na'e ui ai ‘a e Kōmiti ‘i tu'a, tali ‘e he Kapineti, alea'i, ha'u ‘a e kau *expert* pea tali. Ka ‘oku ou ‘ohovale au ia ‘i he 'Eiki Minisitā Pa'angá, he'ene fu'u kei loto tangia pehē, ke ha'u ‘o me'a mai heni ‘o fakamatala'i ‘a e me'a na'e ‘osi alea'i pea na'e tali ‘e he Falé.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea ki'i tokoni atu he *issue* ko eni.

Siaosi Sovaleni : ‘Oleva ke atu pē ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘Oku ou mahino'i lelei ‘a e fo'i *case* ko eni.

Siaosi Sovaleni : ‘Oku ‘ikai ke u tali ‘e au ho'o tokoni 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā ‘oku ‘ikai ke tali ho'o kole tokoni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : ‘Io ‘oku ‘ikai ke tali ia?

Siaosi Sovaleni : Mālō ‘aupito 'Eiki Minisitā, Pea ko e me'a ko eni ki Hauai'i, ‘ikai ko e *Huawei* – Hauai'i 'Eiki Minisitā Pa'anga. Ko e foi *cable* ‘oku lele mei Nu'u Sila ki Hauai'i. Na'e lele mai he tga'u atú, ko e faingamālie ke kau ‘a Tonga ni ki aí, taha pē he'ene paasi hake. ‘Ilo'i ‘a e me'a mahu'inga ki Tonga ni he taimi ni, peseti ‘e 90 ‘o lahi ia he 90 he fetu'utakí, ‘alu he *cable*. Ka mate ‘a e *cable* ko eni ‘ikai ke toe ha me'a ia ‘e lele ‘i Tongá ni. Ko e ‘uhinga ia ‘e taha ‘so e me'á ko e *redundancy* 'Eiki Minisitā Pa'anga. Ko e ‘uhingá ka ‘i ai ha mate ‘a e *cable* ko ē, ‘oku kei lele ‘a e *cable* ko ē ke kei lava ‘a e fetu'utaki. Ko e tahá,..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : 'Eiki Sea kau ki'i fakatonutonu faka-tekinkale atu ‘a e Fakafofonga. Ko e *redundancy*, ka ‘i ai ha fo'i *cable* ‘oku lele ko e *cable* ‘a Tongá ni ‘oku tau ngāue'aki, pea ko e *redundancy* kapau ‘e motu ‘a e fo'i *cable* pē ko e u'u ‘e ha ‘anga pē ko e tau ai ‘a ha me'a, pea ‘oku ‘i ai leva ...

<008>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: *redundancy* ke ne fakahoko. Sai ke u ki'i ‘ai atu eni. Ko hai ‘oku ne ‘ai e *redundancy* he taimi ni he ‘oku lele ia he taimi ni? ‘Oku ‘i ai ‘a e *redundancy* ‘a e *Digicel*. Pea *redundancy* ‘a e *TCC*. Ko e hā ‘enau founa *redundancy*, satelaite, fokotu'utu'u ‘a Tongatapu 3 ‘alu ia ‘ai ke *redund* pa'anga ‘e 30 miliona te tau totongi pea to e ‘ai mo e ...

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea ...

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: fo'i ono miliona ko e *connection fee* kae toki lava ke tau ma'u e *redund*.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu atu Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fakavalevale.

Siaosi Sovaleni: 30 miliona fē ena 'Eiki Minisitā Leipa? 'Ai na 'oku tatau eni mo ho'o fo'i 14 miliona 'anenai. 'Alu 'o sio, me'a tonu ... Sea kae toki ... Pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Minisitā Pa'anga ke ke mahino'i 'a e fiema'u ke 'i ai e...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea 'oku mahino'i pē ia he motu'a ni. Me'a ki lalo.

Siaosi Sovaleni: Pē tuku pē ke u faka'osi atu, he 'ikai ke u me'a au ki lalo tahā 'oku ai ha fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku ke 'ai mai foki e *redundancy* ko e me'a ia ko u hangē ko ē 'oku pehē ko ē 'oku 'ikai ke mau 'ilo ha me'a.

Siaosi Sovaleni: Ko e *redundancy* ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kātaki 'o me'a ki lalo. 'Oku mahino pē.

Siaosi Sovaleni: 'Oku ke *Lord* Fakafanua koe Minisitā Pa'anga?

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Siaosi Sovaleni: Ko e Sea ē he feitu'u ko ē.

'Eiki Sea: Ko ho'o fakatonutonu pē ko ho'o kole tokoni ki he Fakafofonga?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fakatonutonu.

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: He 'oku ne pehē mai, 'oku ke 'ilo ia Minisitā Pa'anga 'a e *redundancy*? Kātaki ko e ngaahi me'a fakatekinikale, ki'i me'a ki lalo kae 'oleva ke u fakamatala atu 'a e me'a, 'oku mau hanga pē 'o lave'i 'o fe'unga pē ke mahino kae 'oua te te 'alu kita 'ohonoa holo pea tuku ed *Cable* mo hono kakai ka te 'alu kita 'o fai e alea pea 'osi angē pea me'a ia ki tafa'aki ...

Siaosi Sovaleni: Mālō Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Kae ui mai e pa'anga ke u feifeinga'i pē 'e ma'u mei fē. 'Osi ko ia 'e 'osi e ta'u 'e tolungofulu 'oku te'eki ke motu. Ko e *chance* ke motu e me'a ia 'oku fu'u lōlōa 'aupito ia.

Siaosi Sovaleni: Sea mālō 'aupito.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ke maumau.

Siaosi Sovaleni: Ko ia ko u kole pē ki he ‘Eiki Minisitā ke ne manautu’i ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ka na tau mei ngāue’aki ‘e tautolu e pa’anga ko ia ha me’a ‘e taha.

Siaosi Sovaleni: Ke ne manatu’i lelei pē na’e tali lelei pē he Feitu’u na mo e ‘Eiki Palēmia mo e Kapineti hono fai e *presentation* ki ai. Na’a mau tali kotoa pē. Na’e fai e *presentation* na’a ke me’a ai.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ke u ki’i tokoni atu ‘a e makatu’unga e tali e Kapineti. Makatu’unga ia mei he ...

Siaosi Sovaleni: ‘Ikai ke tali e tokoni ia Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘I he alea na’e fai ‘e he Tongatapu 3 fakatekinikale. Ka ko u ‘oatu pē Sea ke tau ki’i talanoa he ‘oku mālie, manatu’i ko e 30, 40 miliona eni ‘oku tau talanoa ki ai.

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘osi mahino e me’a ko eni mahalo ‘oku mo’oni e Fakafofonga Tongatapu 3 na’e tonu ke mou talanoa moutolu ‘i tu’a ko ‘etau *issue* tau fakafoki mai ki he me’a na’e ‘ohake ‘e Ha’apai 13 me’apango na’e ‘ohake he ‘Eiki Minisitā e me’a ki he *Cable* ko eni ‘oku fie talanoa ki ai ‘a Tongatapu 3. Ka ko ‘etau ‘asenita Hou’eiki ko e tokanga ‘a Ha’apai 13 ki he nō pēseti ‘e taha ke a’u ki Ha’apai pea mo e ‘otu motu. Ko ‘etau ‘asēnita hoko ko e me’a ‘ohake ‘e he Fakafofonga Nōpele ‘o ‘Eua. Tongatapu 3 kātaki pē mahino kiate au na’e ‘i ai e ngaahi tukuaki’i na’e ‘omai mei he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ka ko u tui mahalo ‘oku ‘osi fe’unga e *issue* ko eni. Ta u hoko atu te u tuku e taimi ki he ‘Eiki Nōpele ‘Eua. Me’a mai.

Tokanga ki he pa’anga tokoni ‘i he afā *GITA*

Lord Nuku: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā pehē foki ki he ongo tēpile Fakafofonga ‘o e Kakai. ‘Eiki Sea, ko e ki’i fakahoha’a ko ē ‘a e motu’a ni ia ‘Eiki Sea ko e fakahoha’a fekau’aki pea mo e ngaahi fakatamaki ko ē na’e hoko ko ē he *GITA*. Na’e ‘i ai e ngaahi fale maumau na’e ‘osi fai ki ai e savea Sea pea na’e ‘osi fai ki ai e totongi pa’anga pea na’e to e ‘i ai mo e savea hono ua ‘Eiki Sea ‘oku meimei fakafuofua ‘oku ofi ki he tolu afe ‘a e kakai ko ia ke totongi. Ka ko e fakahoko mai pea mei he kakai ko eni ‘Eiki Sea ‘oku nau ‘osi fetu’utaki ki he ngaahi feitu’u fetu’utaki’anga mahalo ko e *NEMO* pē ko e *MEIDECC* ko ‘enau fakahoko mai ko e talu eni ‘a e ‘osi e afā mahalo ē ko e māhina eni ‘e fiha pē ki he ono ‘oku nau kei tali pē ka ko e kole mai ‘o pehē ‘oku, ‘Eiki Minisitā Pa’anga pehē ko e Feitu’u na e Fale Pa’anga ‘oku tuai ai hono totongi. Ka kuo ‘osi e ngaahi savea kotoa ko ē ‘a e, ‘a eni ko ē na’e fai ia ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ke mea’i pē ‘oku lahi ange e ngaahi fale ko ē ‘oku tau sio ‘oku kei ‘ufi’ufi tapoleni pē he ‘aho ni. ‘Oku ke mea’i pē Sea ko ‘etau a’u eni ki he fakaha’i ta’u afā ko ‘ene fononga ‘a’ana eni ki Ma’asi, ‘Epeleli e ta’u kaha’u. Ka to e hoko mai ha me’a he taimi ni ‘Eiki Sea ka ko e kole ia pē ‘e lava he Pule’anga ko u tui ke fakakakato e totongi ko eni ki he toko ua afe tupu ko eni meimei tolu afe ‘oku nau kei tali mai ki he pa’anga ko ē na’e, ‘a ē ko ē na’e ‘osi hanga ‘e he Pule’anga ‘o fanongonongo tolu afe, taha afe nimangeau, nimangeau. Pea ko e kakai ko eni ‘oku nau kei nofo ‘o tali mai ki ai ‘Eiki Sea. Ko e me’a ‘uluaki ...

<009>

Taimi: 1145 – 1150

Lord Nuku: ... kae'uhí kae tuku pē ke toki fai ha me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā. Ko e kole mei he kakai ko iá.

'Ohake tokanga fekau'aki mo e ngaahi koloa 'oku ta'etute he tokoni afā

Ko e me'a kē hono ua ko ē na'e toki kole mai 'e he kakai 'e ni'ihi ke fakamahino ange mu'a 'Eiki Minisitā Tānaki Tukupau, ko e hā e ngaahi koloa kuo 'osi na'e faka'atā ko ē he ta'etuté, 'a ē ko ē kuo 'osi 'a e faka'atā ko iá. 'Oku 'i ai e ngaahi koloa 'oku kei faka'atā pē ke lele atu koe'uhí, koe'uhí ko e ngaahi maumau ko ia na'e hoko he, 'a eni ko ē he, 'i he afā ko ení he *Gita* 'Eiki Sea. Ka ko e me'a pē ia na'e hoha'a mai ki ai e kakai e fonuá koe'uhí ke kole mai ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá, si'i fakangofua ange kae totongi ange ā 'enau siliní he kuo 'osi 'inasi e kakai ko ē na'e 'uluaki me'á pea mo e kole ki he 'Eiki Minisitā Tānaki Tukupau ke ne hanga fakamahino'i ange mu'a pē ko e hā e koloa kuo 'osi fakangatá. He 'oku 'i ai e koloa na'e faka'atā ka kuo 'osi fakangata, pea 'oku 'i ai e koloa 'oku kei hokohoko atu pē, pea ko fē hono taimi 'e fakangata aí 'Eiki Sea. Ko e kole pē ia ki he Hou'eiki Minisitā kae 'uhí kae toki fai ha hoko atu. Pea kapau 'e fakafiemālie pē talí ia, pea tau hiki ā tautolu ia ke fai ho'o ngāue 'Eiki Sea.

Ko e fakamuimuí, ko e me'a ko ē na'e fai ko ē ki ai e feme'a'akí ki he *fibre optic*. Ko u tui 'oku tonu ke 'ave ki he Kōmiti Pa'anga pea 'ange ki ai e 'Eiki Minisitā Pa'anga pea mo e Minisitā ko ení he ko kinautolu he Kapinetí. Na'e fai e ta'efiemālie ki ai ka na'a nau ōmai 'o tu'uaki'i heni ke fai e ngāue ko ení 'Eiki Sea. Ko e fakamuimuí ia 'Eiki Sea kae fai mai mu'a ha tali fekau'aki mo e fiema'u ko eni 'a e kakaí. Mālō.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e pa'anga tokoni afā 'o GITA

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na Sea pea tapu mo e Hou'eiki e Fale 'eiki ni. Ko e ki'i tali fakavavevave atu pē ki he totongi ko ia e 'ū me'a ko ia e ngaahi fale maumaú. Kuo 'osi lava foki e takai 'uluakí ka ko e, na'e tokanga mai ki ai e 'Eiki Fakafofonga pea mei 'Euá, Nōpele mei 'Euá ko e, pē 'e fai fakakū. Ko e kole atu pē 'oku ki'i tuai pē ka 'oku vave ni pē ke ma'u mai 'a e fakamā'opo'opo ko ia 'a e komití kae totongi atu. Ka 'oku, ko u lave'i pē 'e he motu'a ni 'oku fai pē 'a e ngāue ki ai. Fakataha mo hono fakamā'opo'opo ko ia e ki'i totongi ko ē kimu'á 'a e, 'i ai pē fa'ahinga na'e hangē na'e totongi ia ki ha taha kehe kae 'ikai ke totongi e tokotaha totonú, ko e ongo hingoa na'e mei tatau, me'a pehē. 'A ia 'oku, sio ki ai e kōmití, kae toki 'omai ke fai hono totongí. Ka 'oku, ko 'ene 'osi pē eni ko u to e tā ki he, kia kinautolu ko ē kōmití. Manatu'i ko e kōmiti ia 'oku pule'i ia 'e he Minisitā kehe. Ko e taimi 'oku maaui ai pea toki 'omai ke totongi. Ko e, mahalo ko e me'a pē ia 'oku felāve'i mo e motu'a ni.

Lord Nuku: 'Eiki Sea. Kole pē mu'a ke u ki'i fakamahino ange pē ki he 'Eiki Minisitā. 'Eiki Minisitā, ko e fakahoko mai 'e he kakai ko ení 'oku nau 'osi fetu'utaki nautolu ia ki he *NEMO*, *MEIDECC*, 'ū feitu'u ko ē na'e fai ko ē ki ai, mei ai e saveá pea ko 'enau fakahoko maí, ko e tali pē ki he Feitu'u na. 'Osi e saveá ia mo e 'ū me'á kotoa. Pea ko e 'uhinga ia 'enau kole mai ke 'uhí ke kole atú he 'oku nau 'osi a'u nautolu ki ai pea ko e me'a ko ena 'oku ke tali mai he pongipongi

ní pehē ko e kōmití. Ko e fakahoko mai ‘e he kakaí kuo nau ‘osi a’u nautolu ia ki ai ka ko e kole mai pē ki he Feitu'u na koe'uhí ko Fale Pa'anga mahalo ‘oku nau fakamuimui ki ai Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: ‘Io, Sea, ‘e ‘Eiki Sea. Te u foki mai mo e tali totonú ‘a efiāfi. He koe'uhī ko e ‘ilo ia ‘a e motu’a ni, ‘oku te’eki ai ke ‘omai e tu’utu’uni ‘a e kōmití. Ka te u foki mai mo ia ‘a efiāfi. Mālō Sea.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea, ta ko ē ‘oku ‘i ai e tali totonu ‘e toki ‘omai ‘anai ka ne tali mai ‘e ia e me’a kehe. Ka ko u fiamālie pē au ki ai Sea mālō ‘aupito.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, ko ‘eku ‘uhingá ke u fakapapau’i ki Fale pa'anga pē kuo a’u mai ‘a e tu’utu’uni ko iá. He ko e ‘ilo ia ‘a e motu’a ni, nau toki talanoa pē ki ai ‘aneafi te’eki ai ha tu’utu’uni. He ‘ikai ke te totongi ha me’a ta’e’omai e lisí mo hono tu’utu’uni, ‘a e tu’utu’uni ‘a e fo’i kōmiti ko ē ‘oku nau fai ‘a e ngāue ko ia. Ka te u sio ki ai. Ko e me’a ko ē ki he keipoló. Kātaki, ‘ikai ke ‘i ai ha kau ki ai ‘a e motu’a ko ení ‘e taha mātē. Ko ‘eku toki ha’u pē ‘aku eni ia ‘o mahino e me’a ko ení. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Me’a mai e ‘Eiki Minisitā Pa'anga, Tukuhaú, Tānaki Tukuhaú.

Fakama’ala’ala Pule’anga fekau’aki mo e ngaahi koloa ta’etute tokoni afā

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na ‘Eiki Sea mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa e Fale Alea ‘o Tonga kae fai atu ha ki’i fakama’ala’ala ki he me’a ‘oku tokanga ki ai e ‘Eiki Nōpele. Pē ‘oku ngata ko ā ‘afē ‘a e ngaahi foaki monū’ia ta’etute mo ta’etukuhau ko eni e ngaahi koloa ko hono ‘uhingá ko e afā *Gita*. ‘E, ko e fakamatala totonú Sea ‘oku pehē ni, ko e koloa vala, koloa me’atokoni, ‘osi ia he mahina ‘e 6 mei he tō ‘a e afā, ‘osi’osi e taimi ko ení Sea. Ko e koloa langá, toki ‘osi....

<001>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Polisi: ... ia ‘e he ta’u ‘e ua mei he ‘aho na’e tō ai e afā. Ka ko e ki’i tokoni pē ‘Eiki Nōpele ‘oku ‘i ai pē ngaahi *case* ko e ngaahi koloa vala mo e me’atokoni ne ‘omai fakataumu’a ki he afā kae tōmui mai ia ‘i he ‘aho ko eni kuo ‘osi tu’utu’uni kāsete’i ke ngata ai Sea. Kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi pehē mou me’a atu pē ki he Hou’eiki ko ē he Kasitomu kau ngāue he Kasitomu ‘oku nau poto pē he fakahounga. Ko hono ‘uhinga pē ko e, ‘oku ‘i ai e ngaahi tōnounou fakatekinikale hangē ko eni Fakafofonga, fakataumu’a mai e koloa vala mo e koloa me’atokoni ki Ha’amoā ka na’e tuli mai ia ki Tonga ni. Pea ko e laumālie ‘o e fietokoni ko ia ‘oku *consider* pē he kaungāue. ‘A ia ko e tokoni atu pē kapau ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku pehē ‘oku lava pē ke fakakaukau pē ka ko e ongo ‘aho ena. Ko e ki’i tokoni pē lava fai Sea mālō ‘aupito.

Lord Nuku: Mālō. ‘Ikai ko e, pau pē ‘Eiki Sea ke fai ha fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā koe’uhí he tali māhino ‘oku fakahoko mai. Ko e ngaahi koloa vala mo e ngaahi koloa langa ‘oku kei faka’atā pē. Ka ‘oku fai ‘a e fakamālō atu ‘Eiki Minisitā ‘i he tali māhino mo tali nounou māhino

ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhí ke ke to e, ke ke to e tōloi e me’a koe’uhí ke to e fai mai ha faitu’utu’uni. ‘Oku ke me’a hangatonu mai pē pea ‘oku ‘i ai ‘a e fiefia lahi ai. Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. ‘Eua 11.

Tēvita Lavemaau: Tapu pea mo e Sea fakatapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki Sea. Sea ko u tu’u pē au ke fakamālō ki he Tokoni Palēmia ‘i he tali ko eni na’e ‘omai Sea. Ka ko e motu’a ni ia ‘ikai ke u fiemālie au ki he tali ‘Eiki Sea. Pea ‘oku ‘ikai ke fiemālie mo e Pule’anga Siapani.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Fakatonutonu atu ka u ki’i tokoni atu Sea.

Tēvita Lavemaau: ‘Oku ‘ikai ke fiemālie mo e Pule’anga Siapani ‘i he kakato ko eni ‘o e fu’u ngāue ...

‘Eiki Tokoni Palēmia: Fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Oku lolotonga laumālie lelei pē Pule’anga Siapani ko e ngaahi ngāue mo e ngaahi fakamā’opo’opo ko eni ‘oku līpooti lelei pē ki he ‘Eiki ‘Amapasitōa Siapani pea ‘oku ne mea’i lelei pē. Ko e ngāue ko eni ‘oku ‘ikai ke pehē ke ‘osi pē langa e uafu he ‘aho ni pea fakahoko e, ‘i he ‘aho ‘e taha ‘a e ngāue. ‘Oku pau ke ‘i ai e, ‘a e ngaahi me’a ke fakamā’opo’opo pea mo fakanofonofu ke hangamālie kimu’a pea toki fai ‘a e *handover* ko eni. Ka ‘oku, ko e *process* ko ē ki hono *handover* ‘oku lele lelei pē ‘a e alēlea mo e talatalanoa ‘a e potungāue ‘a e motu’a ni pea pehē ki he Poate Taulanga pea ‘oku līpooti pē ‘o mea’i ‘e he ‘Eiki ‘Amapasitōa Siapani pea mo e ‘Eiki Palēmia. Mālō.

Tēvita Lavemaau: Mālō tapu mo e Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa. ‘Eiki Sea ‘oku pau, ‘oku faka’au ke tau kina he ōmai ‘o tuli tonuhia he Fale ni mo e fakatau ko ē taimi. Sea mou mea’i pē ‘a e hāvili mo e hako ‘a tahi. Ko e ngāue ko eni kuo tau ‘osi ngāue kotoa pē na’a faifai na’a pehē ni ko moutolu pē na’e ngāue. Na’e tau ngāue kātoa pē. Ko e hā e me’a ‘oku tuai he me’a ko eni. Ko e ngāue lahi taha ko hono *complete* e *project on time*. Ko e ki’i me’a ia ko eni ko e ki’i ngāue faka-*administration* pē kae *handover* e koloa. Ko u kole atu Hou’eiki mou me’a ange ki tahi ‘o tali folau pea mou tupenu ange pea mou sote lō taha ange ka tau sio ange pē ko e hā hono fuoloa ho’omou tu’u ai. Ko e faingata’a ia ‘oku ‘i ai hoku kainga mo e kakai mei Tokelau he ‘aho ni. Ko u kole atu Palēmia mou ngāungāue ‘o fai ha ngāue ma’a e kakai māsiva ko e anga ia ‘etau ngāue ‘oku pehē. Kole atu Minisitā Leipa mou tokoni mai. ‘Ai e ki’i me’a ko ena pea kapau ‘oku mou fiema’u ha tokoni ko u fiefia ke u ‘alu atu ‘o kau he, fai mo ‘ai e me’a ko ena ke *handover* he uike kaha’u kae lava e fatongia ko ia. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Palēmia: Sea ka u ‘oatu pē mu’a ha’aku ki’i tali ko eni ‘oku ‘osi ‘oatu e tali mei hē ka ‘oku kei kole mai ke mau fakato’oto’o. Sea ‘oku ‘i ai e *cost* ki he fonua e fakato’oto’o pea te u ‘oatu ha fo’i fakatātā. ‘Ohovalē pē ‘oku fakahū mai ki he Kapineti ke to’o e vaka ko eni e Pule’anga ko e ‘Otuanga’ofa ‘o ‘ave ia ki he *FISA*. Tā ko ē ko e ‘uhinga hono ‘ave ke nō’aki e fu’u vaka ko eni ko eni fu’u vaka lele oma Tongiaki. ‘Oku lolotonga faingata’a’ia e Pule’anga. 10

miliona e Tongiaki pea 'oku 'ikai ke, 'oku 'ikai ke māhino ki he poate pē te nau lava 'o tā fakakū e fu'u nō ko eni. Ka ko e fo'i poini, fokotu'utu'u mai he ongo tama ko eni pea mau si'i tali he Kapineti 'omau pehē ko 'ena fokotu'utu'u fakapotopoto ke 'ave fu'u vaka 'a e fu'u vaka Siapani na'e 'omai ma'a e Pule'anga.

<002>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Palēmia: Ke 'ave ia ki he *FISA*?

Lord Nuku: Ki he Palēmia 'oku *personal* 'a e me'a, 'a e anga 'o e feme'a'aki. Ka ko 'eku kole atu 'Eiki Sea.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ke u tokoni atu ai pē Sea, ke u hoko atu ai pē

Lord Nuku: Fakafoki mai mu'a 'a e tipeiti pea tauhi 'a e langilangi 'o e Fale ni.

'Eiki Tokoni Palēmia: Sea, kau tokoni atu mu'a hono fakamā'opo'opo pea mo fakafoki mai 'etau *tipeiti* ki he fehu'i. Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga 'oku kei fai ai 'a e ngāue ke fakapapau'i ko e *asset*, ko e koloa 'a e Pule'anga 'a e Uafu mo hono kekekele 'oku 'i he malumalu 'o e Pule'anga. Na'a faifai ka 'ave pea nau toe ō atu kinautolu 'o toe nō 'i he funga 'o e fu'u nō tebtau palōpalema ai. Ko e taha ia 'o e ngaahi 'uhinga 'oku tuku taimi ai 'a e Pule'anga ke fakapapau'i 'a e tafa'aki ko ia. Mālō.

Siaosi Sovaleni: Sea, ke u ki'i tokoni atu Ko e me'apango pē ko e 'ikai ke 'i heni 'a e 'Eiki Minisitā ki he *Public Enterprise* ko ena 'a e Pule'anga. 'Oku 'i ai 'enua *policy* kapau 'e 'ova 'a e nō 'i he pēseti kuo pau ke foki mai ki he Kapineti, pea 'oku mea'i pē 'e he 'Eiki Minisitā, tukukehe kapau 'oku 'ikai ke mou mea'i. Ka ko 'ene 'ova ko ē 'i ha fo'i pēseti pau, 'oku fiema'u ke foki mai ki he ..

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'eku ki'i fakatonutonu atu 'a e Fika 3. Hala 'ata'atā ke hanga 'e he fo'i me'a ko ē 'o solova 'a e palōpalema ko ē. Ko e ki'i *policy* mahalo na'e 'ai ka 'oku'ikai ke fakatokanga'i ia 'e ha taha, pea taha he 'ikai ke toe fai ia he taimi ni.

'Eiki Sea: Hou'eiki! Fakafofonga! Kataki pē Tongatapu 3, 'Eiki Palēmia! Kapau na'a mou tali mai pē 'emoutolu 'a e me'a na'e tokanga ki ai 'a e 'Eua 11 ka mou toe 'ohake 'a e 'ū me'a kehe ia 'oku 'ikai ke kau 'i he 'etau feme'a'aki. Ko eni 'oku tau lele tautolu 'i he Poate Taulanga pea mo e nō vaka mo e me'a.

'Eiki Tokoni Palēmia: Sea, kau tokoni atu pē kātaki.

'Eiki Sea: 'Eiki Tokoni Palēmia me'a mai

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e tali ko eni na'e 'oatu. Ko e tali ia 'oku tokoni ki hono fakamahino'i 'a e fehu'i 'a 'Eua 11. Ko e 'uhinga ia 'oku kei fai ai 'a e ngāue ki hono *transfer* 'a e uafu, ke fakapapau'i ko e uafū 'a e fu'u fale 'a Siapani, pea mo e kekekele 'oku 'i he *asset* pē 'a e Pule'anga.

Kuo 'osi 'i ai 'a e fehalaaki na'e hoko. Hono 'ave 'a e 'Otuanga'ofa pea ō ia 'o nō 'aki 'o malu'i 'aki 'a e 'Otuanga'ofa, ke fakapapau'i 'a e *asset*. Ko e *asset* ko eni 'oku 'i he Pule'anga 'oua 'e nō 'o malu'i'aki na'a mole. Mālō.

Tevita Lavemaau: Sea, tapu pea mo e Sea. Tapu pea mo e Hou'eiki Memipa 'o e Fale. Sea, kou fakamālō ki he tali kuo 'omai 'e he Tokoni Palēmia. Kau ki'i fakamahino'i pē. Ko e Poate ko eni 'a e Poate Taulanga pēseti 'e 100 ko e koloa ia 'a e Pule'anga 'oku hangē ko e ngaahi Poate kehe. Neongo 'oku 'i ai honau ngaahi Poate Talēkita ko e kau Talēkita ko ia na'e fokotu'u 'e he Pule'anga ke nau hanga 'o tokanga'i 'a e ngaahi koloa 'a e Pule'anga. Pea kapau leva 'oku 'ikai ke fe'unga 'a e fakahoko ha faifatongia ha kau Talēkita. Ko hai tetau tukuaki'i? Ko e kau Talēkita Pē ko e Pule'anga na'a nau 'ave 'a e kau Talekita.?

Tokoni Palēmia: Sea! Tetau tukuaki'i lōua. Te tau tukuaki'i e ni'ihī fai tu'utu'uni pea te tau toe tukuaki'i pē mo e Pule'anga he ko e kautaha 'a e Pule'anga pea ko e 'uhinga ia 'oku fiema'u ai ke tuku pē 'i he Pule'anga

Eiki Sea: Fiema'u ke mou me'a tahataha mai. 'Oku lolotonga me'a 'a e 'Eua 11 Tokoni Palēmia ko ho fakatonutonu pē ko ho tākaki mai ki he me'a 'a 'Eua 11?

Eiki Tokoni Palēmia: Ko e feinga pē ke fakatonutonu mai ke nofo mai 'i he kakano 'o 'ene fehu'i 'a ia ko e tokoni ko ē 'oku fai atu Sea ko hono fakamā'opo'opo ia 'o e ngaahi tafatafa'aki ke tau nofo pē 'i he 'elito 'o 'ene fehu'i, ko e fehu'i ko e hā 'oku toloi ai 'a hono transfer 'a e uafu ki he Poate Taulanga ko e taumu'a ngāue pē mei fuoloa na'e 'osi mahino pē 'e 'ave ki he Poate Taulanga. 'Oku 'ikai ko e Uafu ko, mole ke mama'o 'oku 'i ai ha fakakaukau 'a e Pule'anga, ke hoko 'a e uafu ko eni ko ha suvenia ke tuku pehe'i pē hē. Na'e ngaohi 'a e uafu ke tau faka'aonga'i, kā ki mu'a pea fakahoko 'a e ngāue 'oku fiema'u ke fakamā'opo'opo...

Sāmiu Vaipulu: Ki'i tokoni atu mu'a

Eiki Tokoni Palēmia: 'A e ngaahi me'a fakakelekele, ngaahi me'a fakalao, ngaahi me'a faka-*infrastructure* ngaahi me'a faka...kotokotoa 'a e ngaahi kupu ko ia ke maau mālie pea tōki 'oatu ia ki he Poate Taulanga ke hoko atu e fatongia mālō.

Sāmiu Vaipulu: Sea ki'i fakahoha'a atu. Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea, Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Sea ko e uafu ko eni ko e kole he motu'a ni ko e kole eni 'i he 'uhinga ko e feinga ke ma'ama'a 'a e totongi uta mo e folau ki he kakai ko ē 'otu motu...

<004>

Taimi 1200-1205

Sāmiu Vaipulu: ...Ko e taha 'o e *condition* 'o e kole ko ia ko h ono *maintenance* 'o e uafu 'e fai ia 'e he Poate Taulanga. Pea ko e 'ofisi kuo pau ke 'ofisi ai mo e Potungāue ko ia ki he Taulangā mo e Malini, 'i he uafu ko eni. Koe'uhī ko e konga 'o e fu'u fale ko eni kuopau ke tauhi ai 'a e naunau 'oku lolotonga tauhi koniteina pē ia 'i he ngaahi taimi mai ko ē 'o kimautilu koe'uhī ko e taimi ko ē 'e hoko ai ha *oil spill* 'i he taulanga, mahua ha lolo pē ko e ngoto ha vaka pea 'omai 'a e naunau ko ia ke ta'ofi 'aki 'a e movete 'a e lolo ke uesia ai 'a e taulanga.

Pea ‘oku ‘osi kakato kātoa ia Sea ‘i he fale ko eni, kā ko e tefito’i ‘uhinga ia na’e fai ai ‘a e kolé ke ngaahi ‘a e me’a ko eni ‘a e uafu ko eni koe’uhi ke tokonia ‘a e kāinga ko ia mei Tokelau. Ko e me’a ko ē ki he ‘unu ‘o e ‘Otuanga’ofa mo e me’a ‘oku ‘ikai keu lave’i ‘e au ki he me’a ko ia ‘Eiki Sea, kā ‘oku hala ‘a e founa ko ia he koe’uhí ko e vaka ko e tokoni ‘a e Pule’anga Siapani ki he kakai ‘o e fonua ko Tonga ke tokoni’i ‘enau fefononga’aki.

Ko ia Sea ‘oku ko e fakatātā pē ki heni, na’e ‘i ai ‘a e vaka na’e ‘i he Potungāue Toutai, na’e ui eni ko e Takuo pea ko e taimi na’e hake ai ‘i he hakau ko ē ‘i Tukutonga na’e toki ‘ilo hake ia ai tā ko ē ne ‘osi ‘i ai ‘a e alepau ia ke foaki ia ma’ae kautaha kehe. Pea na’e tu’utu’uni ‘e he Kāpineti ‘o e ‘aho ko ia ke fakafoki mai ‘a e vaká ia he ko e vaka ia ‘o e Pule’anga ko e me’a’ofa ‘a Siapani pea kuopau ke ‘uluaki fai ha feongoongi ia mo Siapani, pea toki fai ‘a e ngāue ko ia. Pea na’e ‘omai ai pē fakafoki mai ‘a e vaka ko ia ‘o tau pē ‘i Fāua. Ko e kongā ko ē ki he langa ko ē ‘o e uafu ko e kongā ko ia ‘a eni ko ē Uafu Tāufa’ahau, ko e kongā ko ia ko e *reclaim* pea ko e *reclaim* ko ē...

‘Eiki Sea: Fakafongā ‘oku toe pē ho’o miniti ‘e taha, pea ke faka’osi mai.

Sāmiu Kuita Vaipulu: Ko ia Sea, kau fakamatala pē ke mahino Sea. Ko e *reclaim* ko ia ‘e ‘i he Pule’angá ia, ‘e ngata ‘a e Poate Taulanga mei he tafa’aki ki tahi, ko e me’a ko ē na’e toki *reclaim* ko e me’a ia ‘a e Pule’anga, pea na’e kei tu’u pehē pē ‘a e uafu ko ia, ‘o a’u mai ki he ‘aho ni. Ko e faka’amú ia hangē ko ē ko e faka’amu ‘a e Fakafongā ‘Eua ke fai mo ngāue’aki ke ‘aonga ki he kakai ko ē na’e ‘uhinga ai hono kole, kae ‘oua ‘e ngāue’aki pē ki he hulohula, ‘oku ‘ikai ko ha fale ia na’e ‘ai ki he hulohula, ko e fale ia na’e ‘ai ke malu ai ‘a e kakai ‘o e fonua ‘Eiki Sea. Mālō.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Mālō ‘Eiki Sea kau ki’i tokoni atu. ‘Oku ou fakamālō ki he ‘Eiki Fakafongā ko eni mei Vava’u 15, ko e ngaahi me’a ko ia na’a ne me’a ‘aki ko e kotoa pē ia ‘oku mau lolotonga fakahoko mei he ‘aho ‘uluaki ‘o e alea ‘o e fale ki hono langa ‘o a’u mai ki he ‘aho ni, ‘a ia ko e Potungāue ia ‘a e Malini mo e ngaahi Taulanga ‘a e Pule’anga, ko ena pē ‘oku nau ‘i uafu, ke fakahoko honau fatongia ko hono le’o mo *regulate* ‘o ‘etau Malini, Potungāue Malini ‘i he fonua ni. Pea ‘oku ou fakamālō atu koe’uhí ko e fakamā’ala’ala, ‘ofa pē ‘oku mahino ki he toenga ‘o e Hou’eiki Mēmipa mo e kau fanongo. Mālō

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki kole atu ke mou me’a hake toloi ‘a e Fale ki he 2.

(Toloi ‘a e Fale Alea ki he 2 efiāfi)

<005>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le’o : Me’a mai e ‘Eiki Sea’o e Fale Aleá. (‘Eiki Nōpele Fakafanua).

‘Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie, Hou’eiki, ki he efiāfi ni. Kimu’a pea tau toloi mai e Falé ki he 2.00, na’e faka’osi atu e feme’a’aki ‘i he ngaahi me’a makehe. Ka ko eni kuo tau hoko atu ki he’etau Fika 4, ‘Asēnita. Ko e Lipooti Fika 4 eni e 2018, Kōmiti Tu’uma’u ki he

Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá, fekau’aki mo e Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 16 ‘o e 2018, Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 18 ‘o e 2018, pea mo e Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 20 ‘o e 2018. Kimu’a pea u tukuange e faingamālie ki he Sea e Kōmiti Tu’uma’u ko ení, ‘oku ou kole atu ki he Kalake, ke ne fakahū mai ‘a e tohi *report*. Kalake.

Lipooti Fika 4/2018 Kōmiti Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá

Kalake Tēpile : Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Aleá, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Hou’eiki Mēmipa Kakato ‘o e Fale Aleá, kae ‘atā ke fakahoko atu hono lau e Lipooti Fika 4, 2018. Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá.

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga,
‘Aho 28 Sepitema, 2018.

‘Eiki Sea,

Lipooti Fika 4/2018, ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea.

‘Oku fakahoko atu ki he Feitu’una ‘a e Lipooti Fika 4/2018, ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá. ‘Oku fekau’aki ‘eni mo e Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 16, 18, mo e 20, ‘a ia na’e tuku mai mei he Feitu’u na ke fakahoko ha ngāue ki ai.

Faka’apa’apa atu,

Lord Tu’iha’angana.
Sea,
Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi
Totonu ‘a e Fale Alea.

‘Eiki Sea : Mālō Kalake. Kole atu ki he ‘Eiki Fakafofonga

<006>

Taimi: 1405-1410

‘Eiki Sea : ... Nōpele ‘o Ha’apai 1, kātaki ‘o me’a mai he Lipooti mei he Kōmiti ko eni.

Lord Tu’iha’angana : Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea Fale Alea ‘o Tongá, tapu ki he Hou’eiki ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea, ko e ngāue ena na’e tukumai ‘e he Feitu’u na fekau’aki mo e ‘ū Fokotu’u Tu’utu’uni ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Aleá, na’e fakahū mai ki he Kōmiti. Pea ko e ‘ū Fokotu’u Tu’utu’uni ko ena ‘e 3 na’e fakahū maí, kuo ‘osi lava ‘a e ngāue ki ai ‘a e Kōmiti fakatatau ki he Tu’utu’uni ngāue ‘oku ne tataki kimaotolu fakatatau ki ai, pea ‘oku fakatatau pē ki ai ‘a e ngaahi fokotu’u ko ia. Pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi Fokotu’u Tu’utu’uni ‘oku toe, ‘oku

lolotonga fai ‘a e ngāue ki ai ‘a e kau ngāue, mo e Kalaké mo kinautolu ke fakakakato. Mālō Sea, fokotu’u atu.

'Eiki Sea : Hou'eiki, ko e Lipooti eni mei he Sea ‘o e Kōmiti Tu’uma’ú mei he ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá fekau’aki mo e Fokotu'u Tu'utu'uni ‘e 3, ‘oku hā atu pē he Lipooti. Hou'eiki te u fakamanatu atu, ko e ngaahi fokotu’u ‘a e Lipootí ni te u lau atu, ke fakahū ‘a e Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 16, 18 mo e 20 ke alea’i ‘e he Fale Aleá. Ua ki aí, ke fakatokanga’i ‘e toki fakahū mai ‘a e ngaahi Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 1 ki he 7, 11, 12, 13, 16, 17 mo e 19 ki he Fale Aleá ‘i he kakato ‘a e ngāue ‘a e Kōmití ki ai. Pea ko e Fokotu’u Fika 3 – ke tali ‘a e Lipooti Fika 4/ 2018 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá. Hou'eiki ‘oku ‘i ai ha me’a ‘a ha taha ki he Fokotu'u Tu'utu'uni ko ení, ko eni ‘oku fokotu’u mai ke tau tali ?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea, ‘oku ‘ikai ke ma’u ‘a e Lipooti ia ko íá, mahalo ‘oku ‘ikai ke ma’u ia. Na’a ku ‘eke ange ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá pē ‘oku ne ma’u..

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké, kātaki ‘o tufa atu ha tatau ‘a e 'Eiki Minisitā Leipa. Ha'apai 13.

Fokotu’u ke tali Lipooti fika 4/2018 Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea

Veivosa Taka: Hou'eiki, ‘oku ou pehē ‘oku tonu ke tau tali ‘a e Lipootí, ka tau hoko atu ki he Fokotu'u Tu'utu'uni?

Lord Tu’iha'angana : ‘Io Sea, kātaki ko e fakama’ala’ala mai pē mei he Kalake. Ko e angamaheni foki mahalo .. ko e fokotu’u mai pē eni ia ko e ngāue na’e fai ‘e he Kōmití. Kapau ‘oku pehē ‘e he Feitu'u na ke lau, pea toki tukuhifo ke fai ha feme’a’aki ki ai. Pea kapau ko e .. ‘oku fa’a angamaheni pē foki ia ko e fakahū mai ‘a e Lipooti ‘a e Kōmití, pea tu'utu'uni ‘e he Feitu'u na ke tali pē ia ke tali ‘a e Lipootí, kae toki ‘asenita ‘a e ngaahi fokotu’ú ia ke fai ha feme’a’aki ki ai, pea kapau ‘oku toki lau ai. Ko e ha pē ‘a e Tu'utu'uni ‘a e Feitu'u na, mālō.

Pāloti’i ‘o tali Lipooti fika 4/2018 Komiti Tu’uma’u Ngaahi Totonu Fale Alea

'Eiki Sea : Ko ia Hou'eiki ‘oku ou kole atu ke tau tali ‘a e Lipootí ka tau hoko atu. Poupou? Kalake kole atu ke tau pāloti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lipooti Fika 4/2018 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Aleá, kātaki ‘o hiki ho nima.

Kalake Tepile: 'Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Tevita Lavemaau, Mō'ale Fīnau, Sāmiu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Vatau Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu’iha’angana, 'Eiki Minisitā Nuku, 'Eiki Minisitā Tu’i’afitu, 'Eiki Nopele Tu’ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘oku loto kotoa ki ai ‘a e Hou'eiki toko 16.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, ‘oku ou tui mahalo ‘oku tonu ke tau hoko ai leva ki he Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 16 / 2018, ‘a ia ‘oku mu’omu’a ‘i he ngaahi tokanga Lipooti ko ia na’e toki tali. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau, Fokotu'u Tu'utu'uni faka-Fale Alea Fika 16/2018.

Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 16 / 2018

Kalake Tepile: Fokotu'u Tu'utu'uni faka-Fale Alea Fika 16/'o e 2018 'Aho 30 'Akosi, 2018.

Lord Fakafanua

'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Kaveinga: Ke fai ha ngāue mo ha fokotu'utu'u, ke malava 'o ma'u ha vāhenga 'a e kau uitou.

'Oku ou faka'apa'apa mo fokotu'u atu ki he Fale Aleá, ke fai ha feme'a'aki ki he'eku fokotu'u ko eni.

Fokotu'u – 1 - Ke ma'u ha vāhenga ko e tokoni faka'ekonōmika fakataimi pē.

<008>

Taimi: 1410-1415

Kalake Tēpile: 'a e kau *widow*. Hili hano lēsisita pea sivi'i 'oku 'i lalo hifo 'enau ma'u'anga pa'anga fakalukufua 'i he pa'anga 'e 5000 he ta'u. Pea ko e mahino pē kuo ma'u ha'ane ngāue 'i loto 'i he ta'u 'e taha pea ta'ofi leva 'a e fo'i tokoni ko eni.

Ua, ke 'i he Minisitā 'o e Potungāue Fakalotofonua 'a e fatongia ki hono *monitor* 'a e polokalama ni.

Tolu, ko e kau ma'u vāhenga ko eni ke ngata pē 'i he ta'u onongofulu mā fā.

Fā, ko hono fakaikiiki 'o e fokotu'u 'e toki fakahoko atu ia 'i he taimi te u toki fakamalanga ai hili hono lau e fokotu'u.

Faka'apa'apa atu,

'Akosita Havili Lavulavu.
(Fakafongia Fale Alea, Vava'u 16)

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, kole atu ki he Fakafongia Vava'u 16 na'e fakahū mai e fokotu'u ke ne fakama'ala mai ki he Hou'eiki. Me'a mai.

Fokotu'u tuku hifo Komiti Kakato Fokotu'u Tu'utu'uni fikka 16/2018

'Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakatapu foki heni ki he 'Eiki Minisitā, Hou'eiki Kapineti. Fakatapu foki heni ki he Hou'eiki Nōpele pehē foki 'eku fakatapu heni ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea ko u faka'amu pē Sea ke tuku hifo 'a e fokotu'u ko eni ki he Kōmiti Kakato ke fai ha alea 'i ai kātaki.

'Eiki Sea: Ko e fokotu'u eni ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato. Pea 'oku 'i ai e pou pou. Tau hoko atu ki he Fokotu'u Tu'utu'uni Faka Fale Alea Fika 18, 2018. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai e tohi.

Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 18, 2018.

Kalake Tēpile: Fokotu'u Tu'utu'uni Fika 18, 2018.

'Aho 30 'o 'Aokosi 2018

Lord Fakafanua

'Eiki Sea Fale Alea 'o Tonga,
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

- 1) Ke fili 'e he kakai 'a e pēseti 'e 50 'o e kau Mēmipa Poate takitaha.
- 2) Kapau ko ha Poate 'oku Mēmipa 'e ono pea ke fili e toko ua mei Tongatapu pea tokotaha mei he Ongo Niua, Vava'u, Ha'apai mo 'Eua.

Ko u faka'apa'apa mo fokotu'u atu ki he Fale Alea ke fai ha feme'a'aki ki he 'eku fokotu'u 'oku hā atu 'i 'olunga. Ko e taumu'a tefito 'o e fokotu'u ni ke fakapapau'i 'oku 'i ai ha ngaahi le'o 'o e kakai 'i loto 'i he ngaahi Poate.

Kuo pau ke nau taliui ki he kakai he ko e ngaahi ngāue 'a e ngaahi Poate kotoa 'oku uēsia ai 'a e tu'unga e mo'ui 'a e kakai. Pea ke fakakau mai foki mo e le'o 'o e ngaahi 'otu motu tokelau, 'Oku 'i ai mo e ngaahi 'uhinga mo e fakaikiiki kehe ka te u toki lave atu ki ai 'i he taimi hono malanga'i 'a e fokotu'u.

Faka'apa'apa atu,

'Akosita Havili Lavulavu
(Fakafofonga Fale Alea, Vava'u 16)

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Vava'u 16.

Kole tukuhifo ki he Kōmiti Kakato Fokotu’u Tu’utu’uni fika 18/2018

'Akosita Lavulavu: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea pehē foki fakatapu ki he Hou’eiki ‘o e Fale ‘Eiki ni ko u kole atu Sea ke fokotu’u atu ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakato ‘a e fokotu’u ko eni. Mālō.

Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 20, 2018

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku fokotu’u mai ke tuku hifo pea ‘oku ‘i ai e poupou, tau hoko atu ki he Fokotu’u Tu’utu’uni Faka Fale Alea, ‘ikai ko e Fokotu’u Tu’utu’uni Fika 20, 2018. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai.

Kalake Tēpile:

‘Aho 31 ‘o ‘Aokosi 2018

‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘o Tonga
Nōpele Fakafanua
NUKU’ALOFA.

‘Eiki Sea, Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga,

Fokotu’u Tu’utu’uni

‘Oku ou faka’apa’apa mo fokotu’u atu heni ki he Fale ‘Eiki ni ke faka’atā ange mu’a ‘a e Vahefonua Vava’u ke hoko ko e *special free trade economic zone* pē ko ha sone fefakatau’aki tau’atāina faka’ekonōmika makehe.

‘Oku makatu’unga e fakakaukau ni koe’uhī ke malava ‘a e ngaahi ngāue fakalalakalaka kehekehe ke malava ai ke ma’u ngāue ‘a e hako tupu ‘o e fonua. ‘Oku kau ki heni ‘a e fakalalakalaka ki he ngoue pea mo e toutai, ngāue fakamea’a kae to e lahi ange foki mo e ngāue fakatakimamata ‘o malava ke ngāue’i ‘e he Tonga ‘a e fakalalakalaka ‘o Tonga.

Pea ke kei hiliō ai pē ‘a e tangata ma’u kekekele mo e tangata toutai mo e fefine ‘o falehanga Tonga. ‘I he tafa’aki faka’ekonōmika ‘e hoko ‘a e fakakaukau ko eni ke ne teke’i hake ‘a e ‘ekonōmika ‘o e fonua ni ki ha tu’unga ‘oku to e mālohi ange koe’uhī ‘e to e lahi ange ‘a e fefakatau’aki.

‘I he tafa’aki ki he ngoue mo e toutai ‘oku ‘amanaki ke fokotu’u ha ngaahi *cooperative societies* ke ne fakaivia ‘a e kau ngoue mo e toutai ke nau malava ke fakalalakalaka’i ‘a e fonua ni mo ha to e ngaahi ‘uhinga kehe te u toki lave atu ki ai.

Faka’apa’apa atu,

Sāmiu

<009>

Taimi: 1415 – 1420

Kalake Tēpile: ... Sāmiu Kuita Vaipulu, Fakafofonga ‘o e Kakaí. Mālō ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Vava’u 15.

Kole tukuhifo Fokotu’u Tu’utu’uni fika 20/2018 ki he Kōmiti Kakato

Sāmiu Vaipulu: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Falé. 'Eiki Sea ko e fokotu'ú ena. Kole pē ke, na'a faifai kae pehē ko e efiāfi ni ia ko e fokotu'u 'ata'atā pē 'a Vava'u. Ka ko u kole atu Sea ke tuku atu ki he Kōmiti Kakatō mu'a ke tuku hifo ki ai kae toki, ke alea'i fakalelei. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko eni 'oku fokotu'u mai ke tuku hifo ki he Kōmiti Kakatō pea 'oku 'i ai e poupou. Tuku hifo mo ia. Ko e Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea eni 'e 3 kuo 'osi tufa atu ke mou me'a ki ai. Te u toki fakakau he 'asenita 'apongipongí. Ko 'ene ngata ia 'etau 'asenita e Fale Alea. Mou mea'i pē Hou'eiki ko 'etau ngāue 'oku 'i he Kōmiti Kakatō. Toe Lipooti hono 'Atita e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga 2016/17 pehē foki mo e ngaahi Lipooti 'A'ahi Fale Alea na'e 'osi tuku hifo ki he Kōmiti Kakatō. Hou'eiki mou me'a hake ke tau liliu 'o **Kōmiti Kakato**.

Me'a Sea e Kōmiti

Sea Kōmiti Kakato: Tapu ki he Tu'i o Tonga. Fakatapu ki he Ta'ahine Kuiní kae 'uma'ā e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu atu ki he Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, kau Nōpele 'a 'Ene 'Afió pehē ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki, mālō mu'a ho'omou laumālie lelei pea ko u tui ko e, lave'i 'e he motu'a ni ko ho'omou me'a mai pē ki he Kōmiti ko ení ko u vakai atu 'oku mou fiefia. Kae tuku mu'a ke u 'oatu 'eku ki'i me'atokoni faka'ahó 'oku ou to'o ma'u pē 'eku ngaahi me'atokoni faka'ahó mei he ngaahi lea mo e ngaahi me'a 'a e kau takimu'a kae pehē ki he kau punake mo e kau tangata 'iloa. Ka te u 'oatu e ki'i lea ko ení. Ko u tui pē 'e 'aonga ki he, ki he'etau ngāue 'i he houa ko ení.

Loa 'emau nofo 'o lata māmani, Tuli ke ma'u hono ngaahi mālie. Tau tu'āfanga ho'o 'ofa fungani, Mole mo ia he lelei fulipē. 'Eiki Sihova mohu kelesi, 'Omi ha ivi ke tokoni mai, Ke mau ikuna 'a e tau 'o heli, Tā e 'uluafi he tau 'o ka fai.

Hou'eiki, ko e fa'u ko ení ko e fa'u ia ki Ha'apai. Ko e folau tahí ka ko e folau vaka lā. Ko e taimi 'oku fononga mai ai e vakā 'ene fakaevahá mo e ngaahi ha'aha'a 'o natulá. Pea ko 'ene fanga ko ē vaká ke hū ki taulangá pea 'oku lolotonga 'i ai e ngaahi hakau fonuá. Pea 'oku hou foki 'a e tahí 'ene tau ki he hakaú 'o foki hangē 'oku *reflect* ko ē 'a e peaú. Pea kuo 'osi tukulā e vaká ia. Pea ko e taimi ko ē 'oku ne hanga ai 'o pāpaea mai e vaká, ko e tau tu'āfangá ia. Mole lelei pea mo e 'amanaki lelei 'a e kau folaú ke tū'uta ke ma'u ha nonga mo ha fiemālie. Pea ko e 'uhinga ia ko u 'omi ai e, 'a e ki'i kouti ko ení fokotu'u atu, ko Sihova pē, ko e kelesi pē, ko ia hotau tokoni mo hotau ma'u'anga ivi. Hou'eiki, ka kuo ke me'a hake, vakai na ko ho vaká 'oku tau tu'āfanga. Ko e fiema'u e vaká ia ke hū ki taulanga. Pea ko u tui ko u fakatokanga'i e, 'a Fukā'eiki ko eni 'oku me'a hake 'a 12. Ko e fuka pē foki ia 'oku 'ikai ke lī 'i Ha'apai. Ka kuo me'a mai Fika 12 ka tau folau.

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. Sea ko u ungounga atu pē he me'atokoni faka'aho kuo 'omai 'e he Feitu'u na.

<001>

Taimi: 1420-1425

Mo'ale Finau: ... ongo'i hoku laumālie 'oku koloa'ia pea ko u fakatapu atu ki he Feitu'u na. Tapu atu ki he Hou'eiki 'o e Fale ni. 'Eiki Sea mālō pea ma'u 'eku ki'i faingamālie ko eni ke u fai pē ha ki'i fakahoha'a nounou fekau'aki mo e Līpooti 'a e 'Atita.

Tokanga ki he fatongia mahu'inga 'a e 'Atita Seniale

'Eiki Sea ko e 'uhinga 'oku loto ai ke u fokoutua hake he ko e Līpooti eni kau 'i he taha'i līpooti matū'aki mahu'inga ki Tonga. Ko e fatongia 'o e tokotaha ko eni ko 'ene hanga 'o sivi pea ne hanga fakahā ki he kakai 'o e fonua ko ho'omou ivi eni pē ko ho'omou pa'anga 'oku, ko e anga eni hono tokanga'i ko e tu'unga ē 'oku 'i ai. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku ou, 'oku ou tu'u 'i he mōmeniti ko eni ke u, ko u feinga pē ko e fē ha, pē ko e hā ha fa'ahinga tafa'aki 'e lava ke u fakaūū mai ai. He koe'uhī he ko e nātula foki 'o e līpooti 'Eiki Sea ko hono 'omai ko e fokotu'u mai ke tali ko e līpooti 'oku tali.

Ka ki he motu'a ni 'Eiki Sea koe'uhī he 'oku tau feinga he 'aho ni ke tau fakatahataha'i hotau fonua. Kuo tau fononga mai 'Eiki Sea mo hotau hisitōlia 'i he taimi pea 'oku māhino pē na'e kau e 'Otua 'i hono fatu, fatu e fonua ko eni 'Eiki Sea. Pea fai mai 'etau fononga, 'ikai ke u to e, 'ikai ke u ma'u ha taimi 'Eiki Sea ke u hanga 'o fakaikiiki ka 'oku totonu pē ke tau pehē malu hotau fonua 'o tau a'u mai ki he mōmeniti ko eni 'Eiki Sea he 'oku 'i ai e misiona pea na'e 'i ai e 'uhinga 'o e fonua ko eni 'Eiki Sea. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku ou to'o e faingamālie ko eni ke u lave atu ki he Līpooti ko eni he 'oku ou tui ko e fatongia ko ē 'o e 'Atita ko e fatongia ia 'Eiki Sea kiate au makehe mei he Tu'i mo e Palēmia. Ko e tokotaha mahu'inga taha eni he fonua ko eni 'Eiki Sea.

Tau fononga mai hotau fonua 'Eiki Sea pea mo e ngaahi, mo hono ngaahi fa'unga 'a eni 'oku tau fa'a lave he Fale ni ko e sisitemi. 'A ia ko e sisitemi foki 'Eiki Sea ko e fēkaukau'aki ha ngaahi kupu pē ko ha ngaahi fokotu'utu'u ngaahi kaveinga ngaahi fakakaukau 'o ha'i fakataha ke ne lava 'o fakahekeheka e fonua ke taki ki ha me'a 'oku lelei. Ko e 'uhinga ia e sisitemi. Pea ko e sisitemi 'Eiki Sea 'i he tuku'au mai hotau fonua 'Eiki Sea na'e 'ikai foki ke 'i ai hatau lea Tonga 'atautolu ke tau fakamatala'i 'aki 'a e fo'i lea ko eni. Ka ko hono 'uhinga 'Eiki Sea ko e ngaahi poini kehekehe 'o e mo'ui pea mo e ngāue'anga. Fakatātā 'Eiki Sea. Ko e potungāue kotoa pē 'oku fiema'u ia ke 'i ai hono sisitemi hono 'ū ngaahi kaveinga ngāue 'oku nau ngāue fakataha hangē ha netiueka. Pea ko 'enau ngāue fakataha ko iá kuo pau ke nau fēpiki fēkaukau'aki kae lava 'o ngāue'i 'o ngāue'i ha kaveinga pē ko ha misiona.

'Eiki Sea te u, ko 'eku lave ki he līpooti ko eni fakalukufua. Ko u vakai ki he līpooti ko eni 'Eiki Sea hono vakai'i he 'Atita 'a e Pule'anga kātoa mo e ngaahi *ministry* 'oku ne fokotu'u mai ai 'Eiki Sea 'a e ngaahi vaivai'anga 'oku tau pehē pē 'oku 100 tupu pē ofi ai. Ko e ngaahi fokotu'u ko eni 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke fakahā mai kuo, tau pehē kuo hake vaka ha hakau. Ka 'oku hanga he 'Atita 'o fakamanatu mai ki he kau pule ngāue mo e kau taki ngāue ke mou foki ko e

ngaahi ‘ū me’a ē ‘oku ‘i he fakakaukau ‘a e ‘Atita ke fai hono tokoni’i pea fakalelei’i koe’uhí ko e ‘atita ko ē ‘o e ta’u hoko ke ‘oua na’a to e hoko ha me’a pehē ‘Eiki Sea. Ko e anga ia ‘o ‘eku vakai ki he ‘Atita ko eni ‘Eiki Sea. Pea ‘i he mōmeniti ko eni ‘Eiki Sea ko u vakai ki he ngaahi, ki he fatongia ‘o e ‘Atita ko u pehē kuo kakato hono fatongia.

‘Oku ‘i ai e fanga ki’i fakatātā ‘Eiki Sea matavaivai hangē ko ‘eni. Totongi e laiseni tau pehē ko e Mōnite hū atu e kau totongi laiseni ko ē ‘i he *Ministry* ko ē ‘a e *MOI* faka’uli. ‘Atu ‘enau silini ki lotu pea a’u ko ē ki he hoko ‘a e fā pē ko e haafe ‘a e nima kuo ‘ikai ke ‘alu ia ‘ave silini ki he pangikē. Fakahū atu ia ki he ki’i tōloa ‘o loka ai. ‘Aho hono hoko to e lau mai pē ‘ene silini ‘oku kei kakato pē. To e me’a tatau pē ‘Eiki Sea.

<002>

Taimi: 1425 – 1430

Mo’ale Finau: .. ‘aho hono hokó, ‘oku ‘i ai e ki’i me’a ‘oku hoko ai ‘Eiki Sea. Talamai leva ‘e he ‘atitá ki he potungāue ko eni. ‘Oua na’a to e fai ‘a e fo’i ngāue ko iá ke ‘ave silini ‘o fakahū ha toloa kae ‘ave ki he pangikē. ‘Eiki Sea te u ngata pē he ki’i fo’i fakatātā ko ē. ‘Oku ‘i ai e ki’i potungāue ni’ihi talamai ‘enautolu ko e ki’i puha lanu ‘uli’uli fa’o ki ai. ‘Eiki Sea, ko ‘eku hanga ‘o hake fakatātā ko eni koe’uhí he ko e fatongia ko ē ‘atitá ‘oku ne lava ‘e ia ‘o tala e fanga ki’i matavaivai kotoa pē. Ko e toenga ko ē ‘ū me’a ko ē ‘e ‘Eiki Sea ki ha ngaahi ‘ū fehālaaki lalahí, ‘ikai ke u tui e motu’a ni ‘Eiki Sea ‘oku hā ia ‘i heni, ‘i he lipooti ko eni. Tuku kehe ‘Eiki Sea ‘a e me’a ko ē na’e fai ai e felauaki ‘anenai angé mo e ‘aho ‘aneafi fekau’aki pea mo e me’a ko eni. Pea ko u fokotu’u atu leva ‘e au ‘Eiki Sea ‘i he’eku fakamalanga ‘a e fokotu’u ko eni ki he Pule’angá.

Fokotu’u ke hiki ‘i ha tohi makehe hiki ai koloa Pule’anga

Ko e fokotu’u ‘uluakí ‘oku pehē ni. Ke fakapapau’i ‘oku ‘i ai ha tohi makehe ke hiki ai kātoa e koloa ‘a e Pule’angá, makehe. Ko e lave ko ē ‘atitá ki he lipootí hangē na’a ne fokotu’u fakakaukau ‘oku ta’efalala’angá ‘oku ‘i ai ha ngaahi fehālaaki ‘Eiki Sea. Na’e ‘uhinga e ‘atitá ia he na’e te’eki ai ke hū mai ‘a e fo’i founga tauhitohi ia ko iá ke fakapapau’i kuo ngāue’aki ‘e he Pule’angá kakato. Pea ko ia ‘Eiki Sea ‘i he’eku lave ko eni ‘anenai ki he mahu’inga e ‘atitá. Ko ‘eku fokotu’u pē ‘aku ki he lipooti ko eni, fakakaukau ke hanga mu’a ‘e he Pule’angá ‘o tauhi ha tohi makehe ‘o lisi ai kātoa e koloa e Pule’angá kātoa, me’alele, ko e hā fua, hā fua. Pea toki *value* leva ia ko hono pa’anga ē. Ko hono ‘uhingá ‘Eiki Sea he ‘e *carry* e fo’i, ‘e ‘ave fo’i fakamatala ia ko iá ki he ta’u faka’ātita hokó. He ko e fakamatala ko eni ‘a e ‘atitá ‘Eiki Sea ‘o e ngaahi koloá, ko e ha’u ia mei he ngaahi ta’u ko ia mei mu’á hono fakatahataha’i e ngaahi koloá ‘o fai mai fai mai ‘o a’u mai ki he 16/17. ‘A ia ko ‘eku fokotu’u leva ‘Eiki Sea ‘oku pehē ni. Kapau ‘oku tau hanga ‘o *reform* ‘a e fo’i sisitemi ko eni, ko hono *reform* ke tau hanga lisi kehekehe *detail* fakakalalalasi ‘a e koloa ‘a e fonuá. Ko e silini mahino pē hono founga ‘o’ona. Silini pē hū mai e silini, hū atu e silini. Ko ‘ene a’u ko ē ki he koloá, kapau ‘oku tau *reform*, ‘ai ā ha fu’u tohi makehe ‘o tānaki ai e koloa ‘atā’atā pē, ‘oua to e *mix* mai ha me’a kehe ko hono ‘ātungá ē te tau to e fetūkuaki he ngaahi ta’u kimuí ko e ‘uhingá ko e fehū’aki ko ē ‘a e ngaahi ‘ū me’a kehekehé.

Ke lisi tohi makehe ki he mo’ua e Pule’anga

Sai, ko e lisi hono hokó ko e mo'uá. 'Ai pē ha fo'i tohi 'e taha ko e 'ū mo'ua ia ko ē 'a e Pule'angá, 'ū mo'uá. Pea ko hono toenga mai leva ha fanga ki'i me'a kehekehe, pea nau tohi kehekehe leva. Sai, ko hono fakalukufuá 'Eiki Sea 'oku pehē ni. 'Oku fetaulaki 'a e fakakaukau ko eni mo hono *digitize* 'o e fo'i ngāue. Ko hono 'uhingá Sea, he'ikai ke kei pepa 'aki pea 'oku ala mole pē pepá ia 'Eiki Sea, kohikohi'i pē fetongi. Ka ko e taimi ko ē fakahū ai hano *data* 'ona ia ke fakamāmani lahi ki he komipiutá, ko 'ete lomi'i pē mo'ua, ko 'ene tataha pē 6 miliona. Ko 'ete lomi'i pē, ko e koloa 'a e fonuá, ko 'ete lomi'i pē 'oku tataha hifo, 5 miliona. Pea 'e faingofua leva e ngāue 'Eiki Sea.

'Eiki Sea ko hono fakalukufuá 'Eiki Sea ko u fakamālō heni ki he 'atitá. 'Oku ou faka'amu ange pē na'e ma'u 'e he 'atita ha loto tau'atāina. Kiate au 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku *issue* 'a'aku ia ki he fu'u 'atita ke u pehē na'e fai ha, ke 'asi mai na'e 'i ai ha founa na'e pehē ke 'ai ke tukuaki'i. Te'eki ai ke fu'u 'asi mai ha founa pehē ko hono 'uhingá he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a ia hē, ko e talanoa pē ki he 74 mo e 65 mo e 9, lava pē Sea e Fale Alea ia 'o veteki mai 'a e 'ū me'a ko iá. Pea 'oku tau sio kātoa pea 'oku fanongo mai e kakai e fonuá. Ko 'eku fokotu'ú pē 'a'aku Hou'eiki Pule'anga, kapau 'oku tau *reform* e fo'i sisitemi ko ia na'a tau fononga mai mo iá, 'ai ke mahino, 'ai ha fo'i *section* kehekehe 'e 4, pa'anga hū mai, pa'anga hū atu, mo'ua, koloa mo e hāfua. Pea faingofua leva 'etau ngāue. Ko ia Sea ko e ki'i tokoni pē 'oku ou fai he houa ni pea ko u fakamālō heni ki he 'atita fai hono fatongia pea ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Fokotu'u ke tuku ki he Kōmiti Pa'anga Lipooti 'Atita 2016/'17

Lord Fakafanua: Tapu pē mo e Feitu'u na Sea tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Ko u fakamālō atu ki he me'a 'a e Fakafofonga Ha'apai 12. Ka ko u fanongo atu pē ki he'ene fakamatala 'oku hangē mai pē ia ha *statement*, 'oku 'asi ai e *asset* mo e *liability* 'a eni ko eni na'e 'osi fakahū mai he Pule'angá. Ko e fakamatala pa'anga 'oku 'asi pē ai 'a e ngaahi koloa pea mo e ngaahi mo'uá. 'Oku 'osi 'i ai pē me'a pehē Fakafofonga. Sea ko 'eku tokanga atu 'aku ia ko e 'uhingá ko 'etau founa

<001>

Taimi 1430-1435

Lord Fakafanua: ...ngāue, 'oku fefokifoki 'aki 'a e feme'a'aki pea na'e 'osi 'i ai 'a e fokotu'u ke tukuhifo eni ki he Kōmiti Pa'anga, *PAC*, pea na'e 'i ai mo e fokotu'u mei he Pule'anga ketau tali ā 'a e Līpooti. Sea ko e 'uhinga 'oku ou fakafofonga'i atu 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita Seniale ko e 'aho eni 'e fiha 'ene lava mai ki he Fale Alea ko e tokoni mai ki he 'etau feme'a'aki, pea 'oku fai pē faka'apa'apa ki he 'enau ma'u taimi.

Kole ke alea'i fakakongokonga Lipooti 2016/'17 'Ofisi 'Atita

Ko 'etau Līpooti eni Sea 'oku kongá 'e nima, ko e kongá 'uluaki ko e Talateu, 'a ia 'oku toe pē kongá 'e 4 ke me'a ki ai 'a e hou'eiki. Pea kapau 'e 'ikai ke tali ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga, 'oku ou fokotu'u atu ke tau 'ai fakakupukupu, ko e kongá 'uluaki ko e 'ū *statement* ia 'a e

Pule'anga, Fakamatala Pa'anga ko eni 'a e Pule'anga, 'a ia na'a tau 'osi feme'a'aki ki ai na'e 'osi 'omai 'a e Fakamatala Pa'anga, ko e kongā fika 3, ko e *compliance audit* ia 'a ia ko e founa ko ē 'oku ngāue'i ko eni 'e he Pule'anga 'enau pa'anga mo e koloa 'a e Pule'anga. Ko e kongā fika 4 ko e ngaahi tokoni ia ko ē mei muli pea mo e kongā faka'osí ko e ngaahi kautaha ko eni 'a e Pule'anga.

Sea 'oku ou fokotu'u atu ke tau 'ai fakakongokonga ā kapau ko e me'a ena ke tau hoko atu pē 'i he Kōmiti Kakato, pea kapau 'e tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga, 'oku faka'ofa'ofa pē ia, 'oku ou kole atu 'Eiki Sea ke tau laka kimu'a tau 'ai kongokonga ā ke 'osi 'a e Līpooti. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki fakamālō ki he Nōpele fika 2 'o Ha'apai, ko e fokotu'ú ē kuo mou me'a mai ki ai, pea kuo mou 'osi, ko e 'ū me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Nōpele Ha'apai kuo mou 'osi feme'a'aki ki ai, pea kuo lave'i 'e he motu'a ni ia kuo mou laumālie lelei hou'eiki, pea ko ena kuo fokotu'u mai ketau tali, hou'eiki, kuo fokotu'u mai ke tau tali, 'oku 'i ai ha pou pou? Kalake tau pālōti.

Tevita Lavemaau: Sea 'omai ha ki'i faingamālie ke u ki'i fakahoha'a.

Sea Kōmiti Kakato: Te ke fakahoha'a mai 'i he peesi fiha, kuo 'osi eni 1, 2, 3, 4, 5 teke to e me'a mai 'i he peesi fiha?

Tevita Lavemaau: Fakahoha'a kātoa pē au 'i he peesi 'e 7 Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakalukufua, me'a mai. Ko e fa'ahinga tali 'a Kaufana masi'i

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e 'Eiki Sea, pea tapu pea mo e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Sea ko e huluhulu ē kuo fai mai 'e he Sea 'o e Fale Alea, pea 'oku ou fie fakamanatu pē ki he Fale ni 'Eiki Sea, ko e ngaahi Kōmiti Tu'uma'u, ko 'enau ngafa fatongia ia ke nau sio ki he fakaikiiki 'o e ngaahi me'a ko ē 'oku 'omai ki he Fale, pea toki fakahū mai ki he Fale ni, ko hono 'uhingá ke tokoni ke vave ange 'a e houa ngāue 'oku fai pea ke lava ke vakai'i fakalelei 'a e ngaahi *issue* mo e Līpooti ko eni 'oku 'omai.

Hangē ko ia na'a ku lave ki ai 'aneafi 'Eiki Sea, ko e 'ū *recommendation* 'oku 'omai heni kapau 'e fakafika ko e *recommendation* 'e uaafe tupu. 'Oku fiema'u leva ia ke 'ave ki he Kōmiti ko eni, Kōmiti Tu'uma'u, Kōmiti Pa'anga ke nau sio fakalelei ki ai 'o fakapapau'i ko e hā hano fakamā'opo'opo 'a e ngaahi *issue* lalahi ko ē 'oku fiema'u leva ke fai leva hā ngāue ki ai, mo e ngaahi me'a ko e me'a pē ia 'a e CEO ke tokanga ki ai he 'oku 'omai fakataha kotoa pē 'eni ia. 'Oku 'i ai 'a e hoha'a heni ki he ngaahi mo'ua hangē pē ko ia ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga kātaki 'o me'a mai,

Tevita Lavemaau: Hangē ko e lave ko ē ki he ...

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ou kei fakaongoongo au ke ke me'a mai 'i he mo'ua, ko eni kuo 'osi ua pē 'a e fokotu'u ko e 'ave ki he kōmiti pē ko 'etau paasi, pē ko ho'o malanga.

Kole ke laumālie lelei Fale ke tuku Lipooti ‘Atita 2016/’17 ki he Kōmiti Pa’anga

Tevita Lavemaau: Ngaahi mo’ua ko eni ‘i he ‘ū kautaha vaka, ko e pango pe ‘oku ‘ikai ke fakapeesi ‘eku Lipooti ke u lave’i pē ko e peesi fiha ia, kā ko e kongā ko ē ‘i he Līpooti ‘a e Malini ‘oku pehē ni, ko e ngaahi mo’ua ko ē hono palanisi ko ē ki he ‘osi ko ē ‘a e ta’u fakapa’anga ko ia ko e pa’anga ‘e nimakilu, tahamano fituafe. ‘Oku lahi pea mo e ngaahi mo’ua pea mei he tukuhau, ko e ngaahi pa’anga ia ‘oku tonu ke fai ha tokanga ki ai, ko e fokotu’u Sea ke u fakanounou atu, ‘oku ou kole atu, mou laumālie lelei tuku mai ‘a e Līpooti ‘a e ‘Atita, fakamālō ki he ‘Atita ‘i he ngāue kuo fai ke toki vakai ki ai ‘a e Kōmiti Pa’anga, pea toki fakahū mai ki Fale ni ke toki faka’osi ‘i he Fale ni. Mālō ‘Eiki Sea ‘a e ma’u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Mālō ‘aupito Sea pea tapu mo e Fale ‘Eiki ni kae fai atu mu’a ha ki’i fakalavelave ki he me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e hoha’a. ‘Oku ou fakamālō makehe ki he ‘Atita Seniale ...

<005>

Taimi: 1435-1440

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki : .. ‘i he, koe’uhí ko e toko taha mataotao eni, pea ko e sio fakalūkufua ko ē ‘oku ne faí, ‘oku ne hanga ‘o talamai e ngaahi, tau ‘ai mahino pē, e ngaahi fengatāliaki ‘a e sisitemi ‘etau ngāue. Pea ‘oku ne ‘omai ‘a e ngaahi fokotu’u ‘e 38, pea mo e 42 ke lava ke tau ngāue ki ai. Ka ‘oku ou fie ‘oatu e ki’i tali ko ení, mei he Pule’angá.

Fokotu’u timi ngāue ke fakalelei’i sisitemi ngāue lolotonga Pule’anga

Ko e ‘aho ni, ‘oku ‘ikai ke u tui na’e ‘i ai ha me’a pehē ‘i he kuo hilí. Ko e visione ko ē ‘a e Tangata’eiki Palēmiá, ke ne hanga ‘o *reform* ‘a e sisitemi ngāue, ke to e lava taliui ange, pea ho’ata kitu’a, ‘a e ngāue ‘a e Pule’angá. Ko ‘ene fokotu’utu’u ko ē kuo ne fai ke lava ai ‘o fakahoko ‘a e *reform*, kuo ne ‘osi fokotu’u ‘a ‘ene *Reform Task Force*. ‘Oku kau atu ai e motu’a ni, Minisitā Pa’anga, mo e kau Minisitā kehé, ke mau lava ‘o fakahoko ‘a e *reform* ko ‘ení.

Koe’uhí, ko e ngāue ko eni ‘a e ‘Atitá, ko ‘ene hanga ‘o sivi ‘a e sisitemí, pea ne talamai ‘a e ngaahi matavaivai ‘o e sisitemí. Ka ‘oku ou ‘oatu ‘a e ki’i lautohi ko ‘eni, ke mou me’a mu’a ki ai, ‘i he peesi 6. ‘Oku ‘asi mahino mai ai, ko e ngaahi matavaivai kotoa eni ‘e 28, ‘o e lipootí. Pea ‘oku ‘i ai e ngaahi fokotu’u ‘e 32, ‘oku ‘omai ki he ngaahi Potungāue ke fai hano fakalelei’i. ‘Oku ou fie lau atu ‘a e ki’i kongā ko ení, ki he kamata ‘o e fakalelei. ‘A ia ko e peesi 7 ia. Kapau te mou me’a ki he palakalafí 1, ‘oku pehē - “Oku tataki ‘e he Minisitā Pa’anga ‘a e ngāue lahi ki he liliu mei he anga maheni ‘o e fehū’aki fakapa’anga ki he liliu ‘o e tānaki mai ‘a e ngaahi fakamatala ki he ngaahi koloa mo e ngaahi mo’ua”.

‘Oku ‘ikai ke tupukoso ‘a e tataki ‘e he Minisitā Pa’anga, ‘a e liliu ko ‘eni mei he anga maheni ‘oku tau anga ki ai, ki he me’a ko eni ‘oku tau *reform*, ke tau ‘alu ki ai. Te tau fehu’i leva pē na’e fakakaukau pē e Minisitā Pa’anga ia ke ne fai e me’a ko eni ‘iate ia. Te u tali hangatonu atu,

'ikai. 'Oku 'uhinga 'ene fakahoko iá, he 'oku 'i ai e *vision* 'o e Palēmia 'o e 'aho ni, pea mo 'ene *task force*, kuo ne 'osi hanga 'o fokotu'u ke fakahoko'aki 'a e *reform* ko 'ení.

Founga ngāue ke liliu'aki sisitemi lolotonga e ngāue Pule'anga

Hoko atu ki he founga ngāue. Kuo fakakaukau 'a e Palēmia, mo 'ene Kapineti, mo 'ene *Task Force*, ke *reform* 'a 'etau sisitemi ko eni 'oku 'uhinga mai ki ai 'etau 'Atita, ke mau hanga 'o fakahū 'i he to'u Patiseti ko 'ení, 'a e ngaahi ngāue ke fakahoko ki hono fakalelei'i 'o e sisitemi ko 'ení, ke kau ia 'i he palani ngāue fakata'ú. Fika 2, ke 'esitimetri 'a e ngaahi ngāue fakalelei ko 'ení, pea fakahū ia 'i he Patiseti. Ko e hoko atu ki aí, 'e Sea, 'oku mau 'osi fokotu'u ke mau hanga 'o fakahū 'a e ngaahi fakalelei ko 'ení, 'i he *PMS*, pē ko e *Performance Management System* 'a e Pule'angá, ke lava ke ne hanga 'o vakai'i 'oku fakahoko 'a e ngaahi liliu ko 'ení, ki he tu'unga motu'a mo e anga maheni 'o e sistemi ko eni 'oku tau talanoa ki aí.

Pea ko ia ai, Sea, 'oku 'ikai ke tupukoso. 'Oku lahi 'a e ngaahi fakamatala heni, ko e Minisitā Pa'anga 'oku ne tataki 'a e ngaahi liliu ko eni, mei he anga maheni, ki he tu'unga fo'ou. Pea 'oku ou fie fakahā atu pē ki he Fale ni. 'Oku 'ikai ko ha fakakaukau tupukoso ia na'a ne fai, ka ko e *direction* ia mei he Palēmia 'o e 'aho ni, ke *reform* 'a e sistemi. Pea ko eni 'oku 'ofa pē 'oku fakahā atu, 'e 'ohake kotokotoa 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko eni, faka'ofa'ofa mo e ngaahi matavaivai, mo e pehē pē, fengatāliaki 'etau sisitemi, ke 'ohake ia ki he founga ko 'ení, he 'oku 'i ai hono *task force* pau 'ona ke ne hanga 'o fakapapau'i 'oku 'i ai e palani ngāue ki ai he ta'ú. 'Oku 'i ai hono Patiseti, pea fakahoko ia ki he *PMS* ke *check* 'oku fakahoko 'a e ngaahi me'a ko iá.

'Ofa pē, Sea, 'oku fakamahino atu mei he tafa'aki 'a e Pule'angá, 'a 'enau ngaahi fokotu'utu'u ke fakahoko 'a e *reform*. He ko e lipooti eni mei he 'Atita mo e 'Atita, ka na'e te'eki ai ha fokotu'utu'u ngāue ke *reform* 'a e sisitemi, ka 'oku tau fakamālō 'oku 'i ai ha Palēmia he 'aho ni, 'oku ne 'omai 'a e founga ko eni. Pea 'oku ou fokotu'u atu, Sea.

<006>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Hou'eiki, kuo fokotu'u mai ke tau tali.

Siaosi Sovaleni : Sea kātaki pē ha ki'i faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato : Kapau te mou kei fie malanga ai pē, te tau foki leva 'o 'alu fakakupukupu. 'A ia ..

Siaosi Sovaleni : Ki'i me'a si'isi'i pē ia Sea, pea ke hoko atu koe ho'o pālōti.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni : Fakamālō au ki he Fakafofonga ‘Eua, ‘ene tataki lelei mai he taimi na’e ‘Eiki Minisitā aí, hangē ko e me’a ko eni ‘a e Minisitā Leipa. Hangē pē ‘oku mou mea’í, ko e Lipooti eni ‘o e 16/17. Fakamālō atu kae tukuatu ki he Feitu’u na Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Kalake, tau pālōti.

Lord Nuku : Sea ‘omai ha’amau ki’i faingamālie pē.

Sea Kōmiti Kakato : Ko ‘Eua pē ‘oku ou loto ke me’a maí, pea tau pālōti. Me’a mai koe Nōpele ‘Eua.

Fehu’ia pe ‘e malava ke ‘omai ‘Atita e tu’unga totonu ‘i ai ngaahi koloa/mo’ua Pule’anga

Lord Nuku : Tapu pē mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, pea tapu mu’a ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti. Koe’uhi, ko e ki’i fehu’i pē eni ia ‘Eiki Sea, ki he ‘Atita. Ko e palopalema ko eni ko ē ‘o e fakamatala ‘o e ngaahi koloa mo e ngaahi mo’uá ‘Eiki Sea, ko e palopalema ko eni ko e palopalema kuo fuoloa ‘ene hala fononga mai ‘i Fale Pa’anga, pea mo e ngaahi koloá, mo e mo’ua Sea. Ko ‘eku ki’i fehu’i pē ‘a’aku ia pē ‘e lava mei Fale Pa’anga koe’uhí ko e me’a ko ia ‘oku fakahoko mai ‘e he ‘Atitá, ko e palopalema ko eni, ‘a eni ko ē he kongá hono 4, ‘osi fakamatala mai ‘a e ngaahi sipinga ia mo e me’a ‘Eiki Sea, pē ‘e lava ke tau mavahe mei ai, kae ‘omai ‘a e ngaahi fika totonu ki he ngaahi mo’ua, pea mo e koloá, kae tukuá ‘a e fakamahamalo ko ē, ‘oku ‘i ai e me’a ia ‘oku toe ‘oku ‘ikai ke lipooti. Koe’uhí, he ‘oku hanga ‘e he ‘Atitá ‘o tuhu’i mai, pea ‘oku ‘osi fakamo’oni’i mai pē ia ‘e he ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Ka ko e fehu’í, pē ‘e lava ke ‘omai ‘a e fakamatala ko ia ‘a e ‘Atitá, ‘oku haohaoa ko e tu’unga totonu eni ‘oku ‘i ai ‘a e koloá, pea mo e mo’uá ‘Eiki Sea. Koe’uhí ko e kongá ko ia ki laló, ‘oku ne toe hanga ‘e ia ‘o fakamatala’i mai, ‘a e ngaahi fetō’akí, pea ko e fehu’i ‘uluakí ia Sea. Pē ‘e lava ke tali mai ai. He ‘oku ‘i ai pea mo e fehu’i ia ki he ‘ū fokotu’ú pē te tau paasi pē ‘a e ‘ū fokotu’u ko eni. Fēfē ‘a e ‘ū kupu Tu’utu’uni pē ko e ngaahi Lao ‘oku maumau ‘oku ne hanga ‘o fakahoko mai. Koe’uhí kau toki lave atu ki ai, mo e peesi fakamuimui taha ko ē ‘o e me’á peesi 74, ‘oku ‘i ai ‘a e kautaha ai, na’e ‘Atita’i pea ko e nō ‘a e Pule’angá, koe’uhi kau toki lave atu ki ai. Ko ‘eku fehu’i ‘uluakí pē ‘e malava. Na’e tu’ofiha ‘a e me’a mai ia ‘a e ‘Eiki Minisitā, ka ko e fehu’i koe’uhi he ‘oku lahi foki ‘a e fai ‘a e feme’a’aki ia ki he ...

Sea Kōmiti Kakato : Me’a mai ‘a e Nopele Fika 2 ‘o Ha’apai. ‘E Fakafofonga ko eni ‘oku me’a hake ‘a e ‘Eiki Nōpele ke tali ho’o fehu’i.

Lord Fakafanua : ‘Io Sea, ‘oku ou fakamālō atu ki he fehu’i mei he Fakafofonga Nōpele ‘o ‘Eua. Ko e tali ki he’ene tokanga ko eni fekau’aki pea mo e kongá 2. Ko e ‘ū fika ko eni, ‘oku fakatatau ia ki he fakamatala pa’anga ‘a e Pule’anga. Ko e tali nounou, ko e fakaikiiki, ‘e ma’u ia ki he ‘Eiki Minisitā Pa’angá pea mo ‘ene Potungāue.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga : Tapu atu Sea pea tapu mo e Hou’eiki ‘o e Falé. Ko e ki’i tali nounou pē ki aí, hangē pē ko e me’a ko ia na’e ‘osi fakamatala’i pē ‘e he Sea ‘o e Fale Aleá, ‘a e founga

ngāue ko e *cash basis* foki. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha *asset* ia mo ha *liabilities* ‘i ai. Ko e fo’i pa’anga pē ‘oku hūmai pē hū atu. ‘A ia ‘oku tau pehē, ka hū mai ha pa’anga ‘a ia ‘oku ‘i ai foki ‘a e me’a ko ia ko e *double entry* e? ‘E *debit* pē ‘a e *cash* pea *credit* ‘a e *revenue balance*. Sai, ka fakahū atu ha pa’anga totongi ha me’a, ‘e *credit* leva ‘a e *cash* kae *debit* ‘a e *expense*. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha *creditor* ia ai pē ko ha taha mo’ua, ke ‘i ai ha *asset*. Kapau ko e fo’i totongi ko iá ko ha totongi ‘o ha fale, ‘e *expense* pē ia, ‘e ‘ikai ke tau to e hanga ‘o lēkooti ‘a e falé, ko e *asset*. Ko e Fale foki ia ‘oku ‘alu...

<008>

Taimi: 1445-1450

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... mahu'inga, laka he māhina 'e 12. Ko e me'a ko ē 'oku tau ui ko ē ko e fakamole 'oku tau tatau pē e nōmolo 'etau vahe, totongi ko ē vahe pea mo e totongi ko ē ha fu'u koloa 'oku laka atu hono mahu'inga 'a e taimi 'oku te ngāue'aki he ta'u 'e taha. Ko e anga ia 'a e tōnounou ko ia, pea ko 'etau fo'i *accrual* ko ē 'a e *asset* pea mo e mo'ua.

Sai, ka ko e hā e me'a 'a e *reform* ko ē na'e fai ko e fakatonu pē ki he me'a ko ē 'a Tongatapu Fika 3 na'e 'uhinga 'a e līpooti ia he nau feinga ke liliu e sisitemi he taimi nau kei 'Atita Seniale ai. Pea ko e pehē ko ē 'a e līpooti Minisitā Pa'anga na'e 'uhinga mai pē ia he ko eni ko u ha'u 'o Minisitā Pa'anga. Sai, pea ko e, pea ko 'ene ha'u ko ia 'a e, ka ko e fo'i liliu ko ē na'e toki fai 'oku mau 'osi fai ko ē he taimi ni 'oku liliu e *chart of accounts*. Ko e *chart of accounts* manatu'i ko e tu'u ko ē ki mu'a 'oku 'ikai ke 'i ai ha *asset* ai mo ha *liabilities*. Ko e taimi ni kuo fakakau ai. Kapau te ke hanga 'o fakamole ha sēniti ki ha, 'e hū leva ia *asset*, 'e kakato leva.

Lord Nuku: Ke u to e ki'i fehu'i ... 'Ikai 'uhī ko e me'a ko eni na'a ne 'osi, ko e fo'i laine pē ia 'Eiki Minisitā Pa'anga ko u loto ke ke hanga ko ē 'o fakamā'opo'opo mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko 'eku fakamatala eni 'o tali ho'o talamai 'oku 'ikai ke kakato ha'u he ta'u kotoa pē.

Lord Nuku: Ko ia.

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku 'ikai ke kakato.

Lord Nuku: Ko e 'uhina ia 'eku lau atu ko ē, ko e 'uhinga ia 'eku lau atu ko e fo'i me'a ko ē 'oku fihī ko ē kiate au 'Eiki Sea koe'uhī ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: Peesi fiha Nōpele?

Lord Nuku: He ē?

Sea Kōmiti Kakato: Peesi fiha?

Tokanga ta'ekakato fakamatala pa'anga ki he koloa/mo'ua Pule'anga ko e 'ikai ma'u Fale Pa'anga

Lord Nuku: Peesi valu. 'Oku 'i ai e fo'i laine ai 'i he konga hono fā, ko e ngaahi koloa mo e ngaahi mo'ua pea 'o e ngaahi Potungāue 'oku 'ikai fakatahataha'i ia 'o fakatatau ki he fakamatala pa'anga he 'oku 'ikai ma'u 'e he Fale Pa'anga 'a e ngaahi fakamatala ko ia. Ko e me'a ko ē 'oku ou tokanga ki ai ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ...

Lord Nuku: Ko u pehē ai 'oku ta'ekakato koe'uhī ko e ... Ka koe'uhī kapau te ne hanga pē 'e ia ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā, kātaki e, 'oleva ke ...

Lord Nuku: Ke ne veteki mai e 'uhinga ko ē ko ē 'a e 'Atita Sea pea 'oku kae 'uhī kae hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Te u fakamatala'i atu Sea fakamolemole?

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

'UHINGA KI HE 'IKAI MA'OPU'OPU KOLOA/MO'UA E PULE'ANGA 'I FALE PA'ANGA

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sai. Ko hono 'uhinga ia ko ē 'oku pehē ko ē he 'Atita 'oku 'ikai ke kakato he koe'uhī 'oku 'ikai ke ma'u ia he fo'i *sys*, 'i Fale Pa'anga 'a e me'a. 'Oku 'ikai ke ma'u 'e Fale Pa'anga ia 'a e 'ū mo'ua ko ē 'a e *Inland Revenue* 'oku lau. Tauhi mavahe pē ia he *Inland Revenue*. 'E toki kole atu ia 'i he 'osi ko ē 'a e ta'u ke 'omai e fo'i fika tānaki'i mai e ongo, mai e fo'i fika ke fai e me'a ko eni ko e *adjust* ko ē 'i he ta'u he, *end of the year*. Pea kole atu, ko e hā ho'omou *asset* na'e tānaki 'o 'omai 'e to e lisi mai mo ia. Ko e me'a ia 'oku 'ikai ke tui ai 'a e 'Atita 'oku mā'opo'opo 'a e ongo fo'i lēkooti ko ia 'e ua. Ka ko 'eku 'uhinga atu ko ē ki he fetongi, ki he fetongi ko eni 'a e me'a 'oku ui ko e *chart of account*. 'Ai ia he fakakomipiuta, *digitize* leva ia. Ko e taimi pē ko ē te te totongi ai ha me'a 'oku *quote* leva ia 'o *asset* pea 'e ma'u leva ia. Ma'u leva ia he ka ko e tu'u ko ē he taimi ni, 'ikai ke lava ia. Ko e fo'i me'a ko ia na'e toki ha'u e tokotaha toki foki atu ko u 'amanaki pē 'e lava e fo'i ngāue ko ia ki he ta'u fo'ou Sea. Ka a'u ki he ta'u fo'ou 'oku ki'i manifinifi ange 'a e *qualify* ko eni 'oku fai he 'Atita ki he līpooti 'a e fakamatala pa'anga. Ko ia pē Sea ka ko u fokotu'u atu ke tali e līpooti 'a e 'Atita, faka'ofa'ofa fai lelei 'e nautolu 'enau ngāue ...

Lord Nuku: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ...

Lord Nuku: Ko ‘eku fehu’i hono ua ‘Eiki Sea ko e fehu’i ki he ‘Atita. ‘Eiki Sea ko u, tapu pē pea mo e Feitu’u na ko e fehu’i ki he ‘Atita. ‘Oku ‘i ai ‘ene fokotu’u heni ‘oku ai e ngaahi kupu’i lao na’e maumau ...

Sea Kōmiti Kakato: Peesi fiha?

Tokanga ki he fokotu’u ke tautea kau ngāue pule’anga ki hono maumau’i e tu’utu’uni ngāue

Lord Nuku: Peesi 39. ‘Oku ‘i ai e ngaahi tu’utu’uni na’e maumau pea na’e maumau’i ‘e he kau ngāue faka-Pule’anga pea ‘oku ne hanga ‘o fokotu’u mai ke tautea ‘a kinautolu na’a nau fakahoko e fatongia ko eni ‘Eiki Sea. Ka ko ‘eku fehu’i ki he ‘Atita ko e hā leva e me’a te tau hoko? Kapau ko eni ‘oku fokotu’u ke tau tali pē tautolu e maumau ke paasi fakalukufua pē ia ‘o ‘alu? He koe’uhī ‘oku ...

<009>

Taimi: 1450 – 1455

Lord Nuku: ... na’e fokotu’u mai pea mei taumu’a ke tau ō ‘o ngāue pōpula ko e ‘ikai ke tau ngāue ki he lipooti na’e ‘omai ‘e he ‘Atita pea ‘ikai ke tau tokanga ki ai. Ka ko e ‘uhinga ki he ‘Atita ke ne, pē te tau fēfē ha’atau hanga ‘o tukuange ‘a e me’a kuo ne hanga ‘o tuku mai na’e maumau’i. Ko e, ke ‘uhī ke fakama’ala’ala mai pē Sea.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea, ki he me’a ‘oku hoha’a ki ai e ..

Sea Kōmiti Kakato: ‘E, me’a mai ‘a e Nōpele Fika 2 ‘o Ha’apaí.

Tevita Lavemaau: Sea ki’i faingamalie pē ko e ‘uhingá ke u fehu’i atu ai pē ke lava pē ‘o tali fakataha mai. Kae ‘ange ha ki’i taimi ma’a e Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Tevita Lavemaau: Tapu pea mo e ‘Eiki Sea. Tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa. ‘Eiki Sea, ‘ikai ke mahino hotau ‘alungá he efiāfi ni he ko u pehē ‘e au te tau pāloti ā ka ‘oku hangē eni ia ‘oku ..

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia ko e me’a ia ko ē ‘oku ou fiema’ú.

Tevita Lavemaau: Ka ‘oku, ‘i he’ene tu’u pehē, tuku ai pē ke u to e, ko e peesi 30 ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga,

Tokanga ki he totongi ngaahi *grant* ki he ngaahi ako e siasi

Tevita Lavemaau: Peesi 30. Ko e *Item Fika 5* ‘oku, ko e totongi atu e ngaahi *grant* ko ē ki he ngaahi ‘apiakó, siasí pē ta’efaka-Pule’angá. ‘Oku ‘asi ai.

Sea Kōmiti Kakato: Palakalafi hā.

Tevita Lavemaau: Fika 5.

Sea Kōmiti Kakato: Peesi 30.

Tevita Lavemaau: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ikai ke ‘i ai ha Fika 5 ia heni.

Tevita Lavemaau: Kātaki ko e faka-pālangí eni ia ko u lave atu aí ‘Eiki Sea. Ka ko e poiní ‘Eiki Sea ko u ki’i tokanga pē kapau ‘e tokoni. Ko e ‘uhingá ‘oku talamai ‘e he kongá ko ení.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai pē ko fē peesi ko ē ‘oku ke me’a mai aí. 34.

Tevita Lavemaau: 32 ‘Eiki Sea. Ka ‘i he faka-pilitānia ko e peesi 30. Ka u lave atu pē au ki he kakano ko ē ‘o e kongá ko iá. Ko e totongi ko ē ngaahi *grant* ko ē ki he ‘apiakó he ta’u 2014, 15, 16 pea mo e ngaahi ‘apiako ma’olunga ange, *tertiary institution*. ‘I he semesitā ‘uluaki pea mo e ua 2015. ‘Oku pehē ‘e he ‘atita na’e fakahoko e totongi ia ko ení te’eki ke fai hano ‘atita’i. Ko e fu’u pa’anga lahi eni ‘oku totongi ko ení ki he *grant* ko ení. Pea ‘oku ne pehē ‘oku ‘ikai ke ne lava ‘o talamai ‘oku faka’apē pē. ‘E malava ke ‘i ai ‘a e fu’u pa’anga ‘oku hulu e totongí he pa’anga ko ia na’e totonu ke totongí pē si’isi’i ange. Sea na’e ‘i ai ‘a e ‘apiako ‘e taha na’e totongi ia ‘o fu’u hulu ange ia ‘i he me’a ko ē na’e totonu ke nau ma’ú. Ko fē he lipooti ko ení e me’a ‘oku ‘asi mai aí ‘a e me’a ko iá.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Peesi fihá kātaki ka mau sio atu ki ai.

Tokanga ki he hulu \$ ne totongi ki he ‘apiako ‘e taha ‘i he \$ totonu ke vahe’i

Tevita Lavemaau: ‘A e totongi ko ē ‘o hulu angé. Peesi 30 he faka-pilitāniá. Ko ‘eku fehu’i pē ‘aku ki he ‘atitá. Ngali sai pē ia kapau ‘e ‘ikai ke lava ma’u mai he taimi ni kae toki fai ha ngāue ki ai he ko e taha ia e ngaahi me’a ‘oku tokanga ki ai e Kōmiti Pa’angá. Ne ‘osi fakamo’oni’i na’e ‘i ai ‘a e ngaahi ‘apiako na’e totongi ‘o hulu ‘i he pa’anga totonu ko ē na’e totonu ke faí. Pea ko hono fakahoko ko ē ngāue ko ení ta’e’atita’i kae totongi ‘a e ‘ū pa’anga ko ení, ‘oku ‘ikai ko ha pule lelei ia ‘i hono natula ‘o e pule lelei mo e *accountability* ‘a ē ko ē ‘oku tau tui ko ē ki aí mo hono leva’i lelei ‘a e pa’anga ‘a e fonuá. He ‘oku tu’utu’uni ‘e he founga ngāue, kuo pau ke ‘uluaki ‘ātita’i e pa’anga ko ení pea toki totongi. Pea kapau leva ‘oku tau totongi tautolu ia pea tuku ai pē ia.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i fakatonutonu mu’a e.

Tevita Lavemaau: ‘Oku mavahe leva ia mei he,

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Minisitā Pa’anga.

Tevita Lavemaau: .. founa ngāue totonú. Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku ki’i fakatonutonú pē Sea, kapau ‘e me’eme’a lelei pē ‘a e Fakafofonga ‘o ‘Eua 11. Mo’oni pē anga ‘ene fakamatalá ka na’a ne ‘osi hanga pē ‘o fokotu’u mai eni pē ko e hā e me’a ‘oku tuai ai hono totongi ‘a e pa’anga ko ia tokoni ki he ngaahi akó. Ko e fo’i me’a ko iá ‘oku ‘osi fakafuofua’i pē pea totongi, tali si’i e tuku ia ki he ‘atita ‘oku ‘osi ‘ilo pē. Ka ko e ‘atu ki’i, ‘ai pē ke tatau ‘ete lea he ‘aho ní mo ‘ete lea ko ē na’e toki ‘osí. Mālō Sea.

Tevita Lavemaau: Sea, tapu pea mo e Sea. Tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa e Falé. ‘Oku mo’oni e ‘Eiki Minisitā, na’a ku lea’aki e me’a ko iá. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ke ta’efakakakato ai e ngāue ko ení. He ‘oku lava pē ‘o fakalelei’i kapau ‘oku ‘i ai ha fetō’aki.

<001>

Taimi: 1455-1500

Tēvita Lavemaau: ... ko eni ia ‘oku te’eki aipē ke ‘atita’i ia a’u mai ki he ‘aho ni. Pea kuo ‘osi ‘ave holo ia he ngaahi nusipepa ‘Eiki Sea na’e ‘i ai e ako na’e totongi pea na’e, ‘oku ‘ai ke fai e hopo felāve’i mo e ‘īsiū ko eni.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Sea ka u ki’i fakatonutonu atu mu’a kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Fakafofonga.

Tēvita Lavemaau: Ko au eni.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e me’a ko ena ‘oku ke me’a mai ki ai ‘oku ‘ikai ke tali he motu’a ni ke ke me’a mai ai. ‘Oku lolotonga ‘i he Fakamaau’anga ia.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Ki’i fakatonutonu atu kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Minisitā.

Taukave Pule’anga ‘ikai lelei ke tuku ki he Kōmiti Pa’anga ke ne ‘atita’i Lipooti ‘Atita

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Mālō ‘aupito. ‘Oku, ko e Līpooti ē ‘a e ‘Atita. Ko ‘etau fēme’a’aki ko ē ‘o pehē ‘oku te’eki ai ke ‘atita’i ka te tau ui e Līpooti ko eni ko e Līpooti ia ‘a hai ka ko e ‘Atita. Pea kapau leva ‘oku tau kei fakata’e’onga’i ‘etautolu ‘a e Līpooti e ‘Atita ka tau fakakaukau tautolu ‘e ‘oatu ia ki he Kōmiti Tu’uma’u ke ne fai ‘e ia ‘a e ngāue ‘a e ‘Atita ‘o to e sai ange ia ‘i he ‘Atita. ‘Oku ‘ikai ke ‘uhinga lelei ki he motu’a ni ia ‘a e fakakaukau ko iá.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki: Pea ko e ki’i fakatonutonu atu ia Sea kātaki.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Sovaleni: Fakatonutonu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

Siaosi Sovaleni: Sea mālō e ma’u faingamālie. Tapu mo e Feitu’u na pea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Ko e fakatonutonu Sea ko e pehē ‘oku ‘atita ‘a e Kōmiti Pa’anga e Fale Alea. ‘Osi mea’i pē he ‘Eiki Minisitā ‘oku ‘i ai pē ‘ene ki’i Tohi Kulokula ‘asi lelei ai e fatongia ‘o e Kōmiti Pa’anga ‘a Fale Alea kae ‘oua mu’a ‘ai ke pehē ‘oku mau to e poto ange mautolu. Ko e ‘Atita ia ‘oku fai hono fatongia ‘o’ona. Na’e ‘uhinga pē ia ke tokoni ko e hā ha ngaahi me’a ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Sovaleni: ‘E tokoni atu ai ki he Feitu’u na mo e Pule’anga kae ‘oua ‘e tuku mu’a hono faka’ai pehe’i hangē ko ē ‘oku mau to e ō mautolu ‘o fie kau he ‘atita. Ko e fakatonutonu ia Sea he ‘oku ‘asi pē he tau ki’i Tohi Kulokula Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki ko e me’a ni ia he ‘ikai pē ke te tau to e ‘osi tautolu. Ko e vaka ia kuo hē ia ‘i vaha. Ko u kole atu te tau foki tautolu ia ‘o malanga mou me’a mai fakakupukupu ka tau ‘unu ‘etau ngāue.

Siaosi Sovaleni: Sea na’e ‘i ai e faingamālie mahalo ki he Fakafofonga ‘oku ne fakafofonga’i mai e ‘Atita na’e ‘i ai ‘ene, na’e fie me’a mai ki he ngaahi fehu’i Sea kae toki faitu’utu’uni e Feitu’u na ia. Ko e kole pē ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele fika ua ‘o Ha’apai.

Lord Fakafanua: Mālō Sea. Ko u fakamālō atu ki he ngaahi fehu’i. Ko e fehu’i mei he, mahalo ki he, ko e tali atu eni ki he fehu’i mei he Fakafofonga Nōpele ko eni ‘o ‘Eua fekau’aki pea mo e *MOI*.

Lord Nuku: Peesi 39.

Fakamahino ko e ngāue ke fakahoko ki he kau ngāue *MOI* ke fakahoko pe he *MOI*

Lord Fakafanua: Peesi 39. Ko ia Sea ko e peesi 39 ko e kongā eni ia ‘a e *Compliance Audit* ko eni e, ‘a e Potungāue *MOI*. Ko ia Sea ‘oku fekau’aki eni pea mo e *MOI* pea ‘oku ‘i ai e fokotu’u ke fai ha ngāue ki he ni’ihi ko eni. Ko e ngāue ko ia ke fakahoko he Potungāue ko ia ko e *recommendation* ko e fokotu’u eni ‘a e ‘Atita ka ko e ngāue ke fakahoko he potungāue ko ia.

Tali ki he hoha’a ‘Eua 11 fekau’aki mo e \$ tokoni ki he ngaahi ‘apiako

Ko e tali ki he me'a ko eni e Fakafofonga 'Eua 11 ko e 'ū 'apiako ko ē kuo 'osi tuku mai 'enau ngaahi *statement* ko ia 'oku 'atita'i. 'Oku 'i ai e 'ū 'apiako 'oku te'eki ke kakato mai 'enau *statement* 'oku te'eki ai ke 'atita'i. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ako: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki te mou laumālie fakakū koā Hou'eiki. Me'a mai Minisitā Ako.

'Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea. Tapu mo e Sea 'o e Kōmiti Kakato tapu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Hou'eiki Minisitā e Kapineti. Tapu mo e Hou'eiki Nōpele 'o e fonua tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai 'o e fonua. Sea tuku pē mu'a ke 'oatu ha tali 'a e Potungāue Ako 'o felāve'i pea mo e tokanga 'oku fai mai 'e he Fakafofonga mei 'Eua. Ko u fakamālō ki he Fakafofonga mei 'Eua 'i he'ene lāa'i mai 'a e peesi 32, peesi 33. Mo'oni 'aupito e me'a 'oku tokanga ki ai e Fakafofonga. Na'a mau feinga mālohi ki he ngaahi 'apiako ke 'omai 'enau ngaahi fakamatala pa'anga pea 'oku 'ave leva ia ki he 'Atita. Ko 'ene tu'u he taimi ni 'oku hanga nautolu ia 'o tukuaki'i mautolu ko mautolu 'oku tuai. 'Oku kehe 'a e me'a ko eni 'oku mau, 'a ē 'oku mau fiema'u pea 'oku 'ave leva ia ki he ni'ihi kehe ia ke nau fai 'enautolu 'a e ngāue 'atita. Pea 'oku mau feinga atu ki he ngaahi ...

<002>

Taimi: 1500-1505

'Eiki Minisitā Ako: ... ngaahi 'apiako 'alu ē 'o a'u ko u fekau 'eku 'ofisa ke 'alu 'o nofo ai. Ka ke manatu'i pē 'e Fakafofonga mei 'Eua ko 'enau si'i omai 'o kole, kole Sea tangi lo'imata pea mau tangi ai pē. Pea ko u talaange mou me'a atu ki he Minisitā Pa'anga pea ko u tui ko e me'a tatau pē. Nau tangi pē ko iá tangi ai pē Minisitā Pa'anga pea mau kuikui ai pē Fakafofonga. Ko ē fai mo 'ave ē ka mou ōmai 'o 'atita 'omai e 'Atita pea 'oku mau talitali ki he 'Atita. Ka 'oku mo'oni e me'a ia ko ē 'oku lave'i. Pea kuo mau 'osi fai 'emau ngāue 'amautolu ke fakalelei'i e fo'i founa ko eni 'o e ngāue. Ka ko e, ko 'ene tu'u ki he kaha'u 'oku mau tui he 'ikai ke to e hoko ha palopalema ka ke manatu'i pē he ngaahi 'apiako ko e Potungāue mo e 'Atita. Te mau ō atu 'o tānaki ē 'ave ke 'atita'i 'e ē. Ka ko 'ene tu'u he taimi ni, 'oku tukuaki'i mautolu ka ko ... ke 'oange ... ki ai ko e peesi 38 mo e peesi 39. Ko e lao mo e tu'utu'uni 'oku 'i ai hono konisēnisi. Ko eni kuo tau 'osi talanoa ki he ngaahi me'a ko eni he peesi 38 mo e 39 pea tau tuku atu ā ko ena 'oku 'ikai ke mole ha me'a ka tau hoko atu ai ki he kaha'u mo tau sio. Ko eni 'oku 'omi e ngaahi fokotu'utu'u lelei 'a e 'Atita tau tokanga ki ai. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Hou'eiki ko e faingamālie eni ko u 'oatu ke mou me'a mai ai. Ko 'etau, mou me'a mai 'i he'etau kongā hono ua ko 'etau pāloti ia. Tau mālōlō ka tau toki hoko mai.

(Na'e mālōlō 'a e Fale.)

Taimi: 1520-1525

Sātini Le’o : Me’a mai e Sea e Kōmiti Kakato. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Sea Kōmiti Kakato : Fakatapu ki he Hau e fonuá. Fakatapu ki he Ta’ahine Kuiní, kae pehē ki he Fale ‘o Ha’a Moheofo. Fakatapu atu ki he Hou’eiki Nōpele ‘a ‘Ene ‘Afió, ‘Eiki Tokoni Palēmia mo e Hou’eiki Minisitā Kapinetí. Fakatapu mavahe ki he kau fakafofonga e Kakaí. Hou’eiki, mālō mu’a ho’omou kei laumālie. Tau hoko atu ho’omou feme’a’akí, pea ‘oku ou vakai atu ki ho’omou ngaahi maama. ‘Oku ‘i ai ‘a e ni’ihi na’a nau me’a mai, te nau faingamālie, ka ‘oku ou ‘oange ‘a e ki’i faingamālie ko eni ma’a e fonua mama’ó. Mou me’a mai ai pē ki he Fika 2 ‘o Vava’u, Nōpele, pea tau toki fakakaukau’i, e pāloti.

Vātau Hui : Mālō Sea. Tapu mo e Feitu’u na, Sea. Tapu mo e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Sea, ‘oku fiefia e motu’a ni ia ‘i he ngaahi feme’a’aki kuo fai a, ‘a e feme’a’aki ‘i he lipooti ko eni ‘a e ‘Atitá. Ko hono mo’oní, Sea, kiate au, kuo napangapangamālie e me’a kotoa ia, Sea. Kapau te tau to e foki ‘o fakakupukupu, te tau to e foki pē kitautolu ia ki he kamatá, Sea. Pea ko ia, Sea, ko e tu’u hake ‘a e motu’a ko ení, ko ‘eku kolé, ko ‘eku fokotu’u atu, tau pāloti ā. Fakamolemole ā, Hou’eiki, ka tau pāloti. Tuku ange ā mu’a e lipooti ‘a e Sea ke fononga. He ‘oku toe ‘a e ngaahi.. Ko ‘etau ‘asēnita eni ki he me’á. ‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi lipooti mei he kau Fakafofongá, mei he ‘a’ahi ko ē na’e fakahokó. ‘Oku ou tui ‘oku to e mahu’inga ‘aupito ‘aupito mo ia. Ka ko ia, Sea, ko e ‘uhinga ‘a e ki’i fakahoha’a ‘a e motu’a ko ení, ke tau pāloti ā, kae tuku ange atu ā hotau vaká, ka tau folau. Mālō Sea e ma’u faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato : Ko e fokotu’u e, Hou’eiki.

‘Eiki Minisitā Polisi : Sea, fakamolemole pē, Sea, te’eki ai ha faingamālie e motu’a ni. Ko ‘eku ki’i lave ia ‘a’aku, ‘e nounou pē ia, ko e fakamālō pē ia.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Eiki Minisitā, kātaki ke me’a mai e Nōpele Fika 2 ‘o Vava’u, pea ke toki me’a faka’osi mai ka tau pāloti.

‘Eiki Minisitā Polisi : Mālō Sea.

Lord Tu’i’āfitu : Tapu ki he Feitu’u na, Sea, pea ‘oku ou fakatapu ki he ‘Eiki Palēmia, mo kole ke u hūfanga he talafakatapu ho Falé. Kuo u lave’i kuo kakato e Fale Aleā, kuo me’a mai e ‘Eiki Palēmia, kae fakamā’opo’opo ‘ema ngaahi peesi na’e kamata ai e tālangá. Sea, ko e koloa’ia pē e motu’a ni ia, hangē ko e me’a na’e me’a ...

Taimi: 1525-1530

Lord Tu’i’āfitu: ..na’e me’a ki ai ‘a e Fakafofonga ‘Eua 11, pea tali mai ‘e he ‘Eiki Minisitā Ako.

Ko e ki'i fokotu'u fakakaukau pē eni ia 'i tu'a pē ia he Lipooti, he peesi 34. Ko e tokoni fakapa'anga ki he ngaahi ako fakatekinikale 'oku 'ikai 'a e Pule'angá, 'A ia 'oku mahino leva ia, ha fa'ahinga 'apiako pē ia 'oku 'i tu'a 'i he malumalu 'o e Pule'angá, ke tokoni'i, Sea, tapu pē pea mo e 'apiako ko eni 'a Liahona, fe'unga pē ia 'oku fu'u kaukau ia pea mālohi. Ko 'eku lave'i 'aku ki ho fonuá ni Sea, 'oku 'i ai 'a e 'ū 'apiako ia 'oku 'ikai ke faka-tekinikale, ka ko e 'ū 'apiako ako Tohitapu ia. 'I ai 'a e 'apiako Tohitapu 'a e Siasi 'e taha 'oku tu'u 'i Fatai. Pea ko e fu'u 'apiako 'e taha ia, ko e talu eni 'ene kamata, pea hiki mei ai ki he Kolisi ko Tupou, ako ai 'a e Palemia mo e tō'utangata ko eni, kae tuku hē 'a e Tohitapu hē. 'I ai mo e kau ako Tohitapu 'e taha 'i Lafalafa, 'oku mea'i pē ia 'e he Minisitā Pa'angá. 'Oku teu e tangata faka-tekinikalé, pea 'oku teu mo e mo'ui lōtolu 'a e tangatá, kae kakato e teu tangata 'a e mahu'inga 'o e akó, mo e maamá 'o e 'iló he fonuá ni.

Tokanga ki he 'ikai ha tokoni ki ha 'apiako faka-tohitapu

Ko 'eku fehu'i pē ia 'aku. 'Ikai ke si'i 'asi ha 'apiako ako faka-Tohtapu ia heni, ka ko e moto 'o e fonuá ni, ko e 'Otuá mo Tonga ko hoku Tofi'a. Ko 'eku fehu'ia, 'e 'i ai nai ha Pule'anga, kapau ko e 'Otuá, 'oku tofia'aki 'e he Tongá, ke faka'ilonga'i ā si'a ako, ha ngaahi ako 'oku 'ikai ke faka-Pule'angá, ke mānava, hangē ko e si'i ako faka-Tohitapu 'a e ngaahi siasi. 'Oku tokoni pē, he 'oku ou lave'i, 'osi 'i ai 'a e lea ia na'e fai ia 'i loto he lotofale ko eni, 'i hono fehu'ia. Ko e hā 'a e me'a 'oku 'ikai ke kau ai 'a e ngaahi ako 'oku 'ikai ke faka-Pule'anga pehē, pea ko hono talí eni 'a ia 'oku ou fokotu'u atú, 'oku 'ikai ko ha ngaahi ako faka-tekinikale ia ke tokoni, ke langa hake e fonua. Me'a ní 'oku 'ikai ke kau 'a e ngaahi ako Tohitapú ki he lelei 'i he 'uhinga ko e kakai, ko e fonua, ko e tauhi 'o e melinó ha fonua? Ko 'eku fehu'i pē 'a 'aku ki he Minisitā Akó, he 'oku ou mahu'inga'ia, he'ene hanga 'o me'a mai. Fa'a tangi ko eni 'a e kau ōmai 'o kolé, pea pehē atu fai mo mou ō. Ka e hā 'a e si'i 'apiako 'oku 'ikai faka-tekinikale ka 'oku nau kau he pou pou ki he lelei 'o e fonuá ni, hangē ko e ngaahi 'apiako ako faka-Tohitapu. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Kole tukuange 'isiu ki he ngaahi 'apiako ako faka-tohitapu ke ngāue ki ai Pule'anga

'Eiki Palēmia : Ka u tokoni atu. Tapu atu ki he Feitu'u na Hou'eiki. Sea, tapu atu kiate kimoutolu 'a e Hou'eiki 'o e fakatahá ni. Ko e kole ko eni 'oku ou tui 'oku 'ikai ko ha toki 'ohake eni. Ko u manatu'i na'e toutou 'ohake 'a e kole mei he 'Apiako Sia'atoutai, pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau totonu, pē 'oku 'ikai ke fakakaukau'i 'e he Pule'anga. Tukumai mu'a 'a e *issue* ko iá ke to e fai pē hano talanoa'i, he 'oku 'ikai ke u tui au ko ha *issue* eni 'oku faingofua. He 'oku 'i ai mo e fanga ki'i 'apiako Tohitapu ia 'oku fokotu'utu'u holo. 'Oku 'ikai ke u tui au te tau lava 'e tautolu, ko 'etau tali pē ē, te tau to e fakakaukau'i 'a e ki'i 'apiako Tohitapu ko ia. Pē 'oku mahino kia koe 'a e lahi 'o e fanga ki'i 'apiako Tohitapu. 'Oku lahi 'a e fanga ki'i 'apiako Tohitapu. Kaikehe, 'oku ou kole atu ki he me'á, ke tukumai mu'a 'a e me'a ko iá, ke to e fai pē ha'atau toe talanoa ki ai, pea ui mo e kau taki 'o Sia'atoutai, mau me'a atu mautolu ke mau toe ki'i talatalanoa. Ko e me'a 'oku ou fie hoko atu..

Lord Tu'i'afitu: Sea ka u ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Palēmia. Ko e 'uhinga pē ia ko e ngaahi 'apiako 'ikai 'a e Pule'angá, 'uhinga 'a e ki'i tu'u ko ia hē, 'i he peesi 34. 'Oku 'ikai 'uhinga ko

Sia'atoutai, ko e 'uhinga, ki'i ako 'oku 'ikai faka-Pule'anga. Hangē ko 'eku fokotu'u ko e fakatātā hangē ko e fanga ki'i ako Tohitapu. 'Oku 'ikai ke 'uhinga pē fakataautaha pē, ki he 'apiako Siasi 'oku ta tui ki ai, mālō.

'Eiki Palēmia : Mālō 'aupito, sai pē ke .. 'a e fakatātā mai pē 'o e ngaahi 'apiako ko ia. Ko e me'a 'oku ou fie hoko atu ki ai Sea, na'e 'i ai 'a e fokotu'u atu mei he Fakafofonga Niuá, ke tau pāloti. 'Oku ou toe fokotu'u atu ke tau pāloti 'aki pē ...

<008>

Taimi: 1530-1535

Tokanga na'a 'oku fai e alea Fale Alea 'aki e laumālie 'o e taaufehi'a

'Eiki Palēmia: ngaahi 'uhinga ko eni. 'Oku 'ikai ko ha toki līpooti eni 'a e me'a 'oku ne hanga 'o tuhu'i mai ai 'a e ngaahi vaivai'anga. Kapau te mou foki ki he līpooti kuo 'osi 'oku 'asi ai pē me'a tatau. Ka 'oku to e 'asi ai pē mo 'ene fokotu'u mai ko e ngaahi fokotu'utu'u eni ke tokoni ke fakalelei'i 'aki e ngaahi vaivai'anga ko ia. Me'apango pē ko e talanoa lōloa ke tau talanoa ki he fakatonutonu ko eni he 'oku 'i ai e ngaahi me'a lahi ia ke to e fai ha ngāue ki ai 'a e Pule'anga. Ko e me'a ko eni 'oku ou ongo'i Sea pea te u fakahā atu pē me'a 'oku ongo ki he motu'a ni pea kapau 'oku hala 'eku ongo pea ko u kole fakamolemole atu. 'Oku 'i ai e taufetuli holo 'a e motu'a ni, hei'ilo ko 'eku ongo ia. 'Oku 'i ai 'a e laumālie sāuni, laumālie 'ita ko e laumālie taaufehi'a 'oku 'i he takatakamilo holo he Fale ni. Pea ko u kole atu kapau ko e laumālie ia 'oku fai 'aki 'etau ngāue 'e moveuveu e fonua ni. Ko e Fale ko eni ko e Fale 'o e ma'a ko e Fale 'oku totonu ke tau ōmai 'o fai 'etau ngāue 'o fakatatau ki he'etau fuakava. Kapau 'oku hala 'eku ongo pea mou ... mai e motu'a ni. Ko e ongo ia 'oku ma'u 'e he motu'a ni. Ta'u eni 'e fiha hono feinga'i e motu'a ni pea 'e 'ikai ke tau paasi 'e tautolu e me'a ko eni kae 'oleva pē 'oku ma'u e motu'a ko eni.

Lord Nuku: Sea, ki'i fakatonutonu atu pē 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu eni Palēmia.

Kumi ki he mo'oni, faitotonu & ho'ata ki tu'a fai 'aki taukave alea Fale Alea

Lord Nuku: Ko e fakatonutonu atu 'Eiki Sea ko e me'a ko ē pehē 'oku ai ha loto taaufehi'a 'ikai Sea. Ko 'eku fakatonutonu ia 'oku hala 'ene me'a ko ia. Ko e 'uhinga 'oku fai ai e taukave'i 'i he Fale ko eni ke kumi e totonu 'a e faitotonu mo e ho'ata ki tu'a Sea. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ko ha taaufehi'a ki ha taha Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Nuku: Sea fakatonutonu ia.

'Eiki Palēmia: Kole fakamolemole atu kapau ke hao koe ai. Mālō 'aupito. Ka ko eni Sea. 'Aneuhu, aneafi na'e fai e tu'utu'uni 'a e Fakamaau. Hanga he Fakamaau 'o to e fakamanatu mai ki he Fale ni na'e 'i ai e līpooti na'e fakahū mai ki Fale ni 'oku mole 90 miliona, 'aneafi pē 'ene tu'utu'uni eni 'a e Fakamaau 'aneafi, 2018 eni. 'Ikai ke tau tokanga tautolu 'oku lea, 2013 nau

‘ohake e me’a ko eni. 2015 na’e to e ‘ohake ‘i Fale ni. 2018 eni kuo lea mai e Fakamaau he 2018. Ko ‘ene lea tu’o tolu mai eni ki he Fale Alea ‘o Tonga he ko tautolu pē na’e ‘omai ki ai e līpooti ko ia. Na’e ‘ikai ke to e ‘ave ia ki ha feitu’u kehe. Ko u fokotu’u atu ko e hā tau me’a ‘e fai? 90 miliona, ‘e hā ‘e mātuku e Fale ni ia kae o e kakai?

Siaosi Sovaleni: Sea ki’i kole pē ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu ...

'Eiki Palēmia: ‘O ‘eke ‘enau totonu ki he 90?

Sea Kōmiti Kakato: Tongatapu 3. Palēmia kātaki ko e fakatonutonu ...

Siaosi Sovaleni: Ki’i fakatonutonu pē Sea na’e ‘osi ‘i ai pē ‘etau talanoa felāve’i mo e 90 miliona. Ka tau foki mai mu’a ki he ‘Atita Sea. Ko e ki’i kole pē ia ‘e Sea mo e ...

'Eiki Palēmia: Kapau ‘oku ke hao koe ai. Mālō hao koe ia ai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Palēmia.

'Eiki Palēmia: Te u fehu’i tahataha atu ka moutolu he ‘oku ‘afio hifo e ‘Otua ...

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia ...

Lord Tu’ivakanō: Pālemia ke u lea atu. Pei me’a ki lalo.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele Fika 1 ‘o Tongatapu.

Tapou ki he Palemia ke tatau me’a ‘oku ne me’a’aki mo hono tuhu hufanga he fakatapu

Lord Tu'ivakanō: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea kae ‘uma’ā e Kōmiti Kakato. Ko e me’a pē ‘oku fai e tokanga ki ai, ‘ai ke tatau ‘a e me’a ‘oku ke me’a ‘aki pea mo ho tuhu. Kapau ko ho’o ‘uhinga ki he ngaahi lotu ‘oku hā, sio hifo pē kia koe he ‘oku, ko eni ‘oku fai e, hono fakatotolo’i e motu’a ni, ‘osi e tolu kilu ‘a e Pule’anga mahalo ko e ta’u kuo ‘osi te’eki ai pē ke ma’u ha me’a. Teke pē. Ko eni ‘oku ou fanongo ‘ai ke fai e *impeachment*. Faka’ofu’ofa he ko e me’a ia ‘oku tau feinga ki ai ke ma’u ‘a e mo’oni mo e totonu. Pea ko ia lahi ho’o fakamatala kae ‘ai mo ke sio hifo kia koe. Pea ko ia Sea ‘oku, ‘oku ‘i ai e tokanga fai pē ‘etau ngāue, tuku e me’a ko ia he ko e me’a kehe ia. Tau lele tautolu he’etau līpooti he ko e me’a ia na’e kole he Sea pea ko ē na’e kole ‘e he Fakafofonga Niua tau hiki atu ā ki ha me’a kehe. Ko e me’a kotoa pē ‘e ha’u, ka ko u tala atu ‘e foki kotoa pē ki he Feitu’u na. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Palēmia: Ka u faka’osi atu ai leva.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki ...

'Eiki Palēmia: Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Mou ...

'Eiki Palēmia: Mai ha ki'i faingamālie ke u faka'osi atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mou me'a lelei mai pē. Me'a mai Palēmia ka ke ...

<009>

Taimi: 1535 – 1540

Sea Kōmiti Kakato: .. 'e me'a mai ka tau pāloti.

'Eiki Palēmia: Te u to e 'oatu 'eku kole fakamolemole kia koe 'oku ke 'eke hifo kia koe 'oku 'atā mei he me'a ko ení. Pea ko u kole fakamolemole atu, kapau 'oku hala 'eku ongo mo 'eku fakafuofuá. Ta'u lahi 'eku fai e ngāue ko ení, pea 'oku 'i ai pē 'eku ki'i taukei. 'E lava pē ke u 'ilo pea u ongo'i 'a e me'a 'oku hokó. 'Oku 'ikai ke u fie lea ki ai. 'Oku 'ikai ko ha motu'a mā'oni'oni eni 'oku ou lea atú. Pea ko u toutou fai atu e lea ko ení. Ka ko 'eku ongó, te tau lōloa 'i he tuli holo e motu'a 'e taha. Fai mo tau paasi e me'a ko ení he ko eni 'oku tu'u mai heni, 'oku 'i ai e tōnounou pea 'oku 'i ai mo e fokotu'u mai ke fakalelei'i. Ka mou kātaki he'eku lea lahi atu kia moutolú. Nau ki'i tokotokoto 'i 'api 'o mālōlō. Ka 'oku ou fanongo mai he 'ikai ke to e tuku e me'á ia.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia.

'Eiki Palēmia: Te tau fetakai pē tautolu fetakai pē.

Sea Kōmiti Kakato: 'E, kātaki pē Palēmia.

'Eiki Palēmia: Fai mo fai ha'o tu'utu'uni he ko 'etau lōloa ko koe.

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ke, me'a mai koe ka ke mālōlō ka tau pāloti tautolu.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea, ke u ki'i.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Minisitā kātaki. Me'a mai e Minisitā Polisi ka tau pāloti. Ko 'eku 'unu atu 'a'aku eni ia ki he pālotí.

Fakamālō ki he fatongia ngāue e 'Atita

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. Sea ko e tu'u pē motu'a ni ia ke fakamālō ki he fatongia 'oku fai 'e he 'atitá. Ko e natula foki ia Sea e ngāue 'oku pau ke pehē. Pau ke 'i ai hotau sivi, fai pē 'etau ngāue ka 'oku pau ke sivi'i kitautolu. Pea te lava pē ke tau lau 'a e ngaahi fokotu'u mo e fakaanga 'oku 'omaí ko hotau tāpuaki ke fakalelei'i'aki e ngāue. Hoko pē ia mei he Pule'angá ki he Pule'angá 'i he ta'u ki he ta'u.

Pea mo e ngāue ko ē ‘a e ‘atitá ia ko hono fokotu’u mai e ngaahi matavaivai ke fai e tokanga ki ai. Mahu’inga’ia ‘i he me’a na’e fakahoko ‘e Ha’apai. ‘E tokanga ki he lisi e ngaahi koloa ‘a e Pule’angá Sea. Pea ko u fakamālō ai ki he, ki hono ‘ave ‘a e tokangá ki he ngaahi ‘ū me’a ko ení Sea. Ko e fie poupou pē eni ia ko hono ‘uhingá ko e poupou ki he ‘atita. ‘Oku ‘atita’i ‘e he ‘atita e ngaahi lisi, ‘oku ‘i ai foki e ngaahi lisi ‘o e koloa pehē ‘oku tauhi ‘e he ngaahi potungāue. Pea ‘oku ‘asi mai ‘i he lipooti ‘atita ‘a e ngaahi koloa ‘e ni’ihi ‘oku mole pea ‘oku ‘ikai ke ‘asi mai e ngaahi koloa ia ‘e ni’ihi ‘oku ‘asi ia he lisi ko ē ‘a e ngaahi potungāue. Ka ko e poupou pē mo e kole kapau ‘e to e kakato ange Sea ko u tui ‘e kakato ange hotau fakatokanga’í. Ngaahi *laptop* ‘a e Pule’angá, *Ipad*, telefoni, ‘alu, puli, ‘ikai ke ‘asi mai ia he lipooti ko ení Sea. Ko e ni’ihi pē ‘oku ‘asi maí. Pea ko ia ko e fie poupou pē ki he ngāue ‘oku faí ke ki’i fakatokanga’i ange ko ia ko e ngaahi lisi ko iá ‘oku ‘osi ma’u pē ia he ngaahi potungāue Sea. Ka ko u fokotu’u atu au Sea ke tau paasi ā e lipooti ko ení. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki tau pāloti. Kalake.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea,

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Lord Nuku: ‘Ai pē mu’a ke ki’i fehu’i faka’osi ange eni ki he ‘atita.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fehu’i faka’osí pē eni Nōpele.

Lord Nuku: Ko e Feitu’u na pē foki ia ‘oku pulé. Ko u kole atu pē ‘a e motu’a ni ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku, kapau ‘oku ke me’a mai koau ko u pulé pea ko u kole atu ke tau pāloti.

Lord Nuku: Fai pē ho’o pulé.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai, me’a mai.

Lord Nuku: ‘Eiki Sea. Tapu mo e Feitu’u na kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti. ‘Eiki Sea, ko e peesi fakamuimui tahá, 74. Peesi 74.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo ‘osi tapuni ‘eku peesi ‘a’aku. 74.

Lord Nuku: ‘Oku ‘i ai e ngaahi ‘atita mavahe kitu’a pea ‘oku ne hanga ‘o fakahoko mai e ngaahi sino ko ení ‘Eiki Sea. Poate Sino’i Pa’anga Mālōlō, Ngaahi Sosaieti Sivilé, Senitā e Ngaahi Pisinisi Iikí, pea mo e Kautaha Tungī *Colonade*. Ko e me’a ko ē ‘oku fai atu ai e fehu’i ‘Eiki Sea ko e kongá ko eni hono 4. Ko e kongá ko ē, ko e tefito’i koloa tu’uma’u ‘a e kautahá, ‘o e Fale Tungī *Colonade*, na’e fakapa’anga mei he nō ‘a e Pule’angá. Ka ko ‘eku fie fehu’i atu pē ‘a’aku ia ‘Eiki Sea, ko e kautaha pē eni ia ‘e taha ‘oku tu’u maí. Pē na’e ‘ikai malava ke ‘atita’i fakalukufua he ko e nō eni ‘a e Pule’angá Sea

<001>

Taimi: 1540-1545

Lord Nuku: ... ka ko e ‘uhinga ko ‘eku fie lave’i pē ko e hā e me’a ‘oku ‘atita’i ai pē ‘a e kautaha ‘e taha kae ‘ikai ke ‘atita’i ‘a e toe? He ko e nō ‘a e Pule’anga ‘Eiki Sea ‘oku ‘uhinga ai e fehu’i ki he ngaahi kautaha kehekehe ‘oku nau fekau’aki pea mo e nō ko eni Sea pē ko e hā e tu’unga Ko e mo’ua ko eni ‘oku lolotonga faingata’a’ia ai e fonua. Ko e fehu’i pē ia Sea ke fakama’ala’ala mai. ‘Oku lahi e ngaahi me’a ia ke fai ki ai e fakahoha’a.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Lord Nuku: Ka koe’uhí ko ‘ene tu’u taha mai ko eni ka ko e nō ko eni na’e fai ia ki he ngaahi kautaha lahi ko e fehu’i pē ia toki fai ha hoko atu.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Nōpele fika ua ‘o Ha’apai.

Tali ki he hoha’a fekau’aki mo e ngaahi ‘atita kehe na’e fakahoko ‘Atita

Lord Fakafanua: Ki’i tokoni atu Sea. Sea fakamālō atu ki he fehu’i mei he Fakafofonga Nōpele ‘o ‘Eua. Ko e konga ko eni ‘oku fekau’aki ia pea mo e ngaahi ‘atita kehe na’e fakahoko ‘e he ‘ofisi ‘Atita Seniale. Sea ko e kautaha ko eni ‘oku me’a mai ki ai e Fakafofonga kautaha Tungī *Coronade* ko ‘enau kole ‘enautolu nau *external audit* ke fakahoko atu he ‘ofisi ‘o e ‘Atita Seniale pea na’a nau ‘omai nau ‘ū *financial statement* ke ‘atita’i. ‘A ia ‘oku fakataha pē mo e toenga ko eni e ‘ū kulupu ko eni mei he taha ki he fā ko ‘enau *provide* mai ‘enautolu nau *financial statement* ke ‘atita’i atu pea ko e līpooti eni na’e fakahoko atu ki he Fale ko u fakakakato lava pē fakatatau ki he’enau kole. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Nōpele.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ki’i kole mu’a ‘Eiki Sea pē ‘e lava ke u ki’i faka’osi atu ai leva e ki’i hoha’a ko eni kae toki fai e pālōti.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ho’o me’a ‘e tokoni ki he fu’u me’a ko eni pē ko ho’o ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: To e fakatupu ‘e koe ha fu’u fo’i peau ‘e taha.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku, ‘e tokoni. Tokoni.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni. Ko ‘eku to e tu’u hake pē ke pou pou pē he fakamālō ki he Potungāue ‘Atita ‘i he ngāue lahi kuo nau fai. Pea Sea ko e motu’a ni na’e ‘Atita. Pea na’e faka’ilo mai e motu’a ‘Atita ni ki Fale ni pea na’e ‘ai

ke tuli he ngāue ‘i he’ene līpooti mai ‘ene Līpooti ‘Atita. Kei ‘i heni pē kau, ‘a e kau Hou’eiki ko ia pea ko e ...

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā ko e ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku tokanga atu ki he ngaahi fētukuaki ko eni na’e toki ‘osi.

Sea Kōmiti Kakato: ‘E Minisitā fakamolemole.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea ‘oku ongo ki he motu’a ni ‘a e taimi ‘oku fētukuaki ai he na’e ‘omai e sino ko eni ke lī ki tu’a ‘a e fai e ngāue.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā fakamolemole kātaki ko u kole atu ke ke fakamokomoko ka tau pālōti.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Tau mokomoko foki ko e taimi ko ē ‘oku fai ai ha ‘ū lea pehē.

Sea Kōmiti Kakato: Kalake.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: He taimi na’e mei mate ha taha ‘oku ongo.

Sea Kōmiti Kakato: Minisitā, Minisitā.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Mālō Sea.

Pālōti’i ‘o tali Lipooti ‘Atita 2016/’17

Sea Kōmiti Kakato: Kalake tau pālōti. Me’a mai Kalake. Hou’eiki ko kimoutolu ‘oku laumālie ke tau tali e Līpooti ‘a e ‘Atita Seniale ‘o e Ngaahi Ngāue Fakapule’anga mo e Faipau ki he Lao 2016/2017 mou fakamolemole fakahā mai ia.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngōue. Loto ki ai e toko 11.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Ko ia ‘oku ‘ikai ke laumālie lelei ki he tali e Līpooti ko eni fakahā mai.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Siaosi Sovaleni, Tēvita Lavemaau, Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Ikai ke loto ki ai e toko valu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Hou’eiki. Fakamālō atu kuo lava e kongā ko ia ka mou me’a mai ki he’etau Līpooti ‘o e ‘A’ahi ki he Ngaahi Vāhenga Fili 2018 Tongatapu 6.

‘Eiki Palēmia: Sea kātaki mu’a ka u fai atu e ki’i kole fakamolemole ko eni ki he Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai Palēmia.

Kole fakamolemole ‘Eiki Palēmia ki he Fale Alea

‘Eiki Palēmia: Tapu atu ki he ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki. ‘Oku ou fakamolemole atu koe’uhí pē ko e lea na’a ku fai pea na’e tau tonu ia kiate ...

<002>

Taimi: 1545-1550

‘Eiki Palēmia: ... te koe. Pea ko u ongo’i lahi ‘a ‘eku fai e lea ko eni ki he Feitu’u na. Pea ‘ikai ngata ai na’e to e ki’i le’o lahi mo hoku le’o. ‘Ikai ko ha tangata au na’e, ‘i he tau to’u ko eni ko u fakakaukau pē ko u motu’a pea ‘oku ‘ikai ke to e ‘aonga ke u to e kaikaila. Ka ‘oku ongo ‘aupito kiate au ‘a e me’a ko eni ‘oku hoko. Pea kapau ‘oku hala ‘eku faka’uto’uta Hou’eiki pea mou fakamolemole’i e motu’a ni. Ko u kole atu tau ngāue’aki pē mu’a ‘a e laumālie ‘oku neongo pē ‘oku ‘i ai ‘etau ngaahi tōnounou ka ‘oku tau kole atu kia moutolu tau faka’ata’atā mei he ngaahi me’a ko eni ‘oku hoko he loto fale ko eni he ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi me’a ‘oku ou tui ‘e mahu’inga ange ke tau ngāue’i ki he lelei fakalukufua ‘a e fonua.

Ko ia e kole fakamolemole atu Hou’eiki he lea na’a ku fai.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Palēmia: Mou kātaki fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: Palēmia mālō ‘aupito. Ko e ‘atunga pē ia e folau he hako ‘oku pau pē ke ‘i ai e ngaahi peau ‘e hake ka ko u ‘oange ki he ‘Eiki Nōpele fika ‘uluaki e Lolo ‘a Halaevalu kātaki ‘o me’a mai.

Lord Tu’ilakepa: Tapu pē pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Kapineti kae ‘uma’ā e kau Mēmipa e Kōmiti Kakato. ‘Eiki Sea, ‘Eiki Palēmia ko ‘eku tu’u pē ‘a’aku ia ke ‘uhí ke u fakahā hoku loto mo’oni tau’atāina. Ko ho’o me’a mai pē koe ‘o tuputāmaki ‘o ke lulu’i e Fale ni ‘ikai leva ke u to e fie fehu’i au ha me’a fekau’aki, ke me’a ki he ta’eoli ‘a e to e ‘omai ha me’a he Fale ni koe’uhí ko ho’o ongo’i pē he Feitu’u na ‘oku ‘ikai ke hangamālie ki he’etau ngāue kuo ‘omi leva e ngaahi fakakaukau kehe ‘o hangē ‘oku ke me’a ‘aki taku ‘o pehē ‘oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku taaufehi’a nau feinga’i e Feitu’u na.

‘Eiki Sea ko u tangutu ko eni ‘oku, ko e me’a nau hiki ai kai pē ke u fiamālie ki he tali e līpooti ko eni he ‘oku ‘i ai e pa’anga talāsiti heni na’e ‘ai ke u fehu’i ka kuo ta’eoli ko ‘eku vakai atu ki Taumu’a ki ho fofonga ‘oku ke tuputāmaki he Fale ni. Ka ko u kole atu ki he Feitu’u na kapau leva ‘oku ke tuputāmaki tukuange e Fale. Fu’u fuoloa ‘etau mālōlō ta’efai ha ngāue lahi e palopalema he fonua ni ‘o lea e kakai mei tu’a ki he Feitu’u na. Sai ange hono ‘ai he Fale ni pea te ke kātaki’i ngofua ange he Feitu’u na ‘a e mātu’a pē ko e Mēmipa ko e Hou’eiki he Fale ni fuoloa ta’u ho’omou ngāue ko ho ngaahi kaume’a eni he ta’u ‘e 30 tupu ho’o ngāue mo ia. Ka ko

u ‘ohovale lahi he ko e me’a pē ‘oku ke fiemālie ki ai ‘e te mau ‘ai ko e me’a pē ‘oku ke tuputāmaki ki ai ‘ikai pē ke to e ifo ha me’a ia he ngāue.

‘Oku ke me’a mai e me’a na’a mau lau ‘emau tohi līpooti ko eni hā koā hono kovi kapau te tau fēme’a’aki. ‘Ikai ke u to e fie lave ki he Līpooti kuo ‘osi ta’eoli koe’uhí ko ho me’a mai ‘o tuputāmaki. Na’e tonu ke ke me’a pē ‘o toka pea ke toka ai pē ai kae ‘ata’atā e ngāue he Fale ni ‘o hangē ko e me’a ‘oku ke me’a mai ‘aki ko ho’o me’a atu ‘o toka ta’eoli’ia ‘oku ke me’a hake. ‘Ange ha me’a ke mālōlō ho sino fakamatelie he ‘oku ‘i ai pē ngata’anga e sino hangē ko e me’a ‘oku ke me’a ‘aki kuo motu’a pē pea ‘oku ‘i ai pē holo pea ‘oku mau faka’atu’i e Feitu’u na. Ka ‘oku ke mea’i lelei pē taimi ko ē na’e kei lākoifīe ai ‘a Tupou VI lolotonga e faingata’a’ia e Tu’i ‘oku ke hoka kuo tuki nonofo ho’o hanga ‘o fai e ngaahi me’a ki he loto fale e Tu’i ‘ikai pē ngalo ia ‘ia au ka ko u kei ‘ofa atu pē au ki he Feitu’u na.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Lord Tu’ilakepa: ‘Aho ni kuo ke a’u ki ha tu’unga ...

‘Eiki Palēmia: Sea ko u ‘osi kole fakamolemole atu.

Lord Tu’ilakepa: Tuku pē mu’a ke u tangitangi pē.

‘Eiki Palēmia: Pea kapau ‘e to e langa’i ‘e koe kau hake e Tu’i ai te u to e tu’u hake mo au.

Lord Tu’ilakepa: ‘E ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Ko u kole fakamolemole atu.

Lord Tu’ilakepa: Tuku pē ke u tangitangi pē he ko e līpooti ē kuo ‘alu ia.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Palēmia kātaki ‘oku lolotonga me’a e ...

‘Eiki Palēmia: Sai sai toki ‘omai ha’aku faingamālie.

Sea Kōmiti Kakato: Lolotonga me’a e Hou’eiki ‘o, fika ‘uluaki ‘o Vava’u.

Lord Tu’ilakepa: Pea ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku ou kole fakamolemole atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea tukuange pē kau Mēmipa ke nau fēme’a’aki ki ha me’a ...

Vātau Hui: Sea ka u ki’i tokoni atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Tali e tokoni Nōpele fika ‘uluaki ‘o Vava’u.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Sea ko e fehu'i 'a e motu'a ni ko e 'āsenita fē eni 'oku me'a mai ai e Fakafofonga fika 'uluaki ko ia Hou'eiki 'o Vava'u ? Sea ko u tokanga au tau hoko mu'a ki he'etau līpooti ka tau fononga Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Vātau Hui: Ko e tu'u ko ē he taimi ni 'oku tau 'osi fononga tautolu ko eni te tau ...

<002>

Taimi: 1550 - 1555

Sea Kōmiti Kakato: Mālō fakafofonga 'o

Vātau Hui: Kuo 'osi paasi 'a e Līpooti Sea, 'oku ou kole atu ...

Sea Kōmiti Kakato: ...17 ...

Vātau Hui: ...tau foki ki he 'āsenita.

Sea Kōmiti Kakato: Te tau foki ki ai, me'a mai Nōpele fika 1 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Sea, ko e hā na'e 'ikai ke ke me'a hake ai 'ānenai 'i he lolotonga tafulu 'a e Palēmia, me'a ia 'i he me'a kehe kae tuku 'etau 'āsenita, kae te'eki ai pē keu ki'i tu'u hake kuo ke me'a hake 'o fakaanga'i 'a e me'a ko ē 'a ia na'a ku ongo'i 'oku 'ikai ke u tau'atāina ke u talanoa 'i he Līpooti 'a e 'Atita tu'unga 'i he'ene tuputāmaki pea 'omi 'a e fakakaukau pē tapu ko hai 'a e ni'ihi 'i he Fale ni 'oku feinga'i 'a e Palēmia ko eni. 'Ikai, ko 'etau Fale ko eni ko e Fale eni 'o e tipeiti eni, pea 'oku 'i ai 'etau Fale 'Eiki ni, ngaahi me'a na'e 'ikai ke ke tui ki ai, kā kuo liliu māmālie pē 'e he Feitu'u na. Hangē ko eni na'e 'ikai ke ke tui ke tānaki mai ha ni'ihi mei tu'a ki he Kāpineti, kuo ke fakahū mai leva 'a e Minisitā ko ē, ko e hā hono 'uhinga ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele...

Lord Tu'ilakepa: ...he 'oku 'i he Komisitūtone.

Sea Kōmiti Kakato: 'E Nōpele fakamolemole 'e Nōpele mo me'a ā ki lalo ka tau ...

Lord Tu'ilakepa: ...pea 'oku ou kole atu 'Eiki Palēmia, 'Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: ...kau fakahoko atu 'eku 'āsenita.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou fakahā atu pē 'e au hoku loto tau'atāina ki he Feitu'u na ta'eoli 'a e tipeiti 'i he Fale ni ngāue'aki 'a e founa ko ia.

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele fakamolemole.

Lord Tu'ilakepa: Kā 'oku ou faka'amu pe 'Eiki Palēmia ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea kapau 'oku me'a pea tukuange mai keu fakatonutonu atu ...

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku faka'osí pē eni 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e faka'osi eni ia Minisitā.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku faka'osí pē pea ke toki me'a ā koe Minisitā 'o fai hono malu'i 'o e tangata'eiki Minisitā ko ē. Ko 'eku faka'osí kapau leva 'oku ke ongo'i ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu 'Eiki Nōpele.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku ou fokotu'u atu Sea 'oku 'ikai ha 'aonga pea 'oku 'ikai ha kaunga 'a e malanga ko eni ki he 'āsenita, ko e 'āsenitā Sea 'oku hoko, ko e Lipooti 'A'ahi Fakafale Alea 'a Tongatapu 6. 'Oku ou kole atu 'oku lahi 'etau ngāue Sea...

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku tali 'a e fakatonutonu 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi: ...Tau hoko atu ā.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Minisitā...

Sea Kōmiti Kakato: Nōpele fakamolemole faka'osi mai ho'o me'a.

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku faka'osí Sea, na'e lolotonga ho'o taki lelei pē 'a e Fale ni, ko 'ene me'a mai pē 'Eiki Palēmia tukuaki'i 'a e Feitu'u na ko e tuai ko e Feitu'u na, pea ke liliu leva ho'o founga tau pālōti ā. Ko eni 'e to e me'a hake mo e Minisitā ko ē ke kau noa'ia 'i he Feitu'u na ho fatongia ...

'Eiki Minisitā Polisi: Fakatonutonu Sea, ta'ofi ē Sea kapau 'oku tali 'a e fakatonutonu pea ...

Lord Tu'ilakepa: ... pea ta'ofi 'a e me'a 'oku ou malanga ki ai.

'Eiki Minisitā Polisi: Tau hoko atu ki he Lipooti, pea 'oku ou fokotu'u atu 'e au 'a e Lipooti 'a Tongatapu 6 ke tali.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi:...Sea, ko e 'āsenita ia 'oku tau 'i ai 'i he taimi ni.

Lord Tu'ilakepa: Līpooti ia 'a e Feitu'u na 'oku 'ikai fu'u mahu'inga fēfē ia ki he motu'a ni 'Eiki Sea. Līpooti pē eni ia 'oku mahu'inga kiate au 'a e 'Atita. Ko e me'a pē ena 'oku ke me'a atu 'o vakai'i mai 'a e me'a felāve'i ai mo e ...

'Eiki Minisitā Polisi: Sea fakatonutonu...

Lord Tu'ilakepa: ...fiema'u 'a e kakai 'o e fonua.

'Eiki Minisitā Polisi: Kuo 'osi tali 'a e Līpooti.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu Nōpele.

'Eiki Minisitā Polisi: 'Oku tapu ke tau to e talanoa ki ha me'a 'oku 'osi tali ko e tu'utu'uní ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko e hā na'e 'ikai ke mou ta'ofi ai 'a e Palēmia 'anenai 'i he'ene me'a mai 'o me'a noa'ia 'i he Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō hou'eiki.

'Eiki Minisitā Polisi: Lolotonga ia 'oku fai 'a e feme'a'aki 'i he kaveinga, kuo 'osi tali 'Eiki Sea pea ta'ofi eni...

Lord Tu'ilakepa: Kuo me'a 'o me'a 'i honau 'api pea me'a mai 'o tuputāmaki 'o ne lulu'i 'a e 'Eiki Sea ke fai tu'utu'uni kae tuku 'a e ...

'Eiki Minisitā Polisi: Tau feme'a'aki 'i he kaveinga.

Sea Kōmiti Kakato: Tau liliu 'o **Fale Alea**.

'Eiki Palēmia: Faka'ofa tama ko e Nōpele ko eni ē.

(Liliu 'o **Fale Alea**)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie hou'eiki. Fakamālō atu ki he hou'eiki mou feme'a'aki māfana kole atu ki he Fakafofonga Ha'apai 13 ko e Sea 'o e Kōmiti Kakato ke kātaki 'o lipooti mai 'a e ngaahi ngāue kuo lava.

Veivosa Taka: Sea, tapu pea mo e Feitu'u na, tapu ki he 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia pea mo e Hou'eiki Minisitā, fakatapu atu ki he Hou'eiki Nōpele 'a 'Ene 'Afio, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

Lipooti e ngāue kuo lava mei he Kōmiti Kakato

'Eiki Sea mālō mu'a kei fakalaumālie lelei 'a e Feitu'u na, ko e fatongia ne tuku mai ki he motu'a ni pea mo e Kōmiti Kakato ke fakahoko, ko e Lipooti 5.1, Lipooti hono 'Atita'i 'a e Ngaahi Ngāue Fakapule'anga pea mo fai pau ki he Lao 2016, 2017 'Eiki Sea na'e laumālie lelei ki ai 'a e Kōmiti

pea nau tali. Pea ko e lipooti ia ‘Eiki Sea kuo tau lava ‘e he Kōmiti Kakato ‘o fakahoko, fokotu’u atu, mālō.

‘Eiki Sea: Mālō hou’eiki ko e Lipooti eni hono ‘Atita ‘a e ngaahi Ngāue Fakapa’anga mo e fai pau ki he Lao 2016/2017, kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali ‘a e Lipooti kātaki ‘o hiki ho nima...

<005>

Taimi: 1555-1600

Pālōti’i ‘o tali Lipooti ‘Atita 2016/’17

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai a Veivosa Taka, Mo’ale Finau, ‘Akosita Lavulavu, Vātau Hui. ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia. ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Ngoue. Sea ‘oku loto ki ai e toko 12.

‘Eiki Sea : Ko ia ‘oku ‘ikai ke tau loto ke tali ‘a e lipooti, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea ‘oku ‘ikai ke loto ki ai a Siaso Sovaleni, Tevita Lavemaau. Sāmiu Kuita Vaipulu, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Nuku. ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Ikai ke loto ki ai e toko 8.

‘Eiki Sea : Mālō Hou’eiki, ‘oku tali pē ‘e he Fale ni ‘a e lipooti ko ení. ‘Oku toe ‘etau miniti e 5. ‘Oku ‘i ai ha me’a makehe ‘oku tokanga ki ai a Hou’eiki? Me’a mai, ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

Tali Pule’anga ki he hoha’a fekau’aki mo e me’a ki he afa ko *Gita*

‘Eiki Minisitā Pa’anga : Tapu mo e Feitu’u na, ‘Eiki Sea, pea ‘oku ou fakamālō atu he ‘omai e ki’i faingamālie ko ení. Pehē e fakatapu ki he Hou’eiki. Kole fakamolemole atu pē, Sea, kapau kuo kau e motu’a ni, ‘o ngali hā fakatu’a ‘a e ngaahi lea kuo tau sītu’a ki ai, ‘oku ou kole fakamolemole atu. ‘UHINGA lahi ‘eku to e tu’u hake, Sea. Na’e ‘i ai foki ‘a e fehu’i ‘a e ‘Eiki Nōpele ‘o ‘Euá, ‘i he me’a ko ia ki he totongi ‘o e me’a felāve’i mo e afā ko *Gita*, he me’a e *shelter* pea na’a ku fakahoko atu pē ‘anenai, ‘oku te’eki ai ke ma’u ange ki Fale Pa’anga, pea na’a ku lele atu ki ai he taimi ‘o e kai ho’atā, pea ‘oku mo’oni pē e motu’a ni. Na’a ku to e tā ki he Sítetisitika, ko nautolu ko ē na’a nau to e fai e fō’i savea faka’osí, pea na’e ‘osi maau ia. Pea na’e fai ‘a e *presentation* kihe Minisitā ko ia ‘oku ‘a’ana ‘a e taki ko ē he *NEMO* pea na’e fakahoko ange ke fai ‘a e ki’i fakataha, ka ‘oku lolotonga me’a ‘a e Minisitā ia he taimi ni, ‘i he’ene ki’i folau, kae toki me’a mai. Pea ‘oku kei tali ki ai ke fai ‘a e fakataha ko íá. Ka kuo ‘osi maau pē e lisí. ‘A ia ‘oku ou kole fakamolemole atu pē ia. Ko e tu’unga ia ko ē he taimi ni, ko ‘ene maau pē ha fakataha, pea ko ‘ene totongi leva e ngaahi me’a ko íá, ‘o fakataha... Ka na’a ne talamaí, taimi ko ē na’e fai ai ko ē, na’e ‘uluaki, ko e *send* ko ē ki ai, na’e loto lelei ‘aupito ki ai, ko e toe pē ke ne ui e ki’i fakatahá. Mālō Sea.

‘Eiki Sea : Mālō. Me’a mai e ‘Eiki Palēmia.

Fakamahino Palēmia ka ‘i ai ha tatala’ a he Lipooti ‘Atita pea ‘ave ki he Fakamaau’anga

'Eiki Palēmia : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, Sea, kae 'uma'ā e toenga e Hou'eikí. 'Oku ou kole atu pē ki he ni'ihi ko ena ko ē na'a tau loto pē ke tau hoko atú. 'Oku ou fokotu'u atú, 'oku 'asi he, 'oku 'atā ke mou 'ave ki he Fakamaau'angá. 'Oku 'ikai ko e ngata'angá eni. Mou fakamolemole, ka 'oku 'i ai ha taha 'oku tāla'a ki he me'a ko ē, 'oku 'atā e Fakamaau'anga ke ke 'ave ki ai.

'Eiki Minisitā Polisi : Sea, fakatonutonu atu pē, fakamolemole. Kuo 'osi paasi e lipooti ko ia he Kōmiti Kakato, pea 'osi paasi 'i Fale Alea. 'Osi ia.

'Eiki Palēmia : Sea, ko 'eku 'uhingá 'a'aku ia, mo'oni kuo 'osi paasi. Ko 'eku 'uhingá, kapau 'oku kei ongo'i 'ekoe 'oku 'ikai te ke fiemālie 'i he Fale ni, he hiki nimá, 'ave ki he Fakamaau'anga.

'Eiki Sea : 'Eiki Palēmia, kātaki pē kuo u tali e fakatonutonu mei he 'Eiki Minisitā Polisi. 'Oku 'osi fai e feme'a'aki he lipooti, pea kuo 'osi tali he Fale ni. 'I he'ene pehē, he 'ikai ke lava ke toe 'ohake. Ka kuo 'osi mahino e me'a 'oku ke tokanga ki aí. Me'a mai, Tongatapu 3.

Siaosi Sovaleni : Sea, ki'i fakatonutonu pē ai. Ko e 'uhinga pē na'e 'ikai ke fai ha loto ki aí, 'Eiki Sea, he ko e 'uhingá na'e 'ave ki he Kōmiti Pa'anga. Pea ko ena pē na'e 'osi fai 'e he Minisitā Polisi. Mālō 'aupito. Pea 'oku fai e fakamālō ki he 'Atita he fai e ngāue lahi ko iá.

'Eiki Sea : 'Eua 11.

Kole ki he Pule'anga 'omai ha lipooti ki Fale Alea he tufa tokoni afā \$4 miliona

Tevita Lavemaau : Tapu pea mo e Seá, mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé, 'Eiki Sea. Fakamālō atu heni ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga, he ngalingali 'oku faka'ilonga mai 'oku vave ha tō ha 'uha. Sea, ko 'eku tokangá 'a'aku ia, 'Eiki Sea, ko e pa'anga e 4 miliona ko ē na'e 'osi hono tufa atú he kongá 1. 'Oku ou faka'amu pē 'e foki mai e Pule'anga mo ha lipooti, 'Eiki Sea, ko fē e ngaahi fale 'o e kakai ko eni, na'e lava 'o fakalelei'i'aki e fu'u tokoni ko eni? Kuo tau nga'unu atu eni ki he kamata e to'u afā. Pea ko 'etau faka'amú foki ia, 'Eiki Sea, na'a 'atu e pa'anga ko 'ení, 'o tuki 'aki e ki'i la'i kapa mo e hā fua. Pē na'e 'atu ia ki ha me'a kehe. 'Oku ou tui 'oku mahu'inga ki he Fale ni ke tau 'ilo'i, ko e 'api 'e fiha na'e lava 'o faka'aonga'i'aki 'a e silini ko eni ki he monomonó ...

<006>

Taimi: 1600-1605

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea,..

'Eiki Sea : Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

‘Ikai taumu’a Pule’anga ke muimui’i founa na’e vahe ki ai \$3000 tokoni afā

'Eiki Minisitā Pa'anga : Tapu mo e Feitu'u na Sea, pea 'oku ou faka'apa'apa 'aupito ki he fehu'i ko eni 'oku fai mei 'Eua 11. Ko e ... na'e 'ikai ko ha kongā ia 'o e fakakaukā, ke to e.. ke mau to e ō atu, 'o fakapapau'i pē 'oku fai 'a e pa'anga ko ia 'e 3 afé ki he Falé, pea na'e ... 'ai ia ke 'ave ke totongi. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi fale ia 'oku nau 'osi hanga 'e nautolu.. Pea na'e 'i ai 'a e ngaahi fale ia na'e 'osi maaka'i ia ke toki langa atu pē ia 'e he Pule'anga, nau talamai pe 'e nautolu ke tuku ia 'oange pē 'a e sēnití ia kia kinautolu ke nau fa'iteliha pē kinautolu ki ai. He koe'uhí, 'oku 'i ai 'a e ngaahi maumau ia, ko e 3000 'ikai ke lava 'a e 3000 ia 'o langa. Kehe ke 'oange 'a e sēniti ke tokoni ki ha'anau fa'ahinga me'a kehe. Mahalo 'e 'alu ha taha ia 'ia kinautolu ki muli 'o kole ai. Ka na'e 'ikai ko ha me'a ia ke toe fōlouu'i ke pehē ke langa'aki. Ko e hā pē koloa pē ke 'oatu ke fai'aki ha me'a ke tokoni ki he fāmili. Ko ia pē Sea.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki 'oku ou tui mahalo ko e faka'osi ia 'etau taimí. Me'a mai miniti pē 'e taha 'a e Fakafofonga Nopele Vava'u.

Poupou ke 'ata kitu'a founa vahevahe Pule'anga tokoni \$ afā

Lord Tu'ilakepa : Sea tapu pē mo e Feitu'u na. Kiate au, he'eku fanongo 'Eiki Minisitā Pa'anga ki he me'a ko ia 'oku ke me'a mai 'akí, 'oku fakatupu lotomamahi. 'Oku ke mea'i 'oku 'i ai 'a e ni'ihī 'i Longolongo ngaahi fa'ē ai mo e ngaahi fānau 'oku 'ikai ke lave ha monū'ia ko ena 'oku ke me'a ki ai. 'Omai pē ā 'a e 'ū hingoá koe'uhī ke fakahoa'aki mo e 'ū hingoa ko eni 'oku ou lave'i ki he tufa pa'anga na'e fai. Tuku ā hono to e fakatotolo'i, 'oku 'i ai 'a e ki'i 'api 'i Sopu ko e ki'i motu'a sōtia, kai ke kau he lave ai. Uitou 'e taha na'e holo hono fungavaká, 'ikai pē ke lave 'i he monū'ia ko ia. Ka 'oku ou kole atu ki he Feitu'u na ke 'omai ke 'ata pē kitu'a, pea ke mea'i 'e he kakai 'o e fonuá, 'oku mou ngāue lelei'aki pē 'a e pa'anga ko ia. 'Oua te mou tuputāmaki 'o pehē 'oku 'i ai ha taaufehi'a kia moutolu. Ko 'etau ngāue ia he Fale ko ení, ke tau vakai'i pea ke mea'i 'e he Falé, pea ke mea'i 'e he kakai 'o e fonuá, hā e tu'unga na'e vahevahe'aki 'a e pa'anga ko eni. He ko u 'osi ma'u pe au ngaahi fakamatala falala'anga

'Eiki Minisitā Pa'anga : 'Eiki Sea ko e ki'i Fakatonutonu si'i pē. 'Oku 'ikai ko ha palopalema 'a e 'omaí ia 'o e Lipootí. Ko e fakatonutonu pē 'a'aku ia na'e 'ikai ko ha taumu'a ia ke mau toe ō 'o.. Tau pehē ko e fale ko ia 'oku holo 'aupitó, 3000 pē 'oku 'oange. Na'e 'ikai ke 'ai ia ke mau to e ō 'o fakapapau'i 'e langa. He kapau ko ia te mau ō mautolu 'o langa, mahalo ko e fo'i holisi pē 'e 'ai'aki 'a e pa'anga 'e 3 afe. Ko e 'oange pē ke fa'iteliha ia ki ai. Ka ko e 'omai ko ē 'a e lisi..

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Minisitā 'oku mahino pē 'a e me'a ia 'oku ke me'a ki ai. Ka 'oku ke mea'i 'oku mau ongo'i pē 'oku 'i ai e filifilimanako 'Eiki Sea he me'a ko ení 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai mo e kemipeiní he me'a ko eni 'Eiki Sea, pea 'oku ongo 'aupito 'aupito 'Eiki Sea, he me'a ko ia. Ko e me'a ia 'oku ou pu'aki ai 'a e lea ko ení 'ikai te u 'ilo pe 'e fēfē 'Eiki Sea he ko e me'a ia 'oku ou 'ilo'i.

'Eiki Sea : Fakamālō atu Fakafofonga kuo 'osi ho taimí pehē foki ki he taimi 'o e Fale. Hou'eiki, mou me'a hake ke tau kelesi. Toloí 'a e Falé ki he 10:00 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe Fale Alea 'e he 'Eiki Sea)

<008>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

'Aho 2 'Okatopa 2018

Lotu

Ui 'o e Fale

Me'a 'a e 'Eiki Sea

Ne fakamālō'ia 'e he Sea e lava lele e polokalama ki hono faka'ilonga'i e kamata 'o e Fale Alea ma'a e to'utupu.

Ne me'a mai e Palēmia 'a 'ene fiefia ki he polokalama ko ia ne lava 'aneafi ma'a e to'utpu pea ne hoko atu ai pe ki he'ene fakama'ala'ala 'a e tu'utu'uni Kapineti fekau'aki mo hono faka'atā 'o e fale pe kuata pule'anga ke hiki ki ai e Palēmia. Ne hoko atu ai e Palēmia ki hono fakama'ala'ala 'a e tu'utu'uni ko ia ki hono fakahiki 'o e Poate *Retirement Fund*.

Ne tokoni mai e Fakafofonga 'o 'Eua 11 ne tonu ke fakamatala e Pule'anga ia mo e 'Atita he ko kinautolu na'a nau 'omai e lipooti.

Ne fehu'i 'e he Palēmia pe na'a ne kaiha'asi ha koloa he koe me'a koloa na'a ne kole mohenga ke tokotoko ai. Ke ne fakamahino 'e he Nōpele Fakafofonga Fika 1 'o Vava'u koe Minisitā Leipa ko ia na'a ne 'ohake 'a e me'a fekau'aki pea mo e koloa ne to'o mei he kuata 81.

Ne hoko atu ki he me'a 'a e Fakafofonga 'o Ha'apai 13 fekau'aki pea moe nō pēseti 'e 1 ke fai ha ngāue ki ai 'a e Pule'anga. Ne poupu ki heni 'a Niua 17 pea mo Eua 11. Ne toe fakahā 'e he Fakafofonga 'o 'Eua 11 ke fai mo ngāue'aki e uafu fo'ou 'e he kakai he 'oku momoko pea 'uho'uha. Ke ne me'a mai e Minisitā *MOI* 'oku kei fai e ngāue ki hono fakamā'opo'opo e ngāue ki hono 'oatu e uafu ki he kautaha 'oku 'amanaki ke nau fakalele 'a e uafu 'a ia koe *Port authority*.

Ne fakahā 'e he Minisitā Leipa ko e pa'anga 'e 14 miliona 'oku 'ave 'e he Pule'anga ki he pangikē ka ne fehu'ia 'e he Fakafofonga 'o 'Eua 11 pe ko e pa'anga mei fe? Ka ne 'ikai ke lava 'e he Minisitā ke tali mai. Ne fakama'ala'ala 'e he Sea 'oe Fale Alea 'oku te'eki ai ke tali 'e he Pule'anga 'a e fehu'i.

Mālōlō

Ne me'a mai 'a e 'Eiki Sea kuo mahino e kaveinga ne fai ai e feme'a'aki pea ko e faingamālie ki Ha'apai 13 ke faka'osi 'ene me'a 'oku tokanga ki ai. Ne fakahoko 'e he Fakafofonga 'o Ha'apai 13 pe 'e lava ke a'u e nō ko eni 'a e Pule'anga 'i he pangikē ki he kakai e fonua. Ne me'a mai e Palēmia koe Poate ko ia he pangikē 'oku nau pule ka ne fakamahino 'e he Fakafofonga 'o Tongatapu 3 ko e Pule'anga 'oku ne ma'u e mafai lahi taha. Ka ne me'a e Palēmia ia 'oku tau'atāina e ngaahi Poate he 'oku 'ikai ke kaunoa e Pule'anga he Poate. Ne me'a mai e Fakafofonga

‘o e Hou’eiki Nōpele fika 1 ‘o Vava’u ‘oku mo’oni e Palēmia, fēfē ke tuku atu ‘ene Minisitā tuli ‘a e Minisitā Leipa he na’a ne hū e Poate a e *TBC* pea kuo nau ‘i tu’a kotoa.

Ne hoko atu e ngaahi feme’a’aki ki he ngaahi alea ne tukuaki’i ‘e he Minisitā Pa’anga ne fakahoko ‘e he Fakafofonga ‘o Tongatapu 3. Ne tu’utu’uni e Sea kuo mahino e poini ko ia pea ne me’a mai e Fakafofonga Nōpele ‘o ‘Eua fekau’aki mo e ngaahi fale ko ia ne holo he fakatamaki ‘o *Gita*.

Ne me’a mai e Fakafofonga ‘o Éua 11 ‘oku ‘ikai ke ne fiemālie ki he tali mei he Pule’anga fekau’aki moe uafu Taufā’ahau Tupou IV. Ne a’u e feme’a’aki ia ki he ‘ave ‘o e ‘Otumotu Anga’ofa ia ki he *FISA* ka ne feinga ‘a e sea ke fakafoki mai e feme’aki he ko e tupu ‘a e hē ‘a e tipeiti ko e toe tali ‘e he Pule’anga ia e ngaahi me’a kehe.

Mālōlō

Ne kamata’aki e feme’a’aki hono lau e Lipooti ‘a e Fika 4/2018 ‘a ia koe Lipooti ia mei he Kōmiti Ki he Ngaahi Totonu ‘a e Memipa Fale Alea.

Pāloti’i e Lipooti fika 4 ‘a e Kōmiti ki he Ngaahi Totonu ‘a e Mēmipa Fale Alea.

Loto : 16

‘Ikai ha fakahā loto

Ne hoko atu ai pe ki he fokotu’u tu’utu’uni fika 16, 2018 “Ke fai ha Ngāue mo ha Fokotu’utu’u ke malava ‘o ma’u ha vāhenga ‘a e kau Uitou.

Ne fokotu’u pea pou pou pea fokotu’u ‘e he Fakafofonga ‘o Vava’u 16 ha’ana e fokotu’u ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato.

Ne hoko atu ai pe ki he fokotu’u Tu’utu’uni fika 18 ‘o e 2018. Koe fili ‘e he kakai e pēseti ‘e 60 ‘o e kau mēmipa ‘i he Ngaahi Poate Kotoa ‘a e Pule’anga. Ne toe foktu’u ai pe ‘e he Fakafofonga ‘o Vava’u 16 ke tukuhifo ki he Kōmiti kakato pea ne tali ia.

Fokotu’u Tu’utu’uni fika 20 ‘o e 2018, Fokotu’u ke hoko ‘a Vava’u ko ha sone fefakatau’aki makehe.

Ne fokotu’u ai pe é he fakafofonga ‘o Vava’u 15 ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato ne pou pou pea tukuhifo.

Ne liliu ai pē Fale ‘o Kōmiti Kakato.

Kōmiti Kakato.

Ne hoko atu pe feme’a’aki ‘i he lipooti ai pe ‘a e ‘Atita pea ne fokotu’u ‘e he Fakafofonga Nōpele fika ua ‘o Ha’apai ke fai ha sio ki he ongo fokotu’u ‘a ia koe fokotu’u ke tali, pea mo e fokotu’u ke ‘ave ki ha kōmiti. Ke ne kole ‘e he Fakafofonga ‘o ‘Eua ne tukuange ‘a e Lipooti ki he Kōmiti

Pa'anga ke nau ngāue ki ai. Ne toe fehu'i 'e he Fakafofonga Nōpele 'o 'Eua ki he 'Atita pe ko e hā e me'a 'e hoko ki he ngaahi fokotu'u ko ia 'oku ha he lipooti 'o kau ai e fokotu'u ke tautea 'a e kau ngāue faka-Pule'anga. Ne toe fehu'i mo e Fakafofonga 'o 'Eua 11 fekau'aki pea mo e pa'anga ko ia 'oku vahe'i atu ki he ngaahi 'apiako Siasi 'ikai ke 'atita'i ka kuo 'osi totongi e pa'anga ia ko eni.

Ne tali 'e he Fakafofonga Nōpele fika ua 'o Ha'apai 'o ne pehē ko e ngaahi 'apiako pe 'oku tuku mai 'enau ngaahi *statement* kuo fai hono 'Atita'i. Ne me'a mai e Minisitā Ako koe mo'oni e me'a 'oku 'ohake koe'uhī koe ngaahi 'apiako ia 'oku nau tui.

Mālōlō

Ne fokotu'u 'e he Fakafofonga 'o Niua 17 ke tukuange 'a e lipooti ke tali. Ne me'a mai e Nōpele fika ua 'o Vava'u 'oku 'ikai ke hā 'a e Ngaahi 'apiako tohitapu ia he ngaahi ako 'oku tokoni'i 'e he Pule'anga. Ne me'a mai e Palēmia ke tuku ange 'a e *issue* ko eni ke toe fai hano alea'i. Na'a ne toe fokotu'u mai 'e he Palēmia ke pāloti he 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou eni ia he oku lipooti he ta'u kotoa. Na'a ne toe hoko atu 'o 'eke'i ki he Hou'eiki Mēmipa 'a e 90 miliona pea ne fakatonutonu mai 'e he Fakafofonga Nōpele fika 'uluaki 'o Tongatapu ke tuku pe he 'e a'u pe ngāue pea kuopau ke foki kotoa pe ki he Palēmia.

Ne poupou mo e Minsitā Polisi ki he ngāue 'a e 'Atita mo kole ke fakakato moe ngaahi lisi 'o e ngaahi koloa mo e me'angāue 'a e Pule'anga 'oku pulia ke fakakau kotoa mai.

Ne fehu'i 'e he Nōpele fika 'uluaki 'o Eua pe ko e hā 'oku 'atita'i ai pe kautaha 'e taha 'a ia ko e Tungī Koloneiti neongo ne lahi e ngaahi kautaha ne langa mei he nō mei Siaina.

Ne fakamahino mei he Sea 'oe Fale Alea koe 'atita'i ia 'o e Tungī Koloneiti ko 'enau kole pē 'ekinautolu ke fakahoko hono 'atita'i tau'atāina.

Ne Pāloti'i e Lipooti 'o e 'Atita'i 'o e Ngaahi Ngāue Fakapa'anga moe Faipau ki he Lao 2016-2017 pea tali 'i he loto;

Loto toko 11

'Ikai Loto 8

Ne kole fakamolemole 'a e Palēmia ki he Sea 'o e Kōmiti Kakato koe'uhī ko 'ene lea ne fakahoko ki he Sea 'o e Kōmiti Kakato. Ne te'eki ai ke hoko atu ki he Lipooti ne liliu 'o Fale Alea.

Ne fakahoko ai pe lipooti 'a e Sea 'o e Kōmiti Kakato 'o ne lipooti hono tali 'o e Lipooti 'a e Atita Ngaahi Ngāue Fakapa'anga Mo e Faipau ki he Lao 2016-2017. Ne pāloti'i pea ne tali 'i he loto ki ai 'a e toko;

Loto: 12

‘Ikai Loto: 8

Ne hoko atu ki he tali ‘a e Minisitā ki he fehu’i fekau’aki pea mo e ngāue ki he ngaahi maumau he saikolone ko *Gita*.